วิปัสสนาญาณโสภณ รจนาโดย พระเทพสิทธิมุนี ญาณสิทธิเถร พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

วิปัสสนาญาณโสภณ

รจนาโดย

พระเทพสิทธิมุนี ญาณสิทธิเถร

พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

วิปัสสนาญาณโสภณ

รจนาโดย

พระเทพสิทธิมุนี ญาณสิทธิเถร

พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

วิปัสสนาญาณโสภณ

พระธรรมธีราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ)

พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๔ ๑,๕๐๐ เล่ม

- คณะกรรมการวิปัสสนาสาร จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๔๖ ๕,๐๐๐ เล่ม

- คณะสายธารศรัทธาบริจาคโดยการนำบุญของ
  คุณหมอชาญชัย ทนต์ประเสริฐเวช และคณะ

พิมพ์ที่ บริษัท ศรีอนันต์การพิมพ์ จำกัด

๑๖๗/๒๑-๒๒ ถ.ประชาธิปไตย บางขุนพรหม กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร. ๐-๒๘๒-๐๕๑๔, ๐-๒๒๘๐-๓๕๕๒, ๐-๒๒๘๑-๙๓๐๑

แฟกซ์ ๐-๒๒๘๒-๒๙๙๖

พระเทพสิทธิมุนี ญาณสิทธิเถร

พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

คำปรารภ

หนังสือวิปัสสนาญาณโสภณเล่มนี้ ได้เรียบเรียงขึ้นโดยพระเดชพระคุณพระธรรมธีราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพสิทธิมุนี เป็นการเทศน์ปุจฉาวิสัชนา ประจำวันพระออกอากาศทางสถานีวิทยุยานเกราะ ๗๘๕ กับพระมหาเยื้อน อตฺถเวที วัดมหาธาตุ ซึ่งได้รวบรวมข้อธรรมจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และความรู้ความเข้าใจของหลวงพ่อเอง ที่ได้ศึกษาปฏิบัติมานำมาพิมพ์เป็นเล่มขึ้น เพื่อสะดวกแก่การค้นหาอ่าน และเหมาะแก่นักปฏิบัติโดยทั่วๆ ไป แต่ได้ขาดหายไปเป็นเวลา ๓๒ ปีแล้ว

บัดนี้ ด้วยแรงศรัทธาของคุณหมอชาญชัย ทนต์ประเสริฐเวช และคณะตลอดถึงคณะกรรมการจัดงานบำเพ็ญกุศลทักขิณานุปทาน ประจำปี ๒๕๔๖ ได้เห็นชอบร่วมกันจัดพิมพ์หนังสือ "วิปัสสนาโสภณ" เล่มนี้ขึ้นอีก ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็น ๒ ส่วนคือ ส่วนที่ ๑ พิมพ์เป็นธรรมทานแจกแก่ผู้มาร่วมงานบำเพ็ญกุศลทักขิณานุปทานในวันอาทิตย์ที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๔๖ การพิมพ์หนังสือครั้งนี้เป็นการให้ธรรมะเป็นทานสมดังพระบาลีที่มีมาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๓๔ หน้าที่ ๔๔ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐธรรมบทว่า สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ สพฺพํ รสํ ธมฺมรโส ชินาติ สพฺพํ รตึ ธมฺมรตี ชินาติ แปลความว่า การให้ธรรมเป็นทานย่อมชำนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมย่อมชำนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรมย่อมชำนะความยินดีทั้งปวง ส่วนที่ ๒ จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเผยแพร่ที่สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ วัดมหาธาตุ คณะ ๕ นำรายได้ที่ได้จากการจำหน่ายหนังสือดังกล่าว เข้าสมทบกองทุนพิมพ์หนังสือธรรมะ อันเป็นผลงานของหลวงพ่อ เพื่อเป็นการสืบสานเจตนารมณ์ของหลวงพ่อที่ได้เคยปรารภไว้

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ คำนำ ของผู้รจนาขอคงไว้เหมือนเดิม หวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะเกิดประโยชน์แก่ผู้นำไปศึกษาค้นคว้า เพิ่มพูนสติปัญญา

บารมีของตนเป็นอย่างดีด้วยบุญกุศลอันเกิดจากแรงศรัทธาของทุกฝ่าย คงมีจุดเป้าหมายตรงกันคือให้ทุกคนได้เข้าถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ถือเป็นข้อวัตรปฏิบัติ เป็นแนวทางดำเนินชีวิตให้เกิดความสุขสงบทั้งแก่ตนและคนอื่นโดยทั่วกัน สมกับคำที่หลวงพ่อมักจะบอกพวกเราเสมอว่า บ้านใดเมืองใดศึกษาปฏิบัติธรรม บ้านนั้นเมืองนั้น ก็จะมีแต่ความสุขความสงบ เกิดขึ้นแก่บ้านนั้นเมืองนั้น ในนามสำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ ขออนุโมทนาสาธุการทุกท่านที่มีชื่อและไม่มีชื่อที่ร่วมกันจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ มีดวงจิตสถิตย์มั่นอยู่ในหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมนาสัมพุทธเจ้า บรรลุถึงจุดเป้าหมายในสิ่งอันพึงปรารถนาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ เทอญ

(พระครูวิมลธรรมรังสี)

เจ้าคณะ ๕

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ในนามสำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ

สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

โทร. ๐-๒๒๒๒-๔๙๘๑

๓ พฤษภาคม ๒๕๔๖

คำนำ

หนังสือนี้ ได้เรียบเรียงขึ้นตามที่เทศน์ปุจฉาวิสัชชนาประจำวันพระ ทางสถานีวิทยุยานเกราะ ๗๘๕ กับ**พระมหาเยื้อน อตฺถเวที** วัดมหาธาตุ พระนคร รวบรวมข้อธรรมจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และความรู้ความเข้าใจของตนเองเท่าที่ได้ศึกษาปฏิบัติมา นำมาพิมพ์เป็นเล่มขึ้นเพื่อสะดวกแก่การค้นดูในเวลาต้องการ เพื่อสะดวกแก่ท่านผู้ประสงค์จะอ่านหาความรู้ความเข้าใจในทางพระพุทธศาสนา ทั้งเพื่อสะดวกแก่นักเรียน นักศึกษา นักปฏิบัติโดยทั่วๆ ไป ให้ชื่อว่า "วิปัสสนาญาณโสภณ"

วิปัสสนาญาณโสภณ แปลว่า ความงามของญาณอันเกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานความงามของพระพุทธศาสนา ท่านแสดงไว้ ๓ อย่าง ๔ นัย ดังนี้คือ

นัยที่ ๑ งามในเบื้องต้นด้วยศีล งามในท่ามกลางด้วยสมาธิ งามในที่สุดด้วยปัญญา

นัยที่ ๒ งามในเบื้องต้นด้วยสมาธิ งามในท่ามกลางด้วยปัญญา งามในที่สุดด้วยมรรค

นัยที่ ๓ งามในเบื้องต้นด้วยปัญญา งามในท่ามกลางด้วยมรรค งามในที่สุดด้วยผล

นัยที่ ๔ งามในเบื้องต้นด้วยมรรค งามในท่ามกลางด้วยผล งามในที่สุดด้วยนิพพาน

ความงามของบริษัท ๔ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จะได้ชื่อว่าเป็นผู้งามในหมู่ หรือเป็นผู้ยังหมู่ให้งาม ซึ่งได้นามว่า "สังฆโสภณ" นั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๖ ประการ คือ

๑. **พหุสฺสุโต** เป็น พหูสูต เพราะได้ศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์มามาก

๒. **พฺยตฺโต** เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม รู้ธรรมวินัยได้ดี

๓. **วินีโต** เป็นผู้มีมรรยาท มีระเบียบวินัยอันได้ศึกษาอบรมมาดีแล้ว

๔. **วิสารโท** เป็นผู้แกล้วกล้า เพราะประกอบด้วยเวสารัชชกรณธรรม

๕. **ธมฺมธโร** เป็นผู้ทรงธรรม คือทรงวินัย พระสูตร พระอภิธรรม รวมทั้งอรรถกถา ฎีกาด้วย

๖. **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน** เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ข้อนี้ท่านหมายเอาการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ ขั้นไปดีแล้ว

ส่วนความงามของวิปัสสนาญาณนั้น ได้แก่วิปัสสนาญาณ ๑๖ มีนามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น มีปัจจเวกขณญาณเป็นปริโยสาน

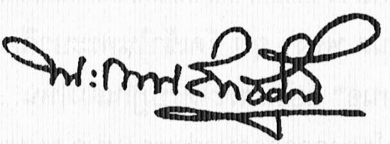
หนังสือนี้ ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงไว้ เพื่อพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ในงานทำบุญวันเกิดประจำปีแต่ปีนี้บุญของข้าพเจ้ามาถึง คือบุญที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญมาทั้งชาติก่อนและชาตินี้ได้มาประชุมกันให้ผลแล้ว ผลนั้นก็คือข้าพเจ้าได้เลื่อนสมณศักดิ์ จาก **"พระราชสิทธิมุนี ตรีปิฎกโกศล วิมลวิปัสสนาจารย์ อุดมวิชาญาณวิจิตร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นราช"** เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ มีราชทินนามว่า "พระเทพสิทธิมุนี สมถวิธี ธรรมาจารย์วิปัสสนาญาณโสภณ ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นเทพ มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๕ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูวินัยธรรม ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงได้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมทานคู่กันกับอามิสทาน เพื่อเป็นธรรมบรรณาการแด่ญาติโยมศิษยานุศิษย์วิสสาสิกชนผู้มาร่วมบำเพ็ญกุศลในวันเกิดขึ้น เมื่อถึงวันเกิดทุกๆ ปี ข้าพเจ้าได้สร้างมหากุศลตามสมควรแก่ฐานะของตนเป็นประจำทุกปีมิได้ขาด คือ ได้ใส่บาตรทำสังฆทาน นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเพลแก่พระภิกษุสามเณร ตอนบ่ายมีเทศน์ ๑ กัณฑ์ บางปีเทศน์โปรดโยมแม่เอง บางปีอาธนาพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ

มาเทศน์ บางปีนิมนต์หลวงพ่ออาสภเถระ วัดมหาธาตุมาเทศน์ ปีนี้ได้บำเพ็ญมหากุศลในทำนองเดียวกัน

ข้าพเจ้าขอขอบพระเดชพระคุณต่อพระมหาเถระทั้งหลาย ที่ได้มีเมตตาธรรมมาเจริญพระพุทธมนต์ฉันเพล เทศน์ ในงานนี้ ขอขอบใจพร้อมทั้งขออนุโมทนาสาธุการ ต่อญาติโยมศิษยานุศิษย์วิสสาสิกชนทั้งหลาย ที่ได้พากันมาร่วมบำเพ็ญกุศล แสดงมุทิตาสักการะต่อข้าพเจ้าในงานนี้

ด้วยอำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย อำนาจแห่งพระธรรมขันธ์ ๘๔,๐๐๐ อำนาจแห่งพระไตรปิฎก อำนาจแห่งสาวกของพระชินเจ้า อำนาจแห่งมงคล ๓๘ ประมาณ อำนาจแห่งบารมี ๓๐ ทัศ อำนาจแห่งศีลสมาธิปัญญา อำนาจแห่งอภิญญา ๖ อำนาจแห่งพระโลกุตตรธรรมทั้ง ๙ อำนาจแห่งพระอัฏฐังคิกมรรคทั้ง ๘ อำนาจแห่งสมาบัติ ๘ อำนาจแห่งทสพลญาณ ๑๐ และอำนาจแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ขอท่านผู้ใจบุญทั้งหลาย จงอย่าได้มีทุกข์โศกโรคภัยอุปสรรคอันตรายใดๆ ขอจงเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ สิริ ยศ ธรรมสารธนสารสมบัติตลอดกาลเป็นนิตย์ จะปรารถนาสรรถอรรถอิฏฐวิบูลมนูญผลใดๆ ขอสรรพอรรถอิฏฐวิบูลมนูญผลนั้นๆ จงสำเร็จตามมโนปณิธานทุกประการและขอจงได้บรรลุมรรคผลนิพพานเป็นปริโยสานด้วยกันทุกท่าน เทอญ.

(พระเทพสิทธิมุนี ญาณสิทธิเถร)

พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

ที่ปรึกษาคณะพระธรรมทูตสายประเทศอังกฤษ

สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ

วัดมหาธาตุฯ คณะ ๕ พระนคร

๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า

เรื่อง หน้า

เรื่อง	หน้า

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง คือ :-

๑. **สติ** ความระลึกได้

๒. **สัมปชัญญะ** ความรู้ตัว

คำว่า **"ธรรม"** แปลว่า **ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน** หมายความว่า ธรรมฝ่ายดีก็ทรงความดีไว้ เช่น ใครทำความดีขั้นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตตระ ธรรมก็ทรงความดีนั้น ๆ ไว้อย่างยุติธรรมเสมอ ธรรมฝ่ายชั่วก็ทรงความชั่วไว้ เช่น ใครทำทุจริตทางกาย วาจา ใจ ธรรมก็ทรงความชั่วนั้น ๆ ไว้อย่างยุติธรรมเช่นกัน

ธรรม ๓ คือ ปริยัติสัทธรรม ๑ ปฏิปัตติสัทธรรม ๑ ปฏิเวธสัทธรรม ๑

ธรรม ๓ หมวดที่ ๒ คือ กุศลธรรม ๑ อกุศลธรรม ๑ อัพยากตธรรม ๑

ธรรม ๔ คือ เทศนา ๑ อนุสาสนี ๑ พระสูตร ๑ พระอภิธรรม ๑

คำว่า **"มีอุปการะมาก"** หมายความว่า **มีประโยชน์มาก มีคุณมาก มีผลมาก** ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ทั้งทางโลกและทางธรรม

๑. สติ

คำว่า **"สติ"** แปลว่า **ความระลึกได้** คือ ระลึกได้ในกาลทำ ๓ ได้แก่ ระลึกได้ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด

ลักษณะ หน้าที่ ผล เหตุใกล้ชิดที่จะให้สติเกิด มีดังนี้ :-

๑. **อภิลาปนลกฺขณา** สติมีความระลึกได้ในอารมณ์เนือง ๆ เป็นลักษณะ คือเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้

๒. **อสมฺโมสรสา** สติมีความไม่หลงลืมเป็นหน้าที่

๓. **อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา** สติมีการรักษาอารมณ์เป็นผลปรากฏ

๔. **วิสยาภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา** สติมีความมุ่งหน้าเฉพาะต่ออารมณ์เป็นผลปรากฏ

๕. **ถิรสญฺญาปทฏฺฐานา** สติมีความจำได้มั่นคง จำได้แม่นยำ เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้สติเกิดขึ้น

๖. **กายาทิสติปฏฺฐานปทฏฺฐานา** สติในแนวปฏิบัติ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้สติเกิดขึ้น

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงแสดงเหตุเกิดสติไว้อีก ๒ ประการ คือ :-

๑. **โยนิโสมนสิการโร** การทำไว้ในใจโดยอุบาย อันแยบคาย คือให้ถึงที่เกิดของสิ่งนั้น ๆ

๒. **พหุลีการโร** พยายามฝึกบ่อย ๆ ฝึกให้มาก ๆ อย่าเกียจคร้านฝึก อย่าย่อหย่อน อย่าท้อถ้อยในการฝึก

นอกจากนี้ ในอรรถกถา ท่านยังแสดงเหตุเกิดของสติไว้อีก ๔ ประการ คือ :-

๑. **สติสมฺปชญฺญํ** มีสติสัมปชัญญะในฐานะ ๒๒ อย่าง คือ

ในการก้าวไป ถอยกลับ เหลียวซ้าย แลขวา คู้เข้า เหยียดออก พาดสังฆาฏิ ถือบาตร นุ่งสบง ห่มจีวร กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มรส ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ เดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด นิ่ง

๒. **มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนตา** เว้นบุคคลผู้หลงลืม คือเว้นบุคคลผู้มิได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

๓. **อุปฏฺฐิตปุคฺคลเสวนตา** คบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น ได้แก่ บุคคลผู้มีสติมั่นคงอยู่กับพระกรรมฐาน

๔. **ตทธิมุตฺตตา** น้อมใจไปในอิริยาบถทั้ง ๔ และน้อมใจไปในสติปัฏฐานทั้ง ๔

สติ นั้น จำแนกออกเป็น ๒ คือ สมฺมาสติ ๑ มิจฺฉาสติ ๑

๑. **สมฺมาสติ** แปลว่า **ระลึกชอบ**

๒. **มิจฺฉาสติ** แปลว่า **ระลึกผิด**

ในที่นี้ หมายเอาเฉพาะ **สมฺมาสติ** ความระลึกชอบเท่านั้น ความระลึกชอบนั้น แบ่งออกเป็น ๓ ขั้น คือ ขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง

ความระลึกชอบขั้นต้น ได้แก่ ระลึกได้ในกิจประจำวันของตัวเอง เช่น จะไปทำงาน ไม่ลืมสตางค์ ไม่ลืมแว่นตา ไม่ลืมฟันปลอม ไม่ลืมกุญแจ ไม่ลืมปากกา เป็นต้น

ความระลึกชอบขั้นกลาง ได้แก่ สติที่ระลึกได้ในการสร้างกุศล เช่น ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม เรียนธรรม ไหว้พระ สวดมนต์ เจริญสมถกรรมฐาน

ความระลึกชอบขั้นสูง ได้แก่ สติที่ระลึกอยู่กับสติปัฏฐาน ๔ โดยย่อ ก็ได้แก่ สติของท่านผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง

ที่พึ่งอันประเสริฐสุด

ในมหาปรินิพพานสูตร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า "ตสฺมาติหานนฺท อตฺตทีปา วิหรถ อตฺตสรณา อนญฺญสรณา ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา"

ดูก่อนอานนท์ เพราะฉะนั้น พวกเธอจงมีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นที่ระลึก อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเป็นที่ระลึกอยู่เถิด พวกเธอจงมีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่ระลึก อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่ระลึกอยู่เถิด

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุชื่อว่า มีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นที่ระลึก อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึก มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่ระลึก อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึกนั้นคืออย่างไร

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมมีปกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงจะละความโลภ ความโกรธ ความหลง ในอัตภาพนี้ได้ ดังนี้

ผู้ไม่ประมาทและปฏิบัติถูกต้องตามพระไตรปิฎก

ผู้มีสติ คือผู้ไม่อยู่ปราศจากสติ ได้แก่ ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ประมาทอย่างแท้จริง และชื่อว่า ได้เป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระไตรปิฎก ทั้ง ๓ ปิฎกด้วย ดังมีหลักฐานรับรองไว้ ซึ่งปรากฏอยู่ในอัปปมาทวรรค แห่งพระธรรมบทว่า

โส ปเนส อตฺถโต สติยา อวิปฺปวาโส นาม.

ก็ความไม่ประมาทนี้นั้น โดยใจความ ได้แก่ การไม่อยู่ปราศจากสติ

สกลํปิ หิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาหริตฺวา กถิยมานํ อปฺปมาทเมว โอตรติ.

จริงอยู่ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ปิฎก แม้ทั้งสิ้น ที่พระธรรมกถึกนำมาแสดงอยู่นั้น ย่อมรวมลงสู่ความไม่ประมาทอย่างเดียวเท่านั้น

เอวเมว โข ภิกฺขเว เยเกจิ กุสลา ธมฺมา สพฺเพ เต อปฺปมาทมูล อปฺปมาทสโมสรณา อปฺปมาโท เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายติ. *(สํ. มหาวาร. ๑๙/๖๕)*

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งมวล ล้วนมีความไม่ประมาทเป็นมูลประชุมลงสู่ความไม่ประมาท ความไม่ประมาท เรากล่าวว่า เป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้น เหมือนรอยเท้าช้าง เป็นใหญ่กว่ารอยเท้าของสัตว์ทั้งมวลฉะนั้น

ประโยชน์ของสติ

สติมีประโยชน์มากทั้งทางโลกและทางธรรม จะนำมาแสดงพอเป็นตัวอย่างดังนี้ คือ :-

๑. สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก คือปลุกคนให้ตื่นอยู่เสมอ

๒. สติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง

๓. สติทำคนให้ได้รับความเจริญทุกเมื่อ

๔. สติทำคนให้ได้รับความสุข

๕. สติทำคนให้เป็นผู้ประเสริฐทุกวัน

๖. สติรักษาคนมิให้พลั้งพลาด

๗. สติทำคนให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ

๒. สัมปชัญญะ

คำว่า **"สัมปชัญญะ"** แปลและหมายความได้ ๑๐ อย่าง คือ :–

๑. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้ถึงที่สุดอย่างแจ่มแจ้ง** หมายความว่า รู้ปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน

๒. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้แทงตลอดอย่างชัดเจน** หมายความว่า รู้รูปนามตามทวารทั้ง ๕ และตามอิริยาบถต่าง ๆ

๓. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้เห็นพร้อมเป็นอย่างดี** หมายความว่า รู้พร้อมด้วยองค์ ๓ คือ :–

(๑) **อาตาปี** มีความเพียรเผากิเลสให้ร้อนทั่ว ได้แก่ ตั้งใจทำจริง ๆ

(๒) **สติมา** มีสติ คือ นึกได้ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด ได้แก่ รู้ก่อนที่เท้าจะก้าวไป ก่อนที่ท้องจะพองขึ้น ก่อนที่ท้องจะยุบลง เป็นต้น

(๓) **สมฺปชาโน** มีสัมปชัญญะ คือ รู้ตัวอยู่เสมอ ได้แก่ รู้ตั้งแต่ เริ่มยกเท้า เท้าเคลื่อนที่ไป เท้าลงถึงพื้น รู้ตั้งแต่เริ่มพอง กลางพอง สุดพอง เริ่มยุบ กลางยุบ สุดยุบ เป็นต้น

๔. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้ดีอย่างไม่หลง** หมายความว่า รู้แล้วไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรมทั้ง ๘

๕. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้ตรงขจัดกิเลส** หมายความว่า รู้ตามวิปัสสนาญาณ ๑๖

๖. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้วิเศษในธรรม** หมายความว่า รู้พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ย่อให้สั้นเหลือ ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อลงมาในแนวปฏิบัติเหลือ ๑ คือ ความไม่ประมาท

๗. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้นำออกจากกองทุกข์** หมายความว่า รู้อัฏฐังคิกมรรคทั้ง ๘

๘. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้สุขอันสูงเลิศ** หมายความว่า รู้สุข ๗ ประการ

๙. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้ธรรมอันประเสริฐ** หมายความว่า รู้อารยธรรม ๖ และรู้โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

๑๐. สัมปชัญญะ แปลว่า **รู้เลิศด้วยการละ** หมายความว่า รู้ปหานะ ๕ และปหานะ ๖

๑. รู้ถึงที่สุดอย่างแจ่มแจ้ง

ข้อที่ ๑ **สัมปชัญญะ** แปลว่า **รู้ถึงที่สุดอย่างแจ่มแจ้ง** หมายความว่า รู้ปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ คือ :-

ปัจจุบัน แปลว่า **เกิดขึ้นเฉพาะ** คือ เกิดขึ้นขณะนี้ ได้แก่ ความเกิดขึ้นของรูปและนาม

รู้ปัจจุบัน คือ **รู้รูปนามที่กำลังเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป นั่นเอง** เช่น ภาวนาว่า **"พองหนอ"** รู้ตั้งแต่ต้นพอง กลางพอง สุดพอง **"ยุบหนอ"** รู้ตั้งแต่ต้นยุบ กลางยุบ สุดยุบ

รู้รูป คือรู้ว่า พองกับยุบเป็นคนละอัน ตากับรูปเป็นคนละอัน หูกับเสียงเป็นคนละอัน จมูกกับกลิ่นเป็นคนละอัน ลิ้นกับรสเป็นคนละอัน กายกับโผฏฐัพพะเป็นคนละอัน สรุปความว่า ตั้งแต่ปลายผมถึงปลายเล็บมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือรูป ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เลย

รู้นาม คือรู้ว่า เวลาภาวนาว่า **"พองหนอ ยุบหนอ"** นั้น ใจที่รู้ว่าพอง กับใจที่รู้ว่า ยุบเป็นคนละใจ เป็นคนละขณะ ใจที่รู้พองกับใจที่รู้ยุบ เป็นนาม สรุปความว่า พองเป็นรูป ยุบเป็นรูป รู้ เป็นนาม ท้องพองขึ้นครั้งหนึ่ง ๆ ก็จะมีเพียง ๒ เท่านี้ คือ รูป กับ นาม ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัว ไม่มีตน ไม่มีเรา ไม่มีเขา อะไรเลย เราจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม รูปกับนามก็เป็นอยู่อย่างนี้ตลอดไป

รู้พระไตรลักษณ์ ได้แก่ รู้ลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

การรู้พระไตรลักษณ์ นั้น ต้องรู้ถึง ๔ ขั้น คือ รู้ตามหลักปริยัติ ๑ รู้ตามจินตามยปัญญา ๑ รู้ตามภาวนามยปัญญา ๑ รู้ขั้นสูงสุด ๑

ขั้นที่ ๑ **รู้ตามหลักปริยัติ** เช่น เวลาทำวัตรเช้าสวดว่า **"รูปํ อนิจฺจํ เวทนา อนิจฺจา สญฺญา อนิจฺจา สงฺขารา อนิจฺจา วิญฺญาณํ อนิจฺจํ"** รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้เป็นต้น บางทีปากว่าไป ใจก็นึกตามไป แต่บางทีปากว่าไป ใจนึกไปทางอื่นก็มีรู้อย่างนี้ คะแนนเต็ม ๑๐๐ ได้ ๓ ดีอยู่ ดีกว่าไม่รู้หลายเท่าทีเดียว เพราะการรู้อย่างนี้ เป็นบุญ

เป็นมหากุศล ถ้าตายด้วยจิตดวงนี้ อย่างต่ำก็นำไปเกิดเป็นมนุษย์ได้ อย่างสูงก็ไปเกิดในสวรรค์ได้

ขั้นที่ ๒ **รู้ตามจินตามยปัญญา** คือพิจารณาพระไตรลักษณ์ โดยการคิดนึกเอาเอง มีอยู่ ๔ นัย คือ :-

๑. **กลาปสัมมสนนัย** พิจารณารวมกันทั้ง ๕ ขันธ์ว่า รูปนามที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปนาม ภายใน ภายนอก รูปนามที่หยาบ ละเอียด รูปนามที่เลว ประณีต รูปนามที่ไกล ใกล้ ล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสิ้น

๒. **อัทธานสัมมสนนัย** พิจารณารูปนามตั้งแต่เป็นเด็ก ๆ จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ว่า รูปนามอดีตไม่เป็นรูปนามปัจจุบัน รูปนามปัจจุบันไม่เป็นรูปนามอนาคต รูปนามภายในไม่เป็นรูปนามภายนอก รูปนามอดีตก็ดับไปในอดีต รูปนามในอนาคตก็ดับไปในอนาคต รูปนามปัจจุบันก็ดับไปในปัจจุบัน รูปนามปัจจุบันไม่เกิดในชาติหน้า แต่มีเหตุปัจจัยสืบต่อกันอยู่ เมื่อปัจจุบันดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันชั่ว อนาคตก็ชั่ว อุปมาดุจดวงตราที่ตีประทับลงไปบนกระดาษ รูปดวงตราย่อมติดอยู่ที่แผ่นกระดาษ แต่ดวงตราหาติดอยู่ที่แผ่นกระดาษนั้นไม่ ข้อนี้ฉันใด ความดีความชั่ว ที่บุคคลทำไว้แล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

๓. **สันตติสัมมสนนัย** พิจารณาความสืบต่อของรูปนาม เช่น รูปเย็นหายไป รูปร้อนเกิดขึ้น รูปร้อนหายไป รูปเย็นเกิดขึ้น รูปนั่งหายไป รูปยืนเกิดขึ้น รูปยืนหายไป รูปนั่งเกิดขึ้น เป็นต้น ย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนแปรสืบต่อกันอยู่อย่างนี้ตลอดไป ดังนั้น รูปนามจึงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๔. **ขณสัมมสนนัย** พิจารณาเห็นความเป็นไปของรูปนามชั่วขณะหนึ่ง ๆ คือพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของรูปนามซึ่งนิยม เรียกว่า อุปปาทะ ฐีติ ภังคะ จะยืน เดิน นั่ง นอน ก็มีรูปนามเกิดดับติดต่อกันอยู่อย่างนี้ตลอดไป ทั้งกลางคืนและกลางวัน ดังนั้น รูปนามจึงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

การพิจารณารูปนามโดยอุบายอย่างนี้ เรียกว่า รู้พระไตรลักษณ์เหมือนกัน จัดเข้าในญาณที่ ๓ คือ สัมมสนญาณอย่างแก่ เข้าเขตญาณที่ ๔ คืออุทยัพพยญาณอย่างอ่อน ถ้าจะจัดเขาในวิสุทธิ ๗ ก็เป็นวิสุทธิข้อที่ ๕ คือ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ มีความรู้ความเห็นอันบริสุทธิ์ คือรู้ว่า นี้ทางถูก นี้ทางผิด แล้วละทางผิด ยึดทางถูกต่อไป เช่น เห็นแสงสว่าง เห็นพระพุทธรูป ขนลุก แล้วกำหนดว่า **"เห็นหนอ เห็นหนอ"** หรือกำหนดว่า **"รู้หนอ รู้หนอ"** จนหายไป

การเห็นพระไตรลักษณ์ในขั้นที่ ๒ นี้ อยู่ในเขตสมถะ เป็นจินตามยปัญญา คือปัญญาที่สำเร็จมาจากการนึกคิด คะแนนเต็ม ๑๐๐ ได้เพียง ๑๕ เท่านั้น

ขั้นที่ ๓ **รู้ตามภาวนามยปัญญา** คือรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ๆ จนญาณที่ ๔ เกิดขึ้น คืออุทยัพพยญาณ ปัญญาพิจารณาเห็นรูปนามเกิดดับชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า "สันตติขาด"

สันตติ แปลว่า **ความสืบต่อของรูปนาม** เมื่อสันตติขาดจึงจะเห็นพระไตรลักษณ์ขั้นที่ ๓ นี้ได้ ผู้ที่จะเห็นพระไตรลักษณ์ขั้นนี้ได้ ต้องเพิกสันตติเสียก่อน เพราะสันตติบังมิให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง

อนัตตา ดังมีหลักฐานรับรองไว้ ซึ่งปรากฏอยู่ในวิสุทธิมรรค ภาค ๓ หน้า ๒๗๕ บรรทัดที่ ๑๔ ว่า

"สนฺตติยา วิโกปิตาย อนิจฺจลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติ"

เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาเพิกสันตติได้แล้ว อนิจจลักษณะ ย่อมปรากฏตามความเป็นจริง ดังนี้

วิธีเพิกสันตติ นั้น ก็คือ ให้เดินจงกรมก่อนประมาณ ๓๐ นาที แล้วนั่งขัดสมาธิ กำหนดรูปนาม เช่น ภาวนาว่า **"พองหนอ ยุบหนอ"** เป็นต้น ประมาณ ๔๐ นาที เมื่อพยายามปฏิบัติติดต่อกันจริง ๆ อย่างนี้ ไม่ช้าไม่นาน ก็จะพบสันตติขาดโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าท่านผู้ใดได้เห็นสันตติขาดอย่างนี้ แม้เพียงชั่วขณะหนึ่ง หรือชั่ววันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงรับรองว่าประเสริฐจริง ถึงแม้ว่าจะเห็นในวันนั้นแล้วตายเสียในวันนั้น ก็ประเสริฐกว่าคนผู้ไม่เห็น แต่มีชีวิตเป็นอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดังพระบาลีในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ หน้าที่ ๓๐ บรรทัดที่ ๒ - ๓ ว่า

"โย จ วสฺสสตํ ชีเว อปสฺสํ อุทยพฺพยํ
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปสฺสโต อุทยพฺพยํ"

ผู้ที่เห็นความเกิดดับของรูปนามเพียงวันเดียว แล้วตายเสียยังประเสริฐกว่าผู้ที่ไม่เห็นความเกิดดับของรูปนาม แต่มีชีวิตเป็นอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดังนี้

นอกจากนี้ ท่านยังได้อธิบายขยายความไว้ในเรื่องของนางปฏาจาราว่า วันหนึ่ง นางกำลังเอาหม้อตักน้ำล้างเท้า เทน้ำลง น้ำนั้นไหลไปหน่อยหนึ่งแล้วก็ขาด ครั้งที่ ๒ น้ำที่นางเทลง ได้ไหลออก

ไปไกลกว่านั้น ครั้งที่ ๓ น้ำที่นางเทลง ได้ไหลไปไกล แม้กว่านั้น นางถือเอาน้ำนั้นเป็นอารมณ์ กำหนดวัยทั้ง ๓ แล้วคิดว่า สัตว์เหล่านี้ ตายเสียในมัชฌิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งแรก ตายเสีย ในมัชฌิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๒ ไหลไปไกลกว่านั้น ตายเสียในปัจฉิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๓ ไหลไปไกล ยิ่งกว่านั้น

พระศาสดาประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ทรงแผ่พระรัศมีไป เป็นดังประทับยืนตรัสอยู่เฉพาะหน้าของนาง ตรัสว่า

"เอวเมตํ ปฏาจาเร ปญฺจนฺนํ หิ ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ อปสฺสนฺตสฺส วสฺสสตํ ชีวิตโต เตสํ อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺตสฺส เอกาหํปิ เอกกฺขณํปิ ชีวิตํ เสยฺโย"

ปฏาจารา ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น ด้วยว่า ความเป็นอยู่วันเดียว ก็ดี ขณะเดียวก็ดี ของผู้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่ง เบญจขันธ์ ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี ของผู้ไม่เห็นความ เกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์

การรู้พระไตรลักษณ์ขั้นที่ ๓ นี้ จัดเป็นขั้นภาวนาจัดเป็น ภาวนามยปัญญา หรือภาวนามยญาณ เข้าเขตวิปัสสนาที่แท้จริง เริ่มตั้งแต่ญาณที่ ๔ นี้ เป็นต้นไป คะแนนเต็ม ๑๐๐ ได้ ๕๐ คะแนน

ขั้นที่ ๔ **รู้พระไตรลักษณ์ขั้นสูงสุด** คือรู้ได้ในญาณที่ ๑๒ เรียกว่า อนุโลมญาณ หรือสัจจานุโลมิกญาณก็เรียก ญาณนี้ ผู้ ปฏิบัติสามารถเห็นอริยสัจ ๔ และเห็นพระไตรลักษณ์ ได้อย่างชัดเจน แจ่มแจ้ง คะแนนเต็ม ๑๐๐ ได้ ๑๐๐ ได้ในหลักพระบาลีภัทเทก - รัตตสูตร พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ หน้าที่ ๓๔๘ ข้อที่ ๕๒๗ ว่า

“อตีตํ นานฺวาคเมยฺย นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ
ยทตีตมฺปหีนนฺตํ อปฺปตฺตญฺจ อนาคตํ
ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ โย ธมฺมํ ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสติ
อสํหิรํ อสํกุปฺปํ ตํ วิทฺธา มนุพฺรูหเย
อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ โก ชญฺญา มรณํ สุเว
น หิ โน สงฺครนฺเตน มหาเสเนน มจฺจุนา
เอวํ วิหาริมาตาปึ อโหรตฺตมตนฺทิตํ
ตํ เว ภทฺเทกรตฺโตติ สนฺโต อาจิกฺขเต มุนี”

ผู้ปฏิบัติธรรม ไม่พึงยึดรูปนามที่เป็นอดีตมาเป็นอารมณ์ ไม่พึงยึดรูปนามที่เป็นอนาคตมาเป็นอารมณ์ เพราะว่ารูปนามที่เป็นอดีตก็ดับไปแล้ว รูปนามที่เป็นอนาคตก็ยังไม่มาถึง ส่วนผู้ใดเห็นธรรมที่เป็นปัจจุบัน ในที่นั้น ๆ (คือ ที่ป่า โคนไม้ สุญญาคาร ด้วยอนุปัสสนาทั้ง ๗ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัคคานุปัสสนา) ผู้นั้นแทงตลอดธรรมนั้น คือรู้แจ้งพระนิพพาน นั้น อันไม่ง่อนแง่น คลอนแคลน ไม่กำเริบ แล้วพึงพอกพูน พึงเจริญคือพึงเข้าผลสมาบัติ ซึ่งมีนิพพานนั้นเป็นอารมณ์บ่อย ๆ

บุคคลควรรีบทำความเพียรเสียในวันนี้ เพราะใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาถึงในวันพรุ่งนี้ ไม่มีใครจะผลัดเพี้ยนกับพระยามัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ได้เลย

มุนีคือพระพุทธเจ้า ผู้สงบระงับเพราะกิเลสมีราคะเป็นต้นได้หมดแล้ว ย่อมเรียกบุคคลนั้น ผู้มีความเพียร ปฏิบัติแล้ว

มีปกติอยู่อย่างนี้ ไม่เกียจคร้าน ทั้งกลางคืนและกลางวันว่า "ผู้มีราตรีเดียวเจริญ" หรือ "ผู้เจริญราตรี" ดังนี้

ผู้ที่รู้พระไตรลักษณ์ขั้นที่ ๔ นี้ นับว่ารู้อย่างสมบูรณ์แบบแท้ พระไตรลักษณ์นี้แหละเป็นเครื่องวัด เป็นเครื่องบอก ให้รู้ถึงพระนิพพานทั้ง ๓ คือ อนิมิตตนิพพาน ๑ อัปปณิหิตนิพพาน ๑ สุญญตนิพพาน ๑ หรือวิโมกข์ ๓ ก็เรียก

ถ้าผู้ใดเห็นอนิจจังชัด ในญาณที่ ๑๒ นี้ นิพพานของท่านผู้นั้นเรียกว่า **"อนิมิตตนิพพาน"**

ถ้าผู้ใดเห็นทุกขังชัด ในญาณที่ ๑๒ นี้ นิพพานของท่านผู้นั้นเรียกว่า **"อัปปณิหิตนิพพาน"**

ถ้าผู้ใดเห็นอนัตตาชัด ในญาณที่ ๑๒ นี้ นิพพานของท่านผู้นั้นเรียกว่า **"สุญญตนิพพาน"**

รู้มรรค ได้แก่ **รู้มรรคทั้ง ๔** คือ โสดาปัตติมรรค ๑ สกิทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ อรหัตตมรรค ๑

รู้ผล ได้แก่ **รู้ผลทั้ง ๔** คือ โสดาปัตติผล ๑ สกิทาคามิผล ๑ อนาคามิผล ๑ อรหัตตผล ๑

รู้นิพพาน ได้แก่ **รู้นิพพานทั้ง ๓** ได้แก่ อนิมิตตนิพพาน อัปปณิหิตนิพพาน สุญญตนิพพาน ดังที่ได้ กล่าวมาแล้วนั้น

๒. รู้แทงตลอดอย่างชัดเจน

ข้อที่ ๒ **สัมปชัญญะ** แปลว่า **รู้แทงตลอดอย่างชัดเจน** หมายความว่า รู้รูปนามตามทวารทั้ง ๕ และรู้รูปนามตามอิริยาบถต่าง ๆ ซึ่งมีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้

รู้รูปนามตามทวารทั้ง ๕ นั้น คือ รู้อย่างนี้ เวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็ง ใจนึกคิดธรรมารมณ์ ขันธ์ ๕ เกิดแล้ว ตัวอย่างเช่น เห็นเสื้อผ้า เห็นสบงจีวร สีของเสื้อผ้า สีของสบงจีวร เป็นรูป ประสาทตาคือจักขุประสาท ก็เป็นรูป จัดเป็นรูปขันธ์ ในเวลาที่เห็นรูปนั้น ถ้ารู้สึกสบาย ไม่สบายใจ เฉย ๆ จัดเป็นเวทนาขันธ์ ความจำได้หมายรู้ว่า นี้เป็นสีเขียว สีเหลือง แดง เป็นต้น เป็นสัญญาขันธ์ ปรุงแต่งใจให้รู้ว่าดีไม่ดี เป็นสังขารขันธ์ เห็นเป็นวิญญาณขันธ์ ครบ ๕ ขันธ์พอดี ย่อให้สั้น ได้แก่ รูป นามเจตสิกนามจิต คือ รูปคงเป็นรูปไว้ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ๓ ขันธ์นี้ ย่อลงเป็นนามเจตสิก วิญญาณเป็นนามจิต ย่อให้สั้นที่สุด ในแนวปฏิบัติเหลือ ๒ คือ รูปกับนาม ย่ออย่างนี้ รูปคงเป็นรูปไว้ นามเจตสิก กับนามจิตย่อลงเป็นหนึ่ง เรียกว่า นาม ดังนั้น ขันธ์ ๕ ย่อให้สั้นที่สุดจึงเหลือ ๒ คือ รูปกับนาม

เมื่อรูปนามเกิดแล้ว อะไรเกิดตามมา ? กิเลสเกิดตามมา **กิเลสตัวไหน ?** กิเลสทั้ง ๓ คือ โลภ โกรธ หลง **เกิดได้อย่างไร ?** เกิดได้อย่างนี้ คือ เวลาเห็นรูปดี ชอบใจ โลภะเกิด เห็นรูปไม่ดีไม่ชอบใจ โทสะคือความโกรธเกิด เห็นรูปกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว แต่

ไม่มีสติกำหนดรู้ โมหะคือความหลงเกิด หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น เป็นต้น กิเลสก็เกิดได้โดยทำนองเดียวกันอย่างนี้

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ? ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะมีเหตุมีปัจจัย คือ อิฏฐารมณ์ อารมณ์ดีงาม ให้เกิดสุขเวทนา สุขเวทนาให้เกิดโลภะ อนิฏฐารมณ์ อารมณ์ไม่ดีไม่งาม ให้เกิดทุกขเวทนา ทุกขเวทนาให้เกิดโทสะ มัชฌัตตารมณ์ อารมณ์กลาง ๆ ให้เกิดอุเบกขาเวทนา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ อุเบกขาเวทนา ให้เกิดโมหะ

ในมหานิพพานสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องเวทนาไว้อย่างนี้ คือ :-

๑. **เวทนา** ให้เกิดตัณหา
๒. **ตัณหา** ให้เกิดปริเยสนา คือการแสวงหา
๓. **ปริเยสนา** ให้เกิดลาภ คือการได้มาซึ่งสิ่งที่ตนแสวงหานั้น
๔. **ลาภ** ให้เกิดวินิจฉัย คือการตกลงใจ ตัดสินใจว่า สิ่งที่ได้มานี้ดี
๕. **วินิจฉัย** ให้เกิดฉันทราคะ คือความกำหนดด้วยอำนาจความชอบใจ
๖. **ฉันทราคะ** ให้เกิด อัชโฌสานะ คือ ความพะวงใจ
๗. **อัชโฌสานะ** ให้เกิดปริคคหะ คือความยึดมั่น
๘. **ปริคคหะ** ให้เกิด มัจฉริยะ คือความตระหนี่
๙. **มัจฉริยะ** ให้เกิด อารักขะ คือการรักษา
๑๐. **อารักขะ** ให้เกิด อารักขาธิกรณะ คือ เกิดเรื่องในการรักษา

๑๑. **อารักขาธิกรณะ** จึงเป็นเหตุให้เกิดบาป เกิดอกุศล นับไม่ถ้วน ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

"อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ"

ธรรมที่เป็นบาป เป็นอกุศลทั้งหลาย เป็นอเนกประการ ย่อมเกิดขึ้นตามมา คือ :-

๑. **ทัณฑทานะ** ถือท่อนไม้

๒. **สตถทานะ** ถือศาสตราวุธ

๓. **กลหะ** ทะเลาะกัน

๔. **วิคคหะ** แก่งแย่งกัน

๕. **วิวาทะ** วิวาทกัน

๖. **ผรุสวาทะ** พูดคำหยาบด่าว่ากัน

๗. **เปสุญญวาทะ** พูดส่อเสียดยุยงกัน

๘. **มุสาวาทะ** พูดปด เพื่อทำลายประโยชน์ของกันและกันเป็นต้น

คำว่า **"ราคานุสัย โลภะ ตัณหา อภิชฌา อุปาทาน"** ต่างกันแต่ตัวหนังสือ ส่วนความหมายนั้น เมื่อจะว่าโดยองค์ธรรม เป็นอันเดียวกัน ได้แก่ โลภเจตสิก ซึ่งมีอุปมาดังนี้

งูตัวหนึ่ง นอนนิ่ง ๆ อยู่ในโพรงไม้ ต่อมางูตัวนั้นนึกอยากกินอาหาร แล้วเลื้อยไปแสวงหาอาหาร ไปพบเขียดตัวหนึ่ง จึงจ้องจะคาบมากินเป็นอาหาร ครั้นคาบเขียดได้แล้วก็ไม่วาง ถึงเขียดจะร้องสักเท่าไร ๆ ก็ไม่ปล่อย ไม่วาง คาบไว้อย่างแน่นทีเดียว เพราะมุ่งจะกินอาหารให้ได้ข้อนี้ฉันใด กิเลสคือโลภะก็ฉันนั้น เปรียบเทียบให้เห็นได้ดังนี้

ราคานุสัย เท่ากับงูที่นอนนิ่ง ๆ อยู่ในโพรงไม้

โลภะ เท่ากับงูที่นึกอยากอาหาร หรือ เท่ากับความนึกอยากอาหารของงูตัวนั้น

ตัณหา เท่ากับการแสวงหาอาหารของงู

อภิชฌา เท่ากับการเพ่งจ้องจะคาบเขียดของงู

อุปาทาน เท่ากับการคาบไว้แน่นไม่ยอมปล่อยวาง ซึ่งเขียดฉะนั้น

จะปฏิบัติอย่างไร จึงจะกันกิเลสไม่ให้เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ได้ ?

ต้องเจริญวิปัสสนา คือมีสติกำหนดรู้ตามทวารนั้น ๆ เช่น เวลาตาเห็นรูป ให้ใช้สติกำหนดรู้ที่ตา ภาวนาว่า **"เห็นหนอ ๆ"** เวลาหูได้ยินเสียงให้ใช้สติกำหนดรู้ที่หู ภาวนาว่า **"ได้ยินหนอ ๆ"** เป็นต้น แม้ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ให้ปฏิบัติโดยทำนองเดียวกันนี้

ข้อที่ว่า **"รู้รูปนามตามอิริยาบถต่าง ๆ"** นั้น มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้

คำว่า **"อิริยาบถต่าง ๆ"** ได้แก่ อิริยาบถใหญ่กับอิริยาบถย่อย

อิริยาบถใหญ่ ได้แก่ ยืน เดิน นั่ง นอน ดังมีหลักฐานยืนยันรับรองไว้ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ หน้า ๑๐๕ บรรทัดที่ ๔ - ๕ - ๖ ว่า **"คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ"** ดังนี้เป็นต้น

อิริยาบถย่อย ได้แก่ การก้าวไป ถอยกลับ คู้เหยียด นุ่ง ห่ม

ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น

รู้รูปนามตามอิริยาบถใหญ่ นั้น คือ รู้ว่า ยืน เป็นรูป รู้ว่ายืนเป็นนาม เดิน - นั่ง - นอน เป็นรูป รู้ว่า เดิน - นั่ง - นอน เป็นนาม

เวลาปฏิบัติจริง ๆ จะภาวนาว่า **"ยืนเป็นรูปรู้ว่ายืนเป็นนาม"** ไม่ได้ เพราะไม่ทันปัจจุบัน ไม่ถูกสภาวะ หนักไปทางปริยัติมาก ต้องภาวนาว่า "ยืนหนอ ๆ" เป็นต้น จึงจะทันปัจจุบัน ทันรูปทันนาม

บางท่านอาจจะมีความสงสัยว่า ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนว่า ให้เดินทางสายกลางคือมรรค ๘ มิใช่หรือ เท่าที่สอนมานี้ยังไม่เห็นมีมรรค ๘ เลย หรือมีอยู่ตรงไหน

ข้อนี้ตอบว่า มรรค ๘ อันเป็นทางสายกลางนั้น ย่อให้สั้น ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา อารมณ์ของศีล สมาธิ ปัญญา ได้แก่ รูปนาม เมื่อลงมือปฏิบัติแล้ว รูปนามอยู่ที่ไหน มรรค ๘ ก็อยู่ที่นั่นแหละ ตัวอย่างในขณะที่เดินจงกรม ภาวนาว่า **"ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ"** นั้น กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ บริสุทธิ์ ตอนนี้จัดเป็นศีลในมรรค ๘ ในขณะที่ภาวนา อยู่นั้น เมื่อพร้อมด้วยองค์ ๓ ใจไม่เผลอจากรูปนาม คือไม่เผลอจากเท้าที่กำลังก้าวไป ตอนนี้จัดเป็นสมาธิ ในขณะที่กำลังก้าวไปนั้น สามารถรู้ได้ว่า **"ขวาย่าง"** กับ **"ซ้ายย่าง"** เป็นคนละอัน และใจที่รู้ว่า ขวาย่าง กับใจที่รู้ว่า ซ้ายย่าง ก็เป็นคนละใจ ตอนนี้จัดเป็นปัญญาในมรรค ๘ แต่ยังเป็นบุพพภาคมรรค คือมรรคเบื้องต้นอยู่

ทางสายกลาง ก็เป็นกลางอยู่ที่รูปกับนามนี้เอง มิใช่อื่นไกลเลย เพราะรูปกับนามเป็นสนามรบ เมื่อใดกิเลสยึดสนามรบได้

เมื่อนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา ก็เกิดขึ้นไม่ได้ แต่เมื่อใด ศีล สมาธิ ปัญญา ยึดสนามรบได้ เมื่อนั้นกิเลสก็เกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าผู้ปฏิบัติวิปัสสนาทิ้งรูปนามเมื่อใด เมื่อนั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้พ่ายแพ้แก่กิเลส สู้กิเสลไม่ได้ กิเลสได้ชัยชนะ กิเลสยึดสนามรบได้แล้ว

ถามว่า ในหลักปฏิบัติบอกว่า ผู้ปฏิบัติจะต้องดำเนินตามอริยสัจ ๔ อยากทราบว่า การปฏิบัติอย่างนี้ เป็นอริยสัจ ๔ ได้ตรงไหน เป็นได้อย่างไร อธิบาย ?

ตอบว่า เป็นอริยสัจ ๔ ได้ตรงที่รูปกับนามนั่นเอง คือในเวลาเดินจงกรม ขาขวาที่กำลังก้าวอยู่นั้น พร้อมทั้งนามคือใจที่รู้ **เป็นทุกขสัจ** ตัณหาก่อน ๆ คืออนุสัยกิเลสที่ให้ก้าวไปนั้น **เป็นสมุทัยสัจ** ทุกข์กับสมุทยดับลงไปตรงไหน ตรงนั้น **เป็นนิโรธสัจ** ศีล สมาธิ ปัญญา ที่กำหนดรู้รูปนาม ตั้งแต่เริ่มยก กลางยก สุดยก **เป็นมัคคสัจ** แต่ยังเป็นโลกียะ ยังไม่ถึงโลกุตตระ เพราะอยู่ในญาณต่ำ อยู่ในบุพพภาคมรรค ยังยึดรูปนามเป็นอารมณ์อยู่ จะทิ้งรูปนามไม่ได้เป็นอันขาด เพราะยังไม่ถึงขั้นที่จะต้องทิ้ง จะต้องอาศัยไปอย่างนี้ก่อน เหมือนอาศัยเรือข้ามฟากฉะนั้น

เวลายืน เดิน นั่ง นอน ก็เป็นรูปนาม เป็นอริยสัจ และต้องปฏิบัติในทำนองเดียวกันอย่างนี้

การกำหนดรูปนามตามอิริยาบถใหญ่ ในพระบาลียังมีอยู่อีกคือในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ หน้าที่ ๑๐๕ บรรทัดที่ ๖ - ๗ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า

“ยถา ยถา วาปนสฺส กาโย ปณิหิโต โหติ ตถา ตถา นมฺปชานาติ”

อีกนัยหนึ่ง กายของผู้ปฏิบัตินั้น ตั้งอยู่โดยอาการใด ๆ ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ชัดซึ่งกายนั้น โดยอาการนั้น ๆ ดังนี้

พระบาลีบทนี้ พระพุทธองค์ทรงสอนครอบจักรวาฬเลย หมายความว่า ในกายอันยาววาหนาคืบของเรานี้ เราจะกำหนดที่ไหน ๆ ก็ได้ สามารถเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ทั้งสิ้น อุปมาเหมือนกันกับรถกับเรือน ขอให้เราจับตัวรถถูก หรือจับเรือนถูกเถอะ เป็นอันว่า เราจับถูกรถถูกเรือนเป็นแน่ ๆ โดยไม่ต้องสงสัยเลยแม้แต่น้อย

การกำหนดท้องพอง - ยุบ ก็จัดเข้าในพระบาลีบทนี้ได้เต็ม ๑๐๐% และนอกจากนี้ ยังจัดเข้าในพระบาลีบทอื่น ๆ ได้อีก คือ :-

๑. จัดเข้าในอานาปานปัพพะได้ทั้งหมด
๒. จัดเข้าในอิริยาปถปัพพะได้
๓. จัดเข้าในสัมปชัญญปัพพะได้
๔. จัดเข้าในธาตุปัพพะได้
๕. จัดเข้าในปฏิกูลปัพพะได้
๖. จัดเข้าในป่าช้า ๙ ได้
๗. จัดเข้าในเวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสา ธัมมานุปัสสนาได้

บทภาวนาว่า **"พองหนอ ยุบหนอ"** นั้น มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ หน้า ๑๐๓ บรรทัดที่ ๑๘ ว่า **"โส สโต ว อสฺสสติ สโต ปสฺสสติ"**

ส่วนคำว่า **"หนอ"** นั้น อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ หน้าที่ ๑๘๑ แปลมาจากพระบาลี บทว่า **"วต"** บทนี้ พระภิกษุสามเณรใช้ชักผ้าบังสุกุลอยู่เสมอ ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า **อนิจจา** ดังคำเต็มว่า

"อนิจฺจา วต สงฺขารา" สังขารทั้งหลาย **ไม่เที่ยงหนอ** ดังนี้เป็นต้น

ตามรากฐานของศัพท์เดิมนั้น **"วต"** แปลว่า **ธรรมที่ยังสรรพสัตว์ให้ข้ามซึ่งวัฏสงสาร** โดยองค์ธรรม ได้แก่ มรรค ๘ ย่อให้สั้น ได้แก่ **ศีล สมาธิ ปัญญา** ดังวิเคราะห์ว่า

วฏฺฏสงฺสารํ ตาเรตีติ วโต (ธมฺโม) ***ธรรมชื่อว่า วตะ เพราะอรรถว่า ยังสรรพสัตว์ให้ข้ามซึ่งวัฏสงสาร*** เรานิยมแปลย่อ ๆ ว่า **"หนอ"** ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น

ผู้ปฏิบัติอาจจะภาวนาอย่างอื่นนอกจากนี้ก็ได้ เช่นภาวนาว่า **"โป่ง แฟบ"** หรือภาวนาว่า **"ขึ้น ลง"** หรือภาวนาว่า **"พอง ยุบ สูง ต่ำ"** ก็ได้ ท่านผู้ปฏิบัติธรรมจะภาวนาว่าอย่างไรก็ตาม แต่อย่าทิ้งหลักข้อสำคัญต้องให้ถูกต้องตามหลักฐานในพระไตรปิฎก เพราะพระไตรปิฎกเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่มีใครจะวิเศษยิ่งไปกว่าพระพุทธเจ้าเป็นแน่ ๆ พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักในการปฏิบัติไว้ตายตัวว่า **"ผู้ปฏิบัติธรรมต้องให้ได้องค์ ๓"** คือ :-

๑. **อาตาปี** มีความเพียรเผากิเลสให้ร้อนทั่ว ได้แก่ตั้งใจทำจริง ๆ

๒. **สติมา** มีสติ คือระลึกได้ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด ได้แก่ตั้งใจคอยกำหนดรูปนามให้ดีที่สุดก่อนแต่รูปนามจะเกิดขึ้น เช่นในขณะที่ภาวนาว่า **"พองหนอ"** ก่อนที่ท้องจะนูนขึ้นไป ให้มีสติคอยสังเกตอยู่แล้วว่า จะเริ่มพองหรือยัง ดังนี้ เป็นต้น

๓. **สมฺปชาโน** มีสัมปชัญญะ คือรู้ทุก ๆ ขณะตั้งแต่ต้นพอง กลางพอง สุดพอง

เมื่อพร้อมด้วยองค์ ๓ อย่างนี้ จึงจะละความโลภ ความโกรธ ควาหลง ในอัตภาพนี้ได้ เท่าที่ได้ทดลองปฏิบัติพิสูจน์มา วิธีที่ว่า **"พองหนอ ยุบหนอ"** หรือ **"ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ"** นี้ เป็นวิธีที่ได้ผลเร็วและถูกต้องกับหลัก ๓ ประการนั้น โดยแท้ ถ้าผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักนี้แล้ว รับรองว่าต้องได้ผลดีทุก ๆ ราย ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ย่อมได้ผลเป็นอย่างเดียวกัน ดุจน้ำทะเลมีรสเค็มเป็นอันเดียวกันฉะนั้น

เมื่อกำหนดได้ถูกต้องตามนี้แล้ว จะได้ประโยชน์มากมายหลายประการ ดังจะยกมาพอเป็นตัวอย่าง เช่น :-

๑. กันโง่ เพราะมีสติ สติเป็นคู่ปรับกับโมหะ ๆ นี้แหละเป็นตัวโง่ อย่างสำคัญที่สุด

๒. เป็นมหากุศล คือเป็นบุญทุก ๆ ขณะที่ลงมือปฏิบัติ เพราะเป็นการบำเพ็ญทั้งศีล สมาธิ ปัญญา

๓. เป็นคนไม่ประมาท เพราะมีความระลึกได้อยู่กับรูปนามอยู่เสมอ ไม่เผลอไปนอกทาง

๔. มีสติตั้งมั่นดี ทั้งในยามปกติและเวลาใกล้จะตาย

๕. ได้บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ไปพร้อมกัน

๖. ได้เดินทางสายกลาง คือ มรรค ๘

๗. ได้เดินทางสายเอก คือหนึ่งไม่มีสอง

๘. ได้ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาท

๙. ทำคนให้ฉลาด ให้รู้หลักความจริง ให้รู้จักชีวิตประจำวัน

๑๐. ทำคนให้รู้จักปรมัตถธรรม ไม่หลงติดอยู่ในบัญญัติธรรม อันเป็นเพียงโลกสมมติ

๑๑. ทำคนให้มีศีลธรรม วัฒนธรรม อันดีงาม

๑๒. ทำคนให้รักใคร่กัน สนิทสนมกลมกลืนกันเข้ากันได้

๑๓. ทำคนให้มีความเมตตากรุณาต่อกัน เอ็นดูกัน สงสารกัน พลอยยินดีอนุโมทนาสาธุการในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี

๑๔. ทำคนให้เป็นคน ทำคนให้ดีกว่าคน ทำคนให้เด่นกว่าคน ทำคนให้เลิศกว่าคน ทำคนให้ประเสริฐกว่าคน ทำคนให้สูงกว่าคน ทำคนให้เป็นพระ

๑๕. ทำคนไม่ให้เบียดเบียนกัน ทำคนไม่ให้เอารัดเอาเปรียบกัน ทำคนไม่ให้อิจฉาริษยากัน

๑๖. ทำคนให้รู้จักตัวเอง และรู้จักปกครองตัวเอง คืออ่านตัวออก บอกตัวได้ ใช้ตัวเป็น อ่านตัวออก บอกตัวได้ ใช้ตัวฟัง

๑๗. ทำคนให้เป็นผู้ว่าง่าย สอนง่าย ไม่มีมานะถือตัว ไม่เย่อหยิ่งจองหอง

๑๘. ทำคนให้หันหน้าเข้าหากัน ให้บรรจบกันเพราะต่างฝ่ายต่ายลดทิฏฐิมานะลงหากัน เข้ากันได้เป็นกันเอง รู้ใจกันดี

๑๙. ทำคนให้เป็นผู้หนักแน่นในกตัญญูกตเวทิตาธรรม

๒๐. ทำคนให้เป็นผู้มีกาย วาจา ใจ บริสุทธิ์

๒๑. ทำคนให้ได้รับความสุข ๗ ประการ ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน ๆ

๒๒. ทำคนให้พ้นจากความเศร้าโศกปริเวทนาการ

๒๓. ทำคนให้มีปัญญาดับความทุกข์ร้อนทางกาย ทางใจ

๒๔. ทำคนให้เดินทางถูก รู้จักวิถีทางแห่งชีวิตอันถูกต้อง ได้ดี ไม่หลงทาง

๒๕. ทำคนให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นปริโยสาน

๒๖. ถ้าปฏิบัติได้เพียงญาณ ๑ - ๒ ยังอยู่ในญาณต่ำ ๆ หรือญาณต้น ๆ ถ้าพยายามรักษาและปฏิบัติต่อ ๆ ไป ก็สามารถป้องกันภัยในอบายภูมิได้ ดังมีหลักฐานรับรองไว้ในวิสุทธิมรรค ภาค ๓ หน้า ๒๒๙ ว่า

"อิมินา ปน ญาเณน สมนฺนาคโต วิปสฺสโก พุทฺธสาสเน ลทฺธสฺสาโส ลทฺธปติฏฺโจ นิยคติโก จูฬโสตาปนฺโน นาม โหติ"

ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานถึงญาณที่ ๒ คือปัจจยปริคคห - ญาณ นี้แล้ว ได้ความเบาใจในพระพุทธศาสนา ได้ที่พึ่งที่ระลึกในพระพุทธศาสนา มีคติอันเที่ยง คือ ตายแล้วไม่ไปอบายภูมิ ชื่อว่าเป็นจูฬโสดาบัน แปลว่า ผู้เข้าสู่กระแสพระนิพพานน้อย ๆ

๒๗. ถ้าปฏิบัติถึงญาณที่ ๔ ชื่อว่าเป็นผู้มีชีวิตอันประเสริฐ ถึงจะตายเสียในวันนั้น ก็ยังดีกว่าบุคคลที่ไม่ได้ปฏิบัติ แต่มีชีวิตเป็นอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดังหลักฐานรับรองไว้ ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ หน้าที่ ๓๐ บรรทัดที่ ๓-๔ ว่า

"โย จ วสฺสสตํ ชีเว อปสฺสํ อุทยพฺพยํ

เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปสฺสโต อุทยพฺพยํ"

ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานถึงญาณที่ ๔ คืออุทยัพพยญาณ เห็นความเกิดดับของรูปและนาม ถึงแม้จะมีชีวิตอยู่ได้เพียงวันเดียว

ก็ยังประเสริฐกว่าบุคคลผู้ที่เห็นความเกิดดับของรูปนาม ซึ่งมีชีวิตเป็นอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดังนี้

๒๘. เป็นปัจจัยให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ในภพชาติต่อ ๆ ไป คือ ถ้าเจริญวิปัสสนาในปฐมวัย แต่ไม่สำเร็จ จะเป็นปัจจัยให้สำเร็จในมัชฌิมวัย ถ้ามัชฌิมวัยไม่สำเร็จ จะเป็นปัจจัยให้สำเร็จในปัจฉิมวัย ถ้าไม่สำเร็จในปัจฉิมวัย จะเป็นปัจจัยให้สำเร็จในเวลาใกล้จะตาย ถ้าในเวลาใกล้จะตายไม่สำเร็จ จะเป็นปัจจัยให้ได้ไปบังเกิดในสวรรค์แล้วปฏิบัติต่อสำเร็จบนสวรรค์ ถ้ายังไม่สำเร็จบนสวรรค์ เมื่อลงมาเกิดเมืองมนุษย์ ได้พบพระพุทธศาสนา ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้าจะได้สำเร็จเร็วที่สุดเหมือนกันกับ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระพาหิยทารุจีริยะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นต้น ถ้าไม่ได้พบพระพุทธศาสนา ก็จะได้เป็นพระปัจเจก คือ สามารถตรัสรู้มรรค ผล นิพพานด้วยตนเองได้

๒๙. ทำกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง

๓๐. ทำให้เป็นคนมีใจสุขุมเยือกเย็นขึ้นอีกมากทีเดียว

๓๑. ทำให้เป็นคนมีสติรอบคอบดี ดุจรถมีเครื่องห้ามดีฉะนั้น

๓๒. ทำให้ความจำดีขึ้น เป็นประโยชน์แก่นักเรียน นักศึกษา นักปฏิบัติมาก

๓๓. ทำให้โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ หายไป เช่น โรคประสาทเป็นต้น

๓๔. สามารถเป็นปัจจัยนำไปเกิดในสวรรค์ได้ เช่น พระภิกษุรูปหนึ่ง ท่านเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ถึงญาณที่ ๔ แล้วท่าน

มรณภาพ ท่านได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ลงมากราบพระพุทธเจ้า ฟังธรรม และปฏิบัติธรรมต่อ จนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

๓๕. ทำให้มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย หนักแน่นยิ่งขึ้นเป็นทวีคูณ

๓๖. สะดวกแก่การปกครอง คือ ทำให้ผู้ที่ได้รับการอบรมไปนั้น เป็นผู้ปกครองง่าย ไม่ก่อความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นในหมู่คณะสังคมทั่ว ๆ ไป

นอกจากนี้ ยังมีอานิสงส์อีกมากมาย ท่านกล่าวไว้ว่า **"อเนกสหสฺสา"** แปลว่า **มีอานิสงส์ตั้งหลายพัน** ดังนี้เป็นต้น

เท่าที่ได้แสดงมานี้ ก็พอชี้ให้เห็นได้แล้วว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน มีประโยชน์ มีอานิสงส์มาก เป็นประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด และเป็นประโยชน์แก่การปกครองมาก เพราะทำให้โจรผู้ร้ายที่ได้รับการอบรมไปแล้วนั้น ไม่กลับมาประพฤติทุจริตอีก เป็นประโยชน์แก่บุคคลทุกเพศ ทุกชั้น ทุกวัย ทุกชาติ ทุกภาษา เรียกว่า **เด็กปฏิบัติได้ ผู้ใหญ่ปฏิบัติดี พระเถรเณรชีปฏิบัติดีทั้งนั้น** เพราะฉะนั้น ท่านผู้เป็นมารดาบิดา ครูอาจารย์ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะได้นำลูกหลานของท่าน ให้ได้รับการอบรมบ่มนิสัยในเรื่องนี้ ในระหว่างโรงเรียนปิดเทอมใหญ่ เพราะเด็กวันนี้ คือผู้ใหญ่วันหน้า การฝึกฝนอบรมอย่างนี้เป็นจริยศึกษา เป็นจริยธรรมขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา สามารถจะอำนวยผลให้แก่ผู้ปฏิบัติทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นสิริมิ่งมงคลแก่ตน และคนอื่น เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ ศาสนา หาประมาณมิได้

อิริยาบถยืนและทางสายกลาง

เวลายืน ภาวนาว่า "ยืนหนอ ยืนหนอ" เป็นทางสายกลางอยู่ตรงรูปยืน เพราะยืนเป็นรูป รู้ว่ายืนเป็นนาม รูปนามนี้แหละเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา รูปนามอยู่ที่ไหน ทางสายกลางก็อยู่ที่นั่น เพราะทางสายกลางยึดรูปนามเป็นอารมณ์ ในขณะยืนภาวนาว่า **"ยืนหนอ ยืนหนอ"** อยู่นั้น กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ บริสุทธิ์นี้เป็นศีล ใจไม่เผลอจากรูปยืน นี่เป็นสมาธิ รู้ว่า ที่กำลังยืนอยู่นี้ มีแต่รูปกับนามเท่านั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เลย นี่เป็นปัญญา และอริยสัจ ๔ ก็สามารถเกิดได้ในที่เดียวกันนี้

คำถาม–คำตอบ เรื่องอริยสัจ ๔

ถาม. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเวสสันดรชาดกจบลงแล้ว ทำไมจึงต้องแสดงอริยสัจ ๔ ต่อท้ายทุกครั้งไป แม้ประชาชนชาวพุทธก็ได้พากันดำเนินตามปฏิปทานั้นเหมือนกัน คือ ครั้นมีเทศน์มหาชาติจบลงแล้ว จำต้องมีเทศน์อริยสัจ ๔ ต่อท้ายเสมอไป ?

ตอบ. การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ต่อท้ายชาดกนั้น เพราะเหตุดังนี้ คือ :–

๑. **เพราะอริยสัจ ๔** เป็นเครื่องหมายธรรมของพระพุทธองค์ว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมอันใดไว้แล้ว ธรรมอันนั้นต้องมีอริยสัจ ๔ เป็นข้อสรุปเสมอ

๒. **เพราะอริยสัจ ๔** เป็นสัญญลักษณ์ของพระพุทธภาษิต ถ้าจะอุปมาก็เหมือนหนังสือทางราชการที่ออกจากกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ต้องมีตราประทับประจำไปด้วย แม้อริยสัจทั้ง ๔ นี้ ก็เป็นตราประจำตำแหน่งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า พระราชลัญจกร ฉันนั้นเหมือนกัน

๓. **เพราะเหตุว่า พุทธบริษัท จะถึงมรรค ผล นิพพาน** ก็มีอยู่ทางเดียวเท่านั้น คือลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ การที่พระพุทธองค์ทรงสรุปชาดกต่าง ๆ ลงมาด้วยอริยสัจ ก็เพราะจะชี้แนวทางแห่งการปฏิบัติให้พุทธบริษัทได้ดำเนินตาม แล้วจะได้พากันพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ถึงสันติสุขอันไพบูลย์ คือพระนิพพาน เพียงฟังชาดกอย่างเดียว ไม่ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ก็ไม่มีโอกาสจะบรรลุอมตธรรมได้ เพราะฉะนั้น

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงชาดกต่าง ๆ มีเวสสันดรชาดกเป็นต้นจบลงแล้ว จึงจำเป็นต้องทรงแสดงอริยสัจ ๔ ต่อท้ายเสมอไป

ถาม. **"อริยสัจ"** คำนี้ ประชาชนชาวพุทธเคยได้ยินได้ฟังมาบ่อย ๆ จะแยกเป็นกี่ศัพท์ แปลและหมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. แยกได้เป็นหลายศัพท์และหลายชั้น ดังนี้ :-

ชั้นที่ ๑ แยกเป็น ๒ ศัพท์ คือ **อริย - สัจจะ** แปลและหมายความดังนี้ คือ :-

๑. **อริยสัจจะ** แปลว่า **ของจริงอันประเสริฐ** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า **"อริยานิ สจฺจานิ อริยสจฺจานิ"** หมายความว่า ถ้าใครได้เห็นอริยสัจ ๔ แล้ว ผู้นั้นมีกาย วาจา ใจ อันประเสริฐ คือจะเปลี่ยนจากปุถุชน เป็นพระอริยบุคคลไปเลย

๒. **อริยสัจจะ** แปลว่า **ของจริงแห่งพระอริยเจ้า** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า **"อริยานํ สจฺจานีติ อริยสจฺจานิ"** หมายความว่า ผู้ที่จะเป็นพระอริยเจ้านั้นต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนได้บรรลุอริยสัจธรรมทั้ง ๔ นี้ทุก ๆ ท่าน

๓. **อริยสัจจะ** แปลว่า **ของจริงอันไปจากข้าศึก ของจริงอันไม่ผิด** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า **"อริยานิ อวิตถานิ สจฺจานีติ อริยสจฺจานิ"** หมายความว่า ถ้าผู้ใดเดินตามทางสายนี้ ข้าศึกคือกิเลสไม่มี และเมื่อเดินทางถึงที่แล้ว จะไม่มีวันกลับไปสู่อบายภูมิได้อีกเลย และไม่มีโอกาสจะผิดพลาด ไม่มีโอกาสจะตกต่ำได้ มีแต่จะเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ๆ จนกระทั่งถึงพระอรหันต์

ขั้นที่ ๒ แยกออกเป็น ๕ ศัพท์ คือ **อ + ร + อิ + ย + สจฺจ** แปลและหมายความดังนี้

๑. **อ.** แปลว่า **เลิศ** หมายความว่า สูง เด่น ด้วยคุณธรรมและเกียรติยศ ชื่อเสียง เช่น ครั้งพระพุทธองค์ทรงประสูติใหม่ ๆ ทรงเปล่งอุทานออกมาว่า **"อคฺโคหมสฺมิ" เราเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐในโลก** ดังนี้

๒. **อ.** แปลว่า **นับไม่ถ้วน** หมายความว่า ถ้าไม่รู้จริงทั้ง ๔ นี้แล้ว จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร หลายหมื่นหลายแสนชาติ ไม่มีที่สิ้นสุดยุติลงได้ ครั้นรู้ของจริงทั้ง ๔ นี้แล้ว ภพชาติจะน้อยลง สั้นลง จนถึงกับไม่มีเลย เช่น ครั้งพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ใหม่ ๆ ทรงเย้ยตัณหาว่า

> ***"อเนกชาติสํสารํ สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ"*** เป็นต้น
>
> ความว่า ***เราหานายช่างผู้ทำเรือนคือตัณหา เมื่อไม่ประสบจึงได้ท่องเที่ยว ไปสู่สงสารนับชาติไม่ถ้วน การเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์ เพราะจะต้องเกิด ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย นายช่างผู้ทำเรือนคือตัณหา บัดนี้เรา พบท่านแล้ว ท่านจะทำเรือนคืออัตภาพนี้อีกไม่ได้ ซี่โครงทุกซี่ คือกิเลสทั้งหมดของท่าน เราหักทิ้งหมดแล้ว เรือนยอด คืออวิชชา เราก็รื้อถอนทิ้งหมดแล้ว จิตของเราถึงธรรมคือนิพพาน ปราศจากเครื่องปรุงแต่ง เพราะเราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา คือ พระอรหันต์ แล้ว***

๓. **อ.** แปลว่า **ไกลจากข้าศึก** หมายความว่า ถ้าปฏิบัติธรรมจนบรรลุอริยสัจ ๔ แล้ว ย่อมเป็นผู้ไกล เป็นผู้เหินห่างจากกิเลส ตัวอย่างคือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เมื่อพระองค์ทรง

แสวงหาโมกขธรรมบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ จนถึง ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ครั้นได้ตรัสรู้แล้ว จึงได้มีพระนามว่า **"อรหํ"** ดังที่ชาวพุทธได้พากันกราบไหว้ เคารพ บูชา ระลึกถึงพระคุณของพระองค์อยู่เสมอ ๆ ว่า **"อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ"** เป็นต้น

๔. **อ.** แปลว่า **ได้รู้แล้ว** หมายความว่า ถ้าผู้ใดปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผู้นั้นจะได้รู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อันเป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา ดังพระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นตัวอย่าง คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ตามที่พระพุทธองค์ทรงพร่ำสอน ในคราวทรงแสดงปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน จนได้ตรัสรู้มรรคผล นิพพาน เป็นสักขีพยานองค์แรกที่ได้ดวงตาเห็นธรรม ก่อนกว่าใครทั้งหมด สมเด็จพระบรมสุคตจึงตรัสว่า

"อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญ, อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญ"

โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ดังนี้

๕. **อ.** แปลว่า **ไม่ประมาท** หมายความว่า ผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ประมาท เพราะมีสติจดจ่ออยู่กับรูปนาม เมื่อผู้ใดมีสติ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท ไม่หลับ ตื่นอยู่เสมอ สติ เปรียบเหมือนแสงสว่าง โมหะ เปรียบเหมือนมืด ถ้ามีสติ มืดคือโมหะก็ไม่มี เมื่อไม่มีมืด คือโลภะ โทสะ โมหะ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท ดังนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงรวบรวมพระโอวาททั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ลงมาสู่ที่แห่งเดียว คือ ความไม่ประมาท ดังพระบาลีว่า

"อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ"

ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม ดังนี้

๖. **อ.** แปลว่า **ยอดคน** หมายความว่า บุคคลผู้จะเป็นยอดคน คือเป็นคนสูงสุดนั้น ต้องประกอบไปด้วยคุณธรรม ๕ ประการ ดังพระพุทธบรรหารว่า

"อสฺสทฺโธ อกตญฺญู จ สนฺธิจฺเฉโท จ โย นโร
หตาวกาโส วนฺตาโส ส เว อุตฺตมโปริโส"

ผู้ที่จะได้ชื่อว่า เป็นยอดคนนั้น ต้องประกอบไปด้วย คุณสมบัติ ๕ ประการ คือ :-

๑. **อสฺสทฺโธ** ไม่เชื่อคุณธรรมที่ตนได้ปฏิบัติถึงแล้วด้วยถ้อยคำของผู้อื่น

๒. **อกตญฺญู** เป็นผู้รู้แจ้งพระนิพพาน อันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้

๓. **สนฺธิจฺเฉโท** เป็นผู้ตัดที่ต่อแห่งวัฏสงสารได้แล้ว

๔. **หตาวกาโส** ไม่มีโอกาสที่จะต้องกลับมาเกิดอีก เพราะไม่มีพืชคือกุศล และอกุศล ที่จะให้เกิดอีก

๕. **วนฺตาโส** คลายความหวัง คลายความอยากได้หมดสิ้น เพราะได้ลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐานมาดีแล้ว ได้ทำกิจทุก ๆ อย่างที่ควรทำด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ เสร็จสิ้นไปหมดแล้ว

"ส เว อุตฺตมโปริโส" คนอย่างนี้แหละ เรียกว่า "ยอดคน"

๗. **ร.** แปลว่า **เป็นที่มายินดีของคนทั้งหลาย** หมายความว่า ถ้าชนเหล่าใดได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานแล้ว ชนเหล่านั้น จะได้รับความยินดี เกิดปีติปราโมทย์เป็นพิเศษ เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติ

๘. **ร.** แปลว่า **แผ่ไปซึ่งความยินดี** หมายความว่า ความยินดี ความสุขใจ อันเกิดจากการปฏิบัติธรรมนี้สามารถจะแผ่ไปสู่จิตใจของชนทุกชาติ ทุกภาษา ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

๙. **อิ.** แปลว่า **ไป** แปลว่า **ถึง** หมายความว่า ไปหา คือเข้าไปหาพระรัตนตรัย ถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก เช่น **อิสฺวาสุ สุสฺวาอิ** ซึ่งได้แก่พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ คือ **อิติปิ โส สฺวากฺขาโต, สุปฏิปนฺโน** นั่นเอง

๑๐. **ย.** แปลว่า **ชื่อเสียง** หมายความว่า ถ้าผู้ใดถึงพระธรรมจริงแล้ว ผู้นั้นจะเป็นผู้มีชื่อเสียงแพร่สะพัดไปในทิศานุทิศต่าง ๆ

๑๑. **ย** แปลว่า **ชมเชย สรรเสริญ** หมายความว่า ถ้าผู้ใดปฏิบัติถึงพระธรรม คืออริยสัจ ๔ แล้ว ผู้นั้นเป็นผู้ที่นักปราชญ์ชมเชยสรรเสริญ ว่าเป็นผู้ปิดประตูอบายได้แล้ว

๑๒. **ย.** แปลว่า **ยาน** หมายความว่า เป็นพาหนะนำบุคคลไปสู่สถานที่อันตนปรารถนา ได้แก่ ยาน ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และยาน ๔ คือ หีนยาน มัชฌิมยาน มหายาน อุตตมยาน

(๑) **หีนยาน** ยานขนาดต่ำ ได้แก่ การฟัง การท่อง การดู การเรียนพระธรรม

(๒) **มัชฌิมยาน** ยานขนาดกลาง ได้แก่ การรู้ธรรม การเข้าถึง ความหมายของธรรมได้ดี

(๓) **มหายาน** ยานขนาดใหญ่ ได้แก่ การน้อมนำเอาพระธรรมที่เรียนรู้นั้น มาปฏิบัติตามจนเป็นปกตินิสัย เช่น ไหว้พระสวดมนต์ทุกวัน นั่งกรรมฐานทุกวัน แต่ยังไม่ได้บรรลุคุณวิเศษมีฌานเป็นต้น

(๔) **อุตตมยาน** ยานอันสูงสุด ได้แก่ การน้อมนำเอาพระธรรมนั้น มาปฏิบัติตาม จนได้รู้แจ้งแทงตลอดพระธรรมเข้าใจอย่างปรุโปร่ง ได้ดื่มรสพระธรรมนั้นอย่างสมบูรณ์ คือได้เห็นอริยสัจ ๔ ได้ผ่านญาณ ๑๖ ไปดีแล้ว

๑๓. **สัจจะ** แปลว่า **จริง, ถูก, แท้, มงคล, ประเสริฐ "นิพพาน"** หมายความว่า สัจจะนี้เป็นของจริงของแท้ไม่แปรผันไม่เป็นอื่น ไม่ปลอม เมื่อนำเอาศัพท์ทั้งหมดมาต่อกันเข้า จึงได้รูปเป็น **"อริยสัจจะ"** แปลว่า ของจริงอันประเสริฐ ของจริงแห่งพระอริยเจ้าของจริงอันปราศจากข้าศึก ของจริงแท้ไม่แปรผัน ไม่เป็นอื่นของจริงอันเป็นยานพาหนะ สำหรับนำบุคคลผู้เข้าถึงไปสู่พระนิพพาน

ถาม. คำที่ว่า **"ของจริงอันไปจากข้าศึก"** นั้น เมื่อฟังดูแล้วคล้าย ๆ กับว่า บุคคลผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมทุกคนจะต้องมีศัตรูติดตามมาอยู่ทุกฝีก้าว ดังนั้นหรือ หรืออย่างไร ขอฟังอธิบาย ?

ตอบ. จริงอย่างนั้น เพราะคนเราผู้เกิดมาในสากลโลกนี้ย่อมมีทั้งข้าศึกภายนอกและข้าศึกภายใน เข้ามาประชิดติดกายนครนี้อยู่เสมอ ๆ แม้แต่จะยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิดอยู่ก็ตาม ก็ยังมีข้าศึกติดตามมาอยู่มิได้ว่างเว้นเลย จะอยู่ที่ไหน ๆ

ก็ล้วนแต่มีข้าศึกทั้งนั้น ถ้าผู้ใดเข้าถึงอริยสัจแล้ว ผู้นั้นจึงจะไม่มีข้าศึก

ถาม. อันธรรมดาว่าข้าศึกภายนอกนั้น ทางฝ่ายบ้านเมืองต้องมีระเบิดปรมาณู ปืนใหญ่ ปืนกล อาวุธยุทธภัณฑ์ต่าง ๆ มีอาวุธนิวเคลียร์เป็นต้น สำหรับไว้ต่อสู้ป้องกันทุกประเทศ แม้ข้าศึกคือโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ อันเข้ามาโจมตีกายนครของเรา ก็ต้องมีนายแพทย์ มีหยูกยาหลายร้อยหลายพันอย่าง ไว้ป้องกันรักษาเช่นกัน แต่ข้าศึกภายในนั้นเป็นอย่างไร จะเอาอะไรมาเป็นอาวุธป้องกันเล่า ?

ตอบ. ข้าศึกภายในนั้น ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ข้าศึกทั้ง ๓ เหล่านี้แหละสำคัญมาก ทำสัตวโลกให้ได้รับความเดือดร้อนอยู่ทุกมุมโลก ทุกมุมเมือง และทุก ๆ คน ทุก ๆ วัน อาวุธสำคัญสำหรับป้องกันและต่อสู้ข้าศึกเหล่านี้ ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ผู้ใดเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ผู้นั้นชื่อว่าได้บำเพ็ญโพธิปักขิยธรรม ผู้ใดบำเพ็ญโพธิปักขิยธรรม ผู้นั้นชื่อว่าได้บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญานี้แหละเป็นอาวุธอันคมกล้า สามารถประหัดประหารข้าศึกภายในคือกิเลสได้ทุก ๆ อย่าง ทั้งกิเลสอย่างอยาบที่จะล่วงออกมาทางกายวาจา ทั้งกิเลสอย่างกลาง คือปริยุฏฐานกิเลส กิเลสที่ตั้งรุมล้อมอยู่ในภายใน ได้แก่ นิวรณ์ทั้ง ๕ ทั้งกิเลสอย่างละเอียด คืออนุสัย ไตรสิกขานี้อันบุคคลเจริญเต็มที่ ปฏิบัติเต็มที่แล้ว สามารถตัดกิเลสคือความโลภ โกรธ หลง ให้เด็ดขาดไปจากขันธสันดานได้ จนกระทั่งถึงได้เป็นพระอรหันต์ เมื่อใครถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผลเป็นอเสกขบุคคลแล้ว เมื่อนั้นก็จะสิ้นภพสิ้นชาติ ไม่กลับมาเวียน

ว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป เป็นอันว่าทั้งข้าศึกภายใน ทั้งข้าศึกภายนอก ก็พินาศไปหมดสิ้นไม่มีเหลือเลยแม้แต่น้อย

ถาม. อริยสัจ มีกี่อย่าง อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๔ อย่าง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ถาม. อริยสัจนั้น จะย่อให้เหลือเพียง ๒ ได้หรือไม่ ย่ออย่างไร โปรดย่อมาดู ?

ตอบ. ย่อให้เหลือเพียง ๒ ก็ได้ คือ อริยสัจที่เป็นฝ่ายโลกิยะ ๑ ฝ่ายโลกุตตระ ๑ หรือจะย่อเป็นวัฏสัจ ๑ วิวัฏสัจ ๑ ก็ได้

ถาม. มีบางคนพูดว่า อริยสัจมี ๒ คือ อริยสัจบ้าน กับอริยสัจป่า ดังนี้ จะถูกหรือผิด ?

ตอบ. ถ้าจะกล่าวโดยสมมติบัญญัติก็ถูกตามความเห็นของผู้นั้น คือหมายความว่า บุคคลผู้จะทำลายกิเลสนั้นออกจากบ้านไปอยู่ป่า อยู่ตามโคนต้นไม้ ตามภูเขา แล้วตั้งใจเจริญวิปัสสนา-กรรมฐาน จนได้รู้แจ้งเห็นจริงอริยสัจ ๔ จึงได้นามว่า **"อริยสัจป่า"** คือผู้นั้นได้รู้อริยสัจในป่า ส่วนอริยสัจบ้านนั้น ก็คือว่าผู้ที่จะทำลายกิเลสนั้นเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ที่บ้าน หรือที่ห้องกรรมฐาน คือ สุญญาคาร จนได้รู้แจ้งเห็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ จึงได้นามว่า **"อริยสัจบ้าน"** คือผู้นั้นได้รู้อริยสัจ เพราะปฏิบัติกรรมฐานอยู่ที่บ้าน

ถาม. อริยสัจทั้ง ๔ นั้น เมื่อจะย่อให้สั้น จำง่าย ๆ จะย่ออย่างไร ?

ตอบ. ย่ออย่างนี้ คือ ทุ. ส. นิ. ม.

ถาม. คำว่า **"ทุกข์"** นั้น แปลและหมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. คำว่า **"ทุกข์"** แปลว่า **น่าเกลียด** หมายความว่า

เป็นของน่าเกลียด น่ากลัว เป็นของว่างเปล่าจากสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เป็นของทนอยู่ไม่ได้ เป็นของเว้นจากความเที่ยง ความงาม ความสุข และตัวตน

ถาม. ทุกขสัจนั้น โดยองค์ธรรม ได้แก่อะไรบ้าง ?

ตอบ. ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เว้นโลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๕๑ เว้นโลภเจตสิก รูป ๒๘ รวมเป็น ๑๖๐ ย่อให้สั้น ได้แก่ ขันธ์ ๕ ย่อลงมาในแนวปฏิบัติ ได้แก่ รูปนาม

ถาม. รูปกับนาม อยู่ที่ไหน เกิดขึ้นเมื่อไร ?

ตอบ. ถ้าจะกล่าวโดยส่วนหยาบ ๆ แล้ว รูป ก็ได้แก่ สกลกายของบุคคลทุกคน นาม ก็ได้แก่ จิต เจตสิกซึ่งมีอยู่ที่บุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ถ้าจะกล่าวโดยส่วนละเอียดแล้ว รูปกับนามนี้ อาศัยอายตนะภายใน และอายตนะภายนอกกระทบกัน แล้วรูปกับนามก็เกิดขึ้น เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็ง ใจนึกคิดธรรมารมณ์

ถาม. ถ้าอย่างนั้น ผู้ที่กำลังบรรยายอยู่กับผู้ที่กำลังฟังอยู่นี้ มีรูปกับนามหรือไม่ ถ้ามีก็หมายความว่า มีอริยสัจอยู่ด้วยกันทุกคนแล้วมิใช่หรือ ?

ตอบ. ใช่, มีรูปนามอยู่แล้ว และก็มีอริยสัจอยู่แล้ว

ถาม. ถ้ามีอริยสัจอยู่ทุกคนแล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องมานั่งบรรยายและมานั่งฟังบรรยายให้ลำบากเลย เพราะอยู่ที่ไหน ๆ ก็มีอริยสัจติดตัวอยู่ทุกฝีก้าวแล้ว

ตอบ. มีอริยสัจอยู่ทุก ๆ คนก็จริง แต่ผู้ที่จะเข้าไปเห็นอริยสัจนั้นซิหายากมาก ถึงอริยสัจมีอยู่ แต่ไม่มีผู้เห็นก็ไม่เป็น

ประโยชน์ อุปมาเหมือนกันกับเรามีเงินอยู่ในกระเป๋า แต่ไม่นำเอาเงินนั้นมาใช้ เงินนั้นก็ไม่เป็นประโยชน์แก่เราเช่นเดียวกัน เข้าในหลักธรรมที่ว่า

"ยํ ปสฺสติ น ตํ ทิฏฺฐํ ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสติ

อปสฺสํ พชฺฌเต มุฬฺโห พชฺฌมาโน น มุจฺจติ"

บุคคลเห็นสิ่งใด ไม่ได้พบสิ่งนั้น พบสิ่งใด ไม่ได้เห็นสิ่งนั้น เมื่อไม่เห็นย่อมหลงติดอยู่ เมื่อหลงติดอยู่ก็ไม่หลุดพ้นได้ ดังนี้

ถาม. คำว่า "เห็น" ในที่นี้ หมายเอาเห็นด้วยปัญญาขั้นไหน ?

ตอบ. เห็นด้วยปัญญาขั้นภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ ไปดีแล้ว

ถาม. ทุกขสัจนี้ ตามนัยแห่งพระสูตร ได้แก่อะไร ?

ตอบ. ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความร้องไห้ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความเสียใจ ความคับแค้นใจ ประจวบกับของไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากของเป็นที่รัก ปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อก็ขันธ์ ๕ นั่นเองเป็นทุกข์

ถาม. อะไรเป็นที่รับร้องทุกข์ ?

ตอบ. ขันธ์ ๕ เป็นที่รับรองทุกข์

ถาม. ทุกข์ทั้งหลายมีขึ้นเมื่อไร ?

ตอบ. เมื่อขันธ์ ๕ ปรากฏขึ้น

ถาม. ขันธ์ ๕ ปรากฏขึ้นเมื่อไร ?

ตอบ. เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ใจนึกคิดธรรมารมณ์

ถาม. ความเกิดเป็นทุกข์อย่างไร ?

ตอบ. เป็นทุกข์เพราะต้องแก่ เจ็บ ตาย

ถาม. ความตายเป็นทุกข์อย่างไร เพราะตายแล้วก็ไม่รู้สึกอะไร ?

ตอบ. เป็นทุกข์เพราะเป็นเหตุให้เกิดอีก

ถาม. ความแก่เป็นทุกข์อย่างไร ?

ตอบ. เป็นทุกข์เพราะความเสื่อม ความทรุดโทรม ไม่เป็นไปตามใจ ของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ถาม. ถืออะไรเป็นความเกิด ?

ตอบ. ถือความปรากฏของขันธ์ ๕ เป็นความเกิด

ถาม. ตาเห็นรูปครั้งหนึ่ง ขันธ์ ๕ เกิดหรือยัง อะไรเป็นขันธ์ ๕ ?

ตอบ. เกิดแล้ว, รูปารมณ์ กับ จักขุปสาท เป็นรูปขันธ์ ในขณะที่เห็นรูปนั้น ย่อมรู้สึกเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง หรือเฉย ๆ บ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ เฉย ๆ นั่นแหละ เป็นเวทนาขันธ์ เมื่อเห็นแล้วย่อมจำได้ ความจำได้นั่นแหละ เป็นสัญญาขันธ์ เมื่อเห็นแล้วย่อมแต่งใจให้เป็นไปต่าง ๆ เช่น ให้ชอบใจบ้าง ไม่ชอบบ้าง ที่แต่งใจให้ชอบ ไม่ชอบเฉย ๆ นั่นแหละ เป็นสังขารขันธ์ รู้ว่าเห็น เป็นวิญญาณขันธ์ ครบ ๕ ขันธ์พอดีแล้ว

ถาม. ถืออะไรเป็นความแก่ ?

ตอบ. ถือความเสื่อมไปของขันธ์ ๕ เป็นความแก่

ถาม. ถืออะไรเป็นความตาย ?

ตอบ. ถือความดับไปของขันธ์ ๕ เป็นความตาย

ถาม. ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นลักษณะของทุกข์ขันธ์ไหน ?

ตอบ. ของขันธ์ ๕

ถาม. นามขันธ์ทั้ง ๔ นั้น ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย คงไม่มีทุกข์ใช่ไหม ถ้ามี มีอะไรเป็นทุกข์ของนามขันธ์ ?

ตอบ. นามขันธ์ ก็มีแก่ เจ็บ ตาย เช่นกัน มีวิปริณาม - ธรรม คือความเปลี่ยนแปรไป ไม่คงที่อยู่เป็นทุกข์ของนามขันธ์

ถาม. ขันธ์ ๕ นั้น เป็นได้เพียงทุกขสัจเท่านั้นหรือ หรือว่าเป็นได้ทั้ง ๔ สัจจะ ?

ตอบ. เป็นได้เพียง ๓ สัจจะเท่านั้น คือ ทุกขสัจ สมุทัยสัจ มัคคสัจ (เว้นนิโรธสัจ)

ถาม. ถ้าเป็นได้ทั้ง ๔ สัจจะ จะแบ่งอย่างไร ?

ตอบ. แบ่งไม่ได้เพราะเป็นได้เพียง ๓ สัจจะเท่านั้น

ถาม. ในทางพระสูตร ทุกขสัจ ท่านจัดไว้เท่าไร ?

ตอบ. ท่านจัดไว้ ๑๒ อย่าง มีชาติทุกข์ ชราทุกข์ เป็นต้น

ถาม. ในทางพระอภิธรรม ทุกขสัจ ท่านจัดไว้เท่าไร ?

ตอบ. ท่านจัดไว้ ๑๖๐ คือ โลกียจิต ๘๑ เว้นโลกุตตรจิต

๘ เจตสิก ๕๑ เว้นโลภเจตสิก รูป ๒๘ รวมเป็น ๑๖๐ ย่อให้สั้น ได้แก่ ขันธ์ ๕ ย่อลงมาในแนวปฏิบัติ ได้แก่ รูปนาม

ถาม. ทุกข์ ๔ ได้แก่อะไร หมายความต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. ได้แก่ ทุกขเวทนา ๑ ทุกขสภาวะ ๑ ทุกขลักษณะ ๑ ทุกขอริยสัจ ๑ หมายความต่างกันอย่างนี้ คือ :-

๑. **ทุกขเวทนา** ได้แก่ ความเจ็บปวดต่าง ๆ เช่น ถูกมีดบาดมือ เป็นไข้ เป็นต้น

๒. **ทุกขสภาวะ** ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ

๓. **ทุกขลักษณะ** ได้แก่ ลักษณะของทุกข์ ที่หมายให้คนอื่นรู้ได้ว่าเป็นทุกข์ เช่น นักโทษถูกผูกโซ่คนแก่เดินงบ ๆ งัน ๆ เป็นต้น

๔. **ทุกขอริยสัจ** ได้แก่ ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป ของรูปนาม

ถาม. ทุกข์ ๗ ได้แก่อะไรบ้าง ?

ตอบ. ทุกข์ ๗ นั้น มีอยู่ ๒ หมวด หมวดที่ ๑ คือ :-

(วิ.๓/๘๓)

๑. **ทุกขทุกข์** ได้แก่ ทุกขเวทนาเป็นไปทางกาย และทุกข์ทางใจ เป็นทุกข์โดยสภาวะและโดยนาม

๒. **วิปริณามทุกข์** ได้แก่ ทุกขเวทนา เป็นทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์โดยความแปรปรวนไป

๓.	**สังขารทุกข์** ได้แก่	อุเบกขาเวทนา และสังขารเป็นไปในภูมิ ๓ ที่เหลือ จัดเป็นทุกข์เพราะมีความเกิดดับและถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ
๔.	**ปฏิจฉันนทุกข์**	ทุกข์ปกปิด คือทุกข์อยู่ในภายใน ได้แก่ อาพาธทางกาย ทางใจ เช่น ปวดหู ปวดฟัน ความเร่าร้อนอันเกิดแต่ราคะ โทสะ เป็นต้น คนอื่นไม่รู้ ต้องถามจึงจะรู้ได้ เพราะไม่ปรากฏออกมาภายนอกให้คนอื่นรู้ได้ เห็นได้
๕.	**อัปปฏิจฉันนทุกข์**	ทุกข์ไม่ปกปิด ได้แก่ ทุกข์ที่ถูกจองจำด้วยโซ่ตรวน ถูกลงโทษด้วยกรรมกรณ์ ๓๒ อย่าง ไม่ต้องถามก็รู้ได้
๖.	**ปริยายทุกข์**	ทุกข์โดยอ้อม ได้แก่ ชาติทุกข์ เป็นต้น
๗.	**นิปปริยายทุกข์**	ทุกข์โดยตรง ได้แก่ ทุกขทุกข์ คือทุกข์กาย กับทุกข์ใจ ปรากฏแก่ผู้อื่นชัดเจนดีอยู่แล้ว

ทุกข์ ๗ หมวดที่ ๒ คือ :-

๑. **คัพโภกันติกมูลกทุกข์** ทุกข์มีการลงสู่ครรภ์เป็นมูล

๒. **คัพปริหรณมูลกทุกข์** ทุกข์มีการบริหารครรภ์เป็นมูล

๓. **คัพภวิปัตติมูลกทุกข์** ทุกข์มีครรภ์วิบัติเป็นมูล

๔. **วิชายนมูลกทุกข์** ทุกข์มีการคลอดเป็นมูล

๕. **พหินิกขมนมูลกทุกข์** ทุกข์มีการออกมาภายนอก เป็นมูล

๖. **อัตตุปักกมมูลกทุกข์** ทุกข์เพราะตนเองก่อขึ้น

๗. **ปรุปักกมมูลกทุกข์** ทุกข์เพราะถูกคนอื่นเบียดเบียน

ถาม. ทุกข์ ๑๐ ได้แก่ ทุกข์อะไรบ้าง ?

ตอบ. **ทุกข์ ๑๐** นั้น คือ :-

๑. **สภาวทุกข์** ทุกข์ประจำสังขาร ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ

๒. **ปกิณณกทุกข์** ทุกข์จร ได้แก่ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

๓. **นิพัทธทุกข์** ทุกข์เนืองนิตย์ ได้แก่ หนาว ร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ

๔. **พยาธิทุกข์** ทุกขเวทนา มีประเภทต่าง ๆ ตามสมุฏฐานของโรค

๕. **สันตาปทุกข์** ทุกข์คือความร้อนรุม หรือคือกิเลส ได้แก่ ความกระวนกระวายใจ เพราะถูกไฟคือกิเลส ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ แผดเผาให้เร่าร้อน

๖. **วิปากทุกข์** ทุกข์เพราะผลกรรม ได้แก่ วิปฏิสารคือความร้อนใจ การเสวยกรรมกรณ์ คือถูก

ลงอาชญา ความฉิบหาย ความตกยาก และความตกอบาย

๗. **สหคตทุกข์** ทุกข์ไปด้วยกัน หรือทุกข์กำกับกัน ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์

๘. **อาหารปริเยฏฐิทุกข์** ทุกข์ในการหากิน

๙. **วิวาทมูลกทุกข์** ทุกข์มีวิวาทเป็นมูล

๑๐. **ทุกขขันธ์** ทุกข์รวบยอด ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ถาม. ทุกข์ ๑๒ ได้แก่อะไรบ้าง ?

ตอบ. **ทุกข์ ๑๒** นั้น คือ :-

๑. **ชาติทุกข์** ความเกิดเป็นทุกข์

๒. **ชราทุกข์** ความแก่เป็นทุกข์

๓. **มรณทุกข์** ความตายเป็นทุกข์

๔. **โสกทุกข์** ความเศร้าโศกเป็นทุกข์

๕. **ปริเทวทุกข์** ความร้องไห้ บ่นเพ้อ พิไรรำพัน เป็นทุกข์

๖. **ทุกขทุกข์** ทุกข์กาย

๗. **โทมนัส** ทุกข์ใจ

๘. **อุปายาส** ความคับแค้นใจ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะได้รับความทุกข์มีประมาณยิ่ง โดยองค์ธรรมได้แก่ โทสะ นั่นเอง

๙. ทุกข์เพราะประจวบกับของไม่เป็นที่รัก

๑๐. ทุกข์เพราะพลัดพรากจากของเป็นที่รัก

๑๑. ทุกข์เพราะปรารถนาไม่สมหวัง

๑๒. โดยย่อเป็นทุกข์ เพราะยึดมั่น ถือมั่นขันธ์ ๕

ถาม. ทุกข์ทั้งหลาย ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เกิดเป็นขึ้นที่ไหน ?

ตอบ. เกิดเป็นขึ้นที่อารมณ์ และอิริยาบถ

ถาม. เมื่อเกิดแล้ว มีลักษณะเป็นอย่างไร ?

ตอบ. มีลักษณะ ๔ ประการ คือ :-

๑. **ปีฬนฏฺโฐ** มีอรรถว่า **เบียดเบียน** คือมีการเบียดเบียนเป็นเครื่องหมายให้รู้ได้

๒. **สงฺขตฏฺโฐ** มีอรรถว่า **ปรุงแต่ง** คือมีการปรุงแต่งเป็นเครื่องหมายให้รู้ได้

๓. **สนฺตาปฏฺโฐ** มีอรรถว่า **ให้เร่าร้อน** คือมีการยังสรรพสัตว์ให้เร่าร้อนเป็นเครื่องหมายให้รู้ได้

๔. **วิปริณามฏฺโฐ** มีอรรถว่า **แปรปรวน** คือมีความแปรปรวนเป็นเครื่องหมายให้รู้ได้

ถาม. ในทุกขสัจนั้น มีญาณเท่าไร ?

ตอบ. **มีญาณ** ๓ คือ :-

๑. **สัจจญาณ** **ปรีชาหยั่งรู้อริยสัจ** คือ รู้ว่า นี้ทุกข์ นี้สมุทัย นี้นิโรธ นี้มรรค

๒. **กิจจญาณ** **ปรีชาหยั่งรู้กิจที่ควรทำ** คือ รู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควร

ทำให้แจ้ง มรรคควรเจริญ

๓. **กตญาณ** **ปรีชาหยั่งรู้กิจที่กระทำแล้ว** คือ รู้ว่า ทุกข์เป็นสภาพที่ควรกำหนดรู้ ก็ได้กำหนดรู้แล้วสมุทัยเป็นสภาพที่ควรละ ก็ได้ละแล้ว นิโรธเป็นสภาพที่ควรทำให้เกิดให้มีขึ้น ก็ได้ทำให้เกิดให้มีขึ้นแล้ว

ญาณ ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปในอริยสัจ ๔ อย่างละ ๓ รวม ๔ ข้อ จึงเป็น ๑๒ เรียกว่า มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ได้ในบาลีว่า **"ติปริวฏฺฏํ"** มีวนรอบ ๓ **"ทฺวาทสาการํ"** มีอาการ ๑๒

ถาม. ทุกขสัจนั้น โดยกิจ มีหน้าที่อยู่ในธรรมประเภทไหน ?

ตอบ. อยู่ในประเภทปริญเญยยกิจ

ถาม. ผู้ปฏิบัติมีหน้าที่จะต้องทำอย่างไร ในทุกข์นั้น ?

ตอบ. มีหน้าที่กำหนดรู้

ถาม. เมื่อผู้ปฏิบัติต้องการจะกำหนดรู้ทุกข์นั้น จะให้กำหนดรู้ได้ที่ไหน และให้กำหนดอะไร ?

ตอบ. ให้กำหนดรู้ที่อารมณ์ และอิริยาบถ ให้กำหนดรู้รูปนาม

ถาม. กำหนดที่ไหน เวลาไหน เพราะถ้าจะให้รู้ชาติ ชรา มรณะ นั้น ก็มีแต่สิ่งที่ผ่านไปแล้ว กับยังไม่มาถึง เราจะไปเอาที่ไหนมากำหนดเล่า ?

ตอบ. กำหนดรู้ที่รูปนาม เวลาเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ถูกต้องเย็น ร้อน อ่อน แข็ง และยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น

ถาม. การรู้ทุกข์อย่างนี้ เป็นจินตาญาณ หรือเป็นภาวนาญาณ ?

ตอบ. เป็นจินตาญาณ

ถาม. ลักษณะของการรู้ของญาณทั้ง ๒ นั้น ต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. ต่างกันอย่างนี้ คือ :-

ก. **จินตาญาณ** รู้เพียงอดีต กับ อนาคต

ข. ***ภาวนาญาณ*** รู้เพราะอาศัยปัจจุบันธรรม นับตั้งแต่ญาณที่ ๔ คือ อุทยัพพยญาณเป็นต้นไป จึงจะจัดเป็นภาวนาญาณได้อย่างถูกต้อง

ถาม. ผู้ที่รู้แล้วว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์เป็นสิ่งนำมาซึ่งความไม่ชอบใจ เช่นนี้ จะถือว่าผู้นั้นเป็นผู้เห็นทุกขสัจได้ไหม เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ไม่ได้ เพราะยังไม่ใช่ภาวนามยญาณ

ถาม. ทุกขสัจนั้น ใครเป็นผู้เป็นทุกข์ ใครเป็นผู้รู้ทุกข์ ?

ตอบ. ขันธ์ ๕ เป็นผู้เป็นทุกข์ มรรค ๘ คือ สัมมาทิฏฐิเป็นผู้รู้ทุกข์

ถาม. ทุกขสัจนั้น จะปรากฏขึ้นในจิตดวงไหน ?

ตอบ. จะปรากฏขึ้นในมัคคจิต

ถาม. สภาพของทุกขสัจนั้น จะทำประโยชน์ให้แก่บุคคลผู้เข้าไปรู้ได้อย่างไร ?

ตอบ. ทำให้บุคคลผู้เข้าไปรู้เบื่อหน่าย

ถาม. การเจริญอริยสัจนั้น จะทำไปพร้อมกันทั้ง ๔ ในขณะเดียวกันหรือ หรือว่าต้องเจริญกันอย่างละคราว ?

ตอบ. ต้องทำไปพร้อมกันทั้ง ๔ ในขณะเดียวกันในคราวเดียวกัน

ถาม. การแจ้งอริยสัจนั้น แจ้งคราวเดียวกัน หรือทีละคราว ?

ตอบ. ต้องทำไปพร้อมกันทั้ง ๔ ในขณะเดียวกัน ในคราวเดียวกัน

ถาม. การแจ้งอริยสัจนั้น แจ้งคราวเดียวกัน หรือทีละคราว ?

ตอบ. แจ้งคราวเดียวกัน อุปมาเหมือนกันกับเราจุดเทียนคือ :-

๑. ไส้ก็หมดไป
๒. ขี้ผึ้งก็หมดไป
๓. แสงสว่างก็เกิดขึ้น
๔. ความมืดก็หายไป

ทั้ง ๔ อย่างนี้ ต้องเป็นไปพร้อมกันฉันใด อริยสัจ ๔ ก็ย่อมเป็นไปพร้อมกันฉันนั้น

ถาม. ทุกขสัจนั้น เป็นหน้าที่ของสิกขาประเภทไหนจะรู้ได้ ?

ตอบ. ปัญญาสิกขารู้ได้

จบ ปัญหาทุกขสัจ เพียงเท่านี้

ปัญหาสมุทัยสัจ (ต่อ)

ถาม. คำว่า **"สมุทัย"** แปลและหมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. **สมุทัย** แปลว่า **เหตุให้ทุกข์เกิด** หมายความว่า ทุกข์ทั้งหลายในโลกนี้ จะเกิดขึ้นมาได้ต้องมีเหตุ มิใช่เกิดขึ้นมาลอย ๆ โดยปราศจากเหตุ

ถาม. คำว่า **"เหตุ"** นั้น มีกี่อย่าง อะไรบ้าง ?

ตอบ. เหตุ มี ๔ ก็มี มี ๖ ก็มี

เหตุ ๔ คือ :-

๑. **มูลเหตุ** ได้แก่ เหตุ ๖

๒. **ปัจจยเหตุ** ได้แก่ กรรม จิต อุตุ อาหาร

๓. **อุตตมเหตุ** ได้แก่ กุศล อกุศล

๔. **สาธารณเหตุ** ได้แก่ อวิชชา

เหตุ ๖ นั้น คือ โลภเหตุ ๑ โทสเหตุ ๑ โมหเหตุ ๑ เหตุทั้ง ๓ นี้ เป็นเหตุฝ่ายบาป อโลภเหตุ ๑ อโทสเหตุ ๑ อโมหเหตุ ๑ เหตุทั้ง ๓ นี้ เป็นเหตุฝ่ายบุญ

ถาม. ในสมุทัยนี้ หมายเอาเหตุฝ่ายไหน ได้แก่อะไร ?

ตอบ. หมายเอาเหตุฝ่ายบาป ได้แก่ โลภเหตุ

ถาม. คำว่า สมุทัย ราคะ โลภะ ตัณหา อภิชฌา อุปาทาน เป็นอันเดียวกัน หรือเป็นคนละอัน ต่างกันอย่างไร อธิบาย ?

ตอบ. โดยองค์ธรรมเป็นอันเดียวกัน คือโลภเจตสิกนั่นเอง แต่โดยพยัญชนะต่างกัน สมุทัย ได้แก่ ตัณหา ตัณหาก็คือโลภ - เจตสิก ราคะ โลภะ ตัณหา อภิชฌา อุปาทาน ก็ได้แก่โลภเจตสิกอันเดียวกัน อุปมาดังนี้ คือ มีงูตัวหนึ่ง นอนอยู่ที่โพรงไม้

งูตัวนั้นรู้สึกอยากกินอาหาร จึงออกจากโพรงไม้ไปแสวงหาอาหาร ครั้นได้เห็นกบหรือเขียด ก็จะคาบ เมื่อคาบแล้วก็คาบไว้อย่างมั่นคง ไม่ยอมปล่อย ไม่ยอมวาง จนกบหรือเขียดนั้นตายไป งูนั้นก็กินเป็นอาหาร ฉันใด โลภเจตสิกก็ฉันนั้น คือ ขณะที่อยู่เฉย ๆ ยังไม่มีอิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่ดีงามมายั่วมากวน ยังไม่มากระทบนั้น ราคานุสัยเขามีอยู่แล้ว ดุจขี้ตะกอนนอนอยู่ในก้นตุ่ม แต่ยังไม่มีใครมากวนจึงปรากฏดุจไม่มี อันที่แท้เขามีอยู่ ดังนั้น อนุสัยคือราคะนั้น จึงอุปมาเหมือนกันกับงูที่กำลังนอนอยู่ในโพรงไม้ ขณะที่บุคคลนึกอยากได้อารมณ์ต่าง ๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น นั่นเป็นโลภะ แปลว่า ความอยากได้ เท่ากับงูที่นึกอยากอาหาร แต่ยังไม่ได้เคลื่อนที่ออกไป ขณะที่บุคคลกำลังแสวงหาอารมณ์ต่าง ๆ อยู่นั้นจัดเป็นตัณหา แปลว่า แสวงหา เท่ากับงูที่กำลังเลื้อยไปหาอาหาร ขณะที่บุคคลกำลังจ้องจะเอาอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอยู่นั้น จัดเป็นอภิชฌา แปลว่า เพ่งเฉพาะซึ่งอารมณ์ที่ตนต้องการ เท่ากับงูที่กำลังจ้องจะคาบกบหรือเขียดนั้น ขณะที่บุคคลไปอารมณ์สมปรารถนาแล้วก็ยึดมั่น ถือมั่นว่าของเรา ของเรานั้นจัดเป็นอุปาทาน แปลว่ายึดมั่น ถือมั่น เท่ากับงูที่กำลังคาบกบคาบเขียดไว้เป็นอย่างดี ไม่ยอมปล่อยไม่ยอมวาง เท่าที่ได้ยกเอางูมาเปรียบเทียบกับโลภเจตสิกนี้ก็พอชี้ให้เห็นได้ชัดเจนดีแล้วว่า งูที่นอนอยู่ในโพรง อยากอาหาร แสวงหาอาหาร จ้องดูอาหาร คาบอาหารไม่วาง ก็เป็นงูตัวเดียวนั่นเอง ข้อนี้ฉันใด ราคะ โลภะ ตัณหา อภิชฌา อุปาทาน โดยองค์ธรรมก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะและขณะเท่านั้น

ถาม. ถ้าบุคคลใดยังมีตัณหาอยู่ บุคคลนั้นก็ชื่อว่า มีสมุทัยสัจอยู่ใช่ไหม ?

ตอบ. ใช่, ถ้าหากตัณหายังมีอยู่ตราบใด สมุทัย ก็ชื่อว่ายังมีอยู่ตราบนั้น เป็นอันว่า ทุกข์ก็ดี เหตุให้ทุกข์เกิด คือ สมุทัยก็ดี มีอยู่ที่บุคคลทุก ๆ คนแล้ว

ถาม. ตัณหา มีลักษณะเป็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. มีลักษณะ ๑๕ ประการ คือ :-

๑. **โปโนพฺภวิกา** มีลักษณะก่อให้เกิดภพใหม่ คือสร้างภพใหม่ ได้แก่ ให้เกิดบ่อย ๆ

๒. **นนฺทิราคสหคตา** สหรคตด้วยนันทิและราคะ คือสัปปีติตัณหา และนิปปีติตัณหา

๓. **ตตฺร ตตฺราภินนฺทินี** มีลักษณะเพลิดเพลินและติดอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ในภพนั้น ๆ คือติดอยู่ในที่เกิดนั้น

๔. **ภวเนตฺติ** มีลักษณะนำไปในภพน้อย ภพใหญ่

๕. **ตณฺหาสิเนโห** มีลักษณะเป็นยางเหนียว ทำให้พืชไม่ตาย คือทำให้บุคคลเกิดบ่อย ๆ

๖. **โสตลกฺขณา** มีลักษณะไหลไปตามกระแส ๓๖ คือไหลไปตามอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน

๗. **มนาปสฺสวนา** มีลักษณะไหลไปตามอารมณ์ที่ยังใจให้เอิบอาบ คือไหลไปตามรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่ารักใคร่ น่าชอบใจ น่าปรารถนา

๘. **ผุสลกฺขณา** มีลักษณะกล้าแข็ง เผ็ดร้อน บีบรัดสรรพสัตว์ให้เดือดร้อนนานาประการ

๙. สติณลกฺขณา มีลักษณะหวาดสะดุ้ง คือถ้าตัณหาเกิดขึ้นมาแล้ว ทำให้บุคคลลืมตัว ลืมกลัว ลืมตาย ถ้าไม่ได้อย่างใจตัวเอง อาจเกิดฉุดราก เกิดฆ่าฟันรันแทงกันและกันก็ได้ จึงทำให้เกิดความหวาดสะดุ้งแก่ตัวเอง และแก่ผู้อื่นด้วย

๑๐. วนลกฺขณา มีลักษณะเหมือนป่า ธรรมดาป่านั้น ย่อมรกรุงรังไปด้วยต้นไม้น้อยใหญ่และเครือเถาวัลย์ต่าง ๆ แม้จะเป็นเวลากลางวันก็มืด เพราะแสงพระอาทิตย์ส่องไปไม่ค่อยถึง ข้อนี้ฉันใด ตัณหาก็ทำใจของบุคคลให้มืดเหมือนกันกับป่าฉันนั้น หรืออาจจะยิ่งกว่าความมืดของป่าเสียด้วยซ้ำไป เมื่อตัณหาทำให้ตามืด คือทำให้ตาปัญญาบอด ถึงจะมีตาเนื้ออยู่ก็ได้ชื่อว่าตาบอด เรียกว่า ตาบอดตาใส เพราะไม่มีปัญญามองเห็นอรรถเห็นธรรมได้

๑๑. เหตุลกฺขณา ตัณหานั้น มีลักษณะก่อให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ เช่น ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกทุกข์ ปริเทวทุกข์ ทุกขทุกข์ เป็นต้น

๑๒. สํโยคลกฺขณา มีลักษณะประกอบสรรพสัตว์ไว้ในภพน้อยภพใหญ่ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ไม่มีที่สิ้นสุดยุติลงได้ เหมือนปูอยู่ในกระด้ง หรือเหมือนพายเรือในหนอง

๑๓. อายูหนลกฺขณา ตัณหานั้น มีลักษณะประมวลมาซึ่งทุกข์ หมายความว่า ตัณหานั้นคอยรวบรวม คอยเก็บ คอยหาความทุกข์เข้ามาสู่กายนครของสรรพสัตว์อยู่เสมอมิรู้ขาด ทำให้ไม่รู้จักเบื่อไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักเต็ม พร่องอยู่เป็นนิตย์

๑๔. นิทานลกฺขณา ตัณหานั้น มีลักษณะเป็นแดนเกิดของกองทุกข์ หมายความว่า เป็นต้นตอเป็นรากเง่าเค้ามูลของกองทุกข์

๑๙. ปลิโพธลกฺขณา ตัณหานั้นมีลักษณะทำให้เกิดปลิโพธ กังวลใจ หมายความว่า ทำให้มีความหวง มีความห่วง มีความข้องติดอยู่กับกามคุณ ๕

ปลิโพธ แปลว่า **ความกังวล** มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ :-

๑. **อาวาสปลิโพธ** ห่วงอาวาส ห่วงที่อยู่ ติดที่อยู่
๒. **กุลปลิโพธ** ห่วงตระกูล
๓. **ลาภปลิโพธ** ห่วงลาภ ติดลาภ
๔. **คณปลิโพธ** ห่วงหมู่ ห่วงคณะ
๕. **กัมมปลิโพธ** ห่วงการก่อสร้าง ห่วงการงาน
๖. **อัทธานปลิโพธ** ห่วงการเดินทางไกลกันดาร
๗. **ญาติปลิโพธ** ห่วงญาติ ห่วงมิตร ห่วงพี่น้อง
๘. **อาพาธปลิโพธ** ห่วงอาพาธ
๙. **คันถปลิโพธ** ห่วงการศึกษาเล่าเรียน ห่วงการสอน
๑๐. **อิทธิปลิโพธ** ห่วงฤทธิ์

ฤทธิ์ ๑๐ ประการ

คำว่า **"ฤทธิ์"** แปลว่า **เจริญ รุ่งเรือง สำเร็จ** จำแนกเป็น ๑๐ ประการ คือ :-

๑. อธิฏฺฐา **ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยการอธิฐาน** เช่น คนเดียวอธิฐานให้เป็นหลายคน

๒. วิกุพฺพนาอิทฺธิ **ฤทธิ์คือการแปลงเพศได้** เช่น ละเพศธรรมดาแล้วแปลงเป็นเพศเด็กน้อย เป็นนาค ฯลฯ เป็นกองทัพเป็นต้น

๓. **มโนมยาอิทฺธิ ฤทธิ์ทางใจ** เช่น นิรมิตกายนี้เป็นกายอื่น เป็นต้น

๔. **ญาณวิปฺผาราอิทฺธิ ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยอำนาจแห่งญาณ** เช่น ฤทธิ์ของพระพากุลเถระ ฤทธิ์ของสังกิจจสามเณร ฤทธิ์ของท่านภูตบาล เป็นต้น

๕. **สมาธิวิปฺผาราอิทฺธิ ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยอำนาจสมาธิ** เช่น ฤทธิ์ของท่านพระสารีบุตรเถระ ในขณะที่ถูกยักษ์ประหารไม่มีอาการอะไร ๆ เกิดขึ้น ฤทธิ์ของท่านสัญชีวกเถระ กำลังเข้านิโรธสมาบัติ คนเลี้ยงโคนึกว่าท่านตายแล้ว จึงเอาหญ้าแห้ง โคมัยแห้งมาปกคลุมไว้ แล้วติดไฟขึ้น จีวรของท่านไม่ถูกไฟไหม้ ฤทธิ์ของท่านพระโกณฑัญญเถระ ท่านเข้าสมาบัติอยู่ โจร ๕๐๐ เข้าใจว่าเป็นตอไม้ เอาห่อของวางทับไว้ที่ท่าน เวลาท่านออกจากสมาบัติ พวกโจรเห็นอาการเคลื่อนไหวพากันกลัว ร้องจนสุดเสียง ถึงจะถูกห่อของทับท่านก็ไม่มีอาพาธอะไรเลย ฤทธิ์ของนางอุตตรา ธิดาปุณณกเศรษฐี ถูกนางสิริมาเอาน้ำมันร้อน ๆ เทลาดลงไปบนศีรษะ ก็ไม่เป็นอะไร และฤทธิ์ของพระนางสามาวดี เป็นต้น ควรเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้

๖. **อริยาอิทฺธิ ฤทธิ์อันประเสริฐ** ฤทธิ์ของพระอริยเจ้า หรือฤทธิ์ที่ห่างไกลจากกิเลส เช่น มีความสำคัญในของปฏิกูลว่า เป็นของไม่ปฏิกูลอยู่ ฯลฯ มีความสำคัญว่า ไม่เป็นของปฏิกูลในของปฏิกูลนั้นอยู่ เป็นต้น

๗. **กมฺมวิปากชาอิทฺธิ ฤทธิ์เกิดแต่ผลของกรรม** เช่น ฤทธิ์ของนกทุกจำพวก ที่บินไปในกลางหาวได้ ฤทธิ์ของเทวดา ฤทธิ์

ของมนุษย์บางพวก ฤทธิ์ของสัตว์วินิปาติกบางพวก เช่น นางยักษิณีชื่อปิยังกรมารดา เป็นต้น

๘. **ปุญฺญวโตอิทฺธิ ฤทธิ์ของผู้มีบุญ** เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ์สามารถไปทางอากาศพร้อมทั้งจตุรงค์เสนา ฤทธิ์ของ โชติกคหบดีซึ่งมีปราสาทแก้วมณีและต้นกัลปพฤกษ์ ๖๔ ต้น ชำแรกแผ่นดินขึ้นมาเป็นต้น

๙. **วิชฺชามยาอิทฺธิ ฤทธิ์สำเร็จด้วยวิทยา** เช่น การไปในอากาศแห่งวิชชาธร เป็นต้น

๑๐. **อิชฺฌนอิทฺธิ ฤทธิ์สำเร็จด้วยการประกอบชอบในกิจนั้น ๆ ในคุณนั้น** ๆ เช่น ละกามฉันทะได้ด้วยเนกขัมมะ ละกิเลสได้ด้วยมรรคทั้ง ๔ และศิลปกรรมบางอย่าง เช่น สามารถจัดขบวนเกวียน เวชชกรรมบางอย่าง เช่น เรียนจบเวท ๓ เรียนจบปิฎก ๓ จนกระทั่งการไถ การหว่าน เป็นต้น สำเร็จได้แต่การประกอบชอบในกิจนั้น ๆ ก็จัดเข้าในฤทธิ์ข้อนี้ได้

อธิบายขยายความเฉพาะข้อที่ ๘ คือ ปุญฺญวโตอิทฺธิ ต่อไป

คำว่า **"บุญ"** แปลว่า **ชำระ, เต็ม,กรอง, สุข**

๑. **บุญ** แปลว่า **ชำระ** หมายความว่า ชำระกาย วาจา ใจให้สะอาดดุจสบู่ หรือแฟ้บฟอกผ้าให้สะอาด ฉะนั้น

๒. **บุญ** แปลว่า **เต็ม** หมายความว่า ผู้ทำบุญต้องเต็มใจทำ ทำเจตนาทั้ง ๓ ให้เต็ม ยังบารมีให้เต็ม ยังใจของผู้ทำให้เต็มเปี่ยมไปด้วยดี ยังประโยชน์ ๓ ยังสมบัติ ๓ ให้เต็ม

๓. **บุญ** แปลว่า **กรอง** หมายความว่า กรองกิเลสขั้นหยาบ ขั้นกลาง ขั้นละเอียด ออกทิ้ง ตามสัดส่วนของบุญ

๔. **บุญ** แปลว่า **สุข** คือ ขุดทุกข์ออกทิ้ง ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนตีติ สุขํ ชื่อว่า สุข เพราะขุดทุกข์ออกทิ้งด้วยดี

นอกจากนี้ สุข ยังแปลว่า ยังทุกข์ให้เหือดแห้งไปด้วยดี อุปมาดุจเราปิ้งกล้วย ยังรสฝาดให้เหือดแห้งไป เหลืออยู่แต่รสอร่อยฉะนั้น และอุปมาดุจเราปิ้งเนื้อ ยังรสคาวให้เหือดหายไป เหลืออยู่แต่รสอร่อย ทำให้มีกลิ่นหอมน่ารับประทานฉะนั้น ดังมีหลักฐานรับรองความข้อนี้ไว้ว่า

สุฏฺฐุ ทุกฺขํ สุกฺขาเปตีติ สุขํ ชื่อว่า สุข เพราะยังทุกข์ให้เหือดแห้งไป

คำว่า **"สุข"** แปลว่า **สะดวก สบาย คล่องแคล่ว ไม่ติดขัด ไม่มีสิ่ง กีดขวาง เป็นไปอย่างราบรื่น เป็นไปอย่างไม่มีภัย**

เมื่อได้ทราบความหมายของคำว่า "บุญ" และคำว่า "สุข" แล้วก็ควรจะได้ทราบถึงรากบุญ ต้นบุญ กิ่งบุญ ใบบุญ ดอกบุญ ผลบุญ เปลือกบุญ พืชบุญ ต่อไป

๑. **รากบุญ** ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

๒. **ต้นบุญ** มี ๓ มี ๔ มี ๑๐ ดังนี้ :-

ต้นบุญ มี ๓ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา

ต้นบุญ มี ๔ ได้แก่ กามาวจรบุญ ๑ รูปาวจรบุญ ๑ อรูปาวจรบุญ ๑ โลกุตตรบุญ ๑

ต้นบุญ มี ๑๐ ได้แก่ **บุญกิริยาวัตถุ** ๑๐ คือ :-

๑. **ทานมัย** บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน
๒. **สีลมัย** บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
๓. **ภาวนามัย** บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา
๔. **เวยยาวัจจมัย** บุญสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายในกิจ ที่ชอบ
๕. **เชฏฐาปจายนมัย** บุญสำเร็จด้วยการประพฤติ อ่อนน้อม ถ่อมตนต่อบุคคลผู้เจริญ โดยวัย โดยคุณ และโดยชาติ
๖. **ปัตติทานมัย** บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ
๗. **ปัตตานุโมทนามัย** บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนา ส่วนบุญ
๘. **ธัมมเทสนามัย** บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม
๙. **ธัมมัสสวนมัย** บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
๑๐. **ทิฏฐุชุกรรม** การทำความเห็นให้ตรง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ

อธิบายบุญกิริยาวัตถุ ๑๐
ข้อที่ ๑ คือ ทานมัย

คำว่า **"ทาน"** แปลและหมายความได้ ๕ อย่าง คือ :-

๑. **ทาน** แปลว่า **ให้** หมายความว่า ให้สิ่งของ คือ ปัจจัย ๔ ได้แก่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้

๒. **ทาน** แปลว่า **ตัด** หมายความว่า ตัดความตระหนี่ ตัดความโลภ ออกจากขันธสันดานของตน

๓. **ทาน** แปลว่า **รักษา** หมายความว่า รักษาบุคคลผู้ทำทานไว้เพื่อไม่ให้ตกไปในอบายภูมิทั้ง ๔

๔. **ทาน** แปลว่า **ของควรให้** ข้อนี้เป็นชื่อของเครื่องไทยธรรมที่บุคคลบริจารทำบุญ

๕. **ทาน** แปลว่า **เจตนาเป็นเครื่องให้** ข้อนี้เป็นชื่อของความตั้งใจที่จะบริจาคปัจจัย ๔

เหตุเกิดของการให้ทาน มี ๗ ประการ คือ :-

๑. **โยนิโสมนสิกาโร** ทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย

๒. **ปฏิรูปเทสวาโส** อยู่ในประเทศอันสมควร คือ ประเทศที่มีพระรัตนตรัย มีบุญกิริยาวัตถุ ๓ - ๑๐

๓. **สปฺปุริสูปสํเสโว** คบหาสมาคมกับสัตบุรุษ

๔. **สทฺธมฺมสฺสวนํ** ฟังพระสัทธรรม ๓ โดยเคารพ

๕. **สทฺธมฺมสมฺมุขตา** หันหน้าเข้าหาพระสัทธรรม ๓

๖. **ปุพฺเพ กตปุญฺญตา** ได้ทำบุญไว้ในก่อน คือ ในภพก่อนและในภพนี้ตั้งแต่เป็นเด็กเป็นต้นมา

๗. **อตฺตสมฺมาปณิธิ** ตั้งตนไว้ชอบ คือ ตั้งไวในสุจริต ๓ บุญกิริยาวัตถุ ๓ - ๑๐

กิริยาที่ทำบุญ มี ๘ ประการ คือ :-

๑. ทำโดยเคารพ

๒. ทำโดยไม่เคารพ

๓. ทำโดยมีปัญญา

๔. ทำโดยปราศจากปัญญา

๕. ทำโดยโสมนัส

๖. ทำโดยอุเบกขา

๗. ทำโดยไม่ถูกชักชวน คือทำเอง

๘. ทำโดยถูกชักชวน คือมีผู้ชักชวนจึงทำ

ประเภทของบุญ หรือเรื่องของการทำบุญ มี ๓ – ๔ – ๑๐

๑. **ประเภทของบุญ ๓** ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ ๓

๒. **ประเภทของบุญ ๔** ได้แก่ กามาวจรบุญ เป็นต้น

๓. **ประเภทของบุญ ๑๐** ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

ประเภทของทานมีดังนี้

ทาน ๒

๑. **อามิสทาน ให้อามิสคือสิ่งของเป็นทาน** ได้แก่ ปัจจัย ๔ มีอาหารเป็นต้น

๒. **ธรรมทาน ให้ธรรมเป็นทาน** เช่น สอนธรรม เทศน์ พิมพ์หนังสือธรรมแจกเป็นวิทยาทาน สร้างหนังสือพระธรรม เช่น สร้างพระไตรปิฎกเป็นต้น

ทาน ๓ หมวดที่ ๑

๑. **จาคเจตนา** เจตนาเป็นเครื่องบริจาค

๒. **เทยยทาน** ได้แก่ ทานวัตถุ ๑๐ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยา ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อาศัย ประทีปหรือสิ่งประกอบแก่ประทีป คืออุปกรณ์ของประทีป

๓. **วิรติทาน** การงดเว้นจากเวร ๕ คือ รักษาศีล ๕ มั่นเป็นนิตย์ เรียกว่า อภัยทาน

ทาน ๓ หมวดที่ ๒

๑. **ทาสทาน** ให้ของเลว ให้ของต่ำ เป็นทาน

๒. **สหายทาน** ให้ของเท่าที่ตนมี เท่าที่ตนใช้ ไม่ดี ไม่เลว พอปานกลาง เป็นทาน

๓. **สามีทาน** ให้ของดี ให้ของประณีต คือ ดีกว่าที่ตนใช้ ดีกว่าที่ตนมี เป็นทาน

ทาน ๔

๑. **จีวรทาน** ถวายเครื่องนุ่งห่ม มีสบง จีวร เป็นต้น

๒. **ปิณฑปาตทาน** ถวายอาหาร เช่น ใส่บาตร เป็นต้น

๓. **เสนาสนทาน** ถวายเสนาสนะ คือที่อยู่อาศัย เช่น กุฎิ เป็นต้น

๔. **คิลานทาน** ถวายยาแก้โรค เช่น ยาเอฟีซี ยากฤษณากลั่น ยาแก้หวัด เป็นต้น

ทาน ๕ หมวดที่ ๑
กาลทาน

คำว่า **"กาลทาน"** แปลว่า **การถวายทานตามกาล ตามเวลา** จำแนกเป็น ๕ อย่าง คือ :-

๑. **อาคันตุกทาน** ให้แก่ท่านผู้จรมา เรียกว่า อาคันตุกะ
๒. **คมิกทาน** ให้แก่ท่านผู้เตรียมจะเดินทาง
๓. **ทุพภิกขทาน** ให้ในเวลาอดยาก
๔. **นวทาน** ให้ผลไม้ในฤดูใหม่ ปีใหม่ หรือผลไม้แรกออก
๕. **คิลานทาน** ให้แก่ผู้เป็นไข้

ทาน ๕ หมวดที่ ๒
สัปปุริสทาน

คำว่า **"สัปปุริสทาน"** แปลว่า **ทานของสัตบุรุษ** จำแนกเป็น ๕ อย่าง คือ :-

๑. **สทฺธาย ทานํ เทติ** ให้ทานด้วยศรัทธา
๒. **สกฺกจฺจํ ทานํ เทติ** ให้ทานโดยเคารพ
๓. **กาเลน ทานํ เทติ** ให้ทานตามกาล
๔. **อนุคฺคหจิตฺเตน ทานํ เทติ** ให้ทานด้วยจิตอนุเคราะห์
๕. **อตฺตานญฺจ ปรญฺจ อนุปหจฺจ ทานํ เทติ** ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น

ทาน ๖

๑. **รูปทานํ** ให้รูปเป็นทาน

๒. **สทฺททานํ** ให้เสียงเป็นทาน

๓. **คนฺธทานํ** ให้กลิ่นเป็นทาน

๔. **รสทานํ** ให้รสเป็นทาน

๕. **โผฏฺฐพฺพทานํ** ให้โผฏฐัพพะเป็นทาน

๖. **ธมฺมทานํ** ให้ธรรมารมณ์เป็นทาน

ทาน ๘ หมวดที่ ๑

๑. **อาสัชชทาน** ทานที่เตรียมไว้แล้ว

๒. **ภยทาน** ทานที่ให้เพราะความกลัว

๓. **อทาสิทาน** ทานที่ให้เพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราก่อน

๔. **ทัสสติทาน** ทานที่ให้เพราะคิดว่า เขาจักให้ตอบแทนต่อภายหลัง

๕. **สาหุทาน** ทานที่ให้เพราะชื่อถือว่าเป็นของดี

๖. **ปจทาน** ทานที่ให้เพราะคิดว่า ตนเดือดร้อนอย่างนี้ ด้วยไม่เคยได้ให้ทานไว้แต่ปางก่อน

๗. **กิตติสัทททาน** ทานที่ให้เพราะอยากมีชื่อเสียง

๘. **จิตตาลังการทาน** ทานที่ให้เพราะอยากให้เป็นเครื่องประดับจิตที่เป็นสมถะและวิปัสสนา

ทาน ๘ หมวดที่ ๒
ทานวัตถุ ๘

๑. **ฉันททาน** ให้เพราะชอบ
๒. **โทสทาน** ให้เพราะโทสะ
๓. **โมหทาน** ให้เพราะโมหะ
๔. **ภยทาน** ให้เพราะกลัว
๕. **ทินนบุพพทาน** ให้เพราะถือว่า วงศ์ตระกูลของตนเคยให้มาแล้ว
๖. **สุคติอุปปัชชนทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในสุคติสวรรค์
๗. **จิตตปสาทนทาน** ให้เพราะจิตผ่องใสดีใจ
๘. **จิตตาลังการทาน** ให้เพราะอยากคิดจะให้เป็นเครื่องประดับจิต

ทาน ๘ หมวดที่ ๓
ทานูปปัตติ ๘

๑. **มหาสาลทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในตระกูลมหาศาล
๒. **จาตุมมหาราชิกทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช
๓. **ดาวดึงสทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
๔. **ยามาทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นยามา
๕. **ดุสิตทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๖. **นิมมานรติทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้น นิมมานรดี
๗. **ปรนิมมิตวสวัตติทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในสวรรค์ชั้น ปรนิมมิตวสวัสดี
๘. **พรหมโลกทาน** ให้เพราะอยากไปเกิดในพรหมโลก

ทาน ๘ หมวดที่ ๔
สัปปุริสทาน ๘

๑. **สุจิทาน** ให้ของสะอาด หมายสีสะอาด
๒. **ปณีตทาน** ให้ของประณีต หมายรูปที่ดี
๓. **กาลทาน** ให้ตามกาล
๔. **วิเจยยทาน** ให้แก่ผู้ที่ตนเลือกแล้วว่า เป็นผู้ควรให้
๖. **อภิณหทาน** ให้เนือง ๆ ไม่เลือกกาล
๗. ปสาททาน ขณะให้ก็เลื่อมใส
๘. **ทัตวาทาน** ให้แล้วก็เลื่อมใส

ปฏิคาหกที่ทำให้ทานมีผลมาก ๘ อย่าง คือ

๑. **เป็นสัมมาทิฏฐิ** มีความเห็นชอบ ได้แก่ สัมมา - ทิฏฐิ ๖
๒. **เป็นสัมมาสังกัปปะ** มีความดำริชอบ คือ ดำริออกจากกาม

๓. **เป็นสัมมาวาจา**	มีวาจาชอบ คือ เว้นวจีทุจริต ๔
๔. **เป็นสัมมากัมมันตะ**	มีการงานชอบ คือ เว้นจากกายทุจริต ๓
๕. **เป็นสัมมาอาชีวะ**	มีความเป็นอยู่ชอบ คือ เว้นจากกายทุจริต ๓ และเว้นจากวจีทุจริต ๔
๖. **เป็นสัมมาวายามะ**	มีความเพียรชอบ คือ เพียรในที่ ๔ สถาน ได้แก่ สัมมัปปทาน ๔
๗. **เป็นสัมมาสติ**	มีความระลึกชอบ คือ ระลึกในสติปัฏฐาน ๔
๘. **เป็นสัมมาสมาธิ**	มีความตั้งใจชอบ คือ เจริญฌานทั้ง ๒ ได้แก่ อารัมมณูปนิชฌาน ลักขณูปนิชาฌาน

เทียบกับนางาม ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ :-

๑. **อนุนฺนมินินฺนํ**	นาที่ไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ
๒. **อปาสาณสกฺขลิลฺลํ**	นาที่ไม่มีหิน ไม่มีกรวด
๓. **อนูสรํ**	นาที่ไม่มีดินเค็ม
๔. **คมฺภีรสิตํ**	นาที่อาจไถลงลึกได้
๕. **อายสมฺปนฺนํ**	นาที่สมบูรณ์ด้วยทางน้ำไหลเข้า
๖. **อปายสมฺปนฺนํ**	นาที่สมบูรณ์ด้วยทางน้ำไหลออก
๗. **มาติกาสมฺปนฺนํ**	นาที่สมบูรณ์ด้วยเหมือง
๘. **มริยาทาสมฺปนฺนํ**	นาที่สมบูรณ์ด้วยคันนา

ทาน ๑๘ อย่าง คือ :-

๑.	**โลกิยมหาทาน**	ให้แก่โลกิยมหาชนเป็นอันมาก
๒.	**เอกโสตาปันนทาน**	ให้แก่พระโสดาบันองค์เดียว
๓.	**สตโสตาปันนทาน**	ให้แก่พระโสบัน ๑๐๐ องค์
๔.	**เอกสกิทาคามิทาน**	ให้แก่พระสกิทาคามีองค์เดียว
๕.	**สตสกิทาคามิทาน**	ให้แก่พระสกิทาคามี ๑๐๐ องค์
๖.	**เอกอนาคามิทาน**	ให้แก่พระอนาคามีองค์เดียว
๗.	**สตอนาคามิทาน**	ให้แก่พระอนาคามี ๑๐๐ องค์
๘.	**เอกอรหัตตทาน**	ให้แก่พระอรหันต์องค์เดียว
๙.	**สตอรหัตตทาน**	ให้แก่พระอรหันต์ ๑๐๐ องค์
๑๐.	**เอกปัจเจกพุทธทาน**	ให้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์เดียว
๑๑.	**สตปัจเจกพุทธทาน**	ให้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๑๐๐ องค์
๑๒.	**เอกสัมมาสัมพุทธทาน**	ถวายแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์เดียว
๑๓.	**พุทธัปปมุขสังฆทาน**	ถวายแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
๑๔.	**จาตุทิสสังฆวิหารทาน**	ถวายวิหารแก่สงฆ์อันมาแต่ ทิศทั้ง ๔

ทาน ๑๔ อย่างนี้ มีผลมากกว่ากันตามลำดับ โดยเทียบกันเป็นชั้น ๆ เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า มีผลมากกว่ากันตามลำดับดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

ทาน ๒๑ อย่าง คือ:-

๑. **ติรัจฉานคตทาน** ให้ทานแก่สัตว์ดิรัจฉาน มีผล ๑๐๐

๒. **ปุถุชนทุสสีลทาน** ให้ทานแก่ปุถุชนทุศีล มีผล ๑,๐๐๐

๓. **ปุถุชนสีลทาน** ให้ทานแก่ปุถุชนผู้มีศีล มีผล ๑๐๐,๐๐๐

๔. **พาหิรกกามวีตราคทาน** ให้ทานแก่ผู้ปราศจากความยินดีในกาม นอกพุทธศาสนา มีผลแสนโกฏิ

๕. **โสตาปัตติผลสัจฉิกิริยปฏิปันนทาน** ให้ทานแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล

๖. **โสตาปันนทาน** ให้ทานแก่ผู้เป็นพระโสดาบัน

๗. **สกิทาคามิกผลสัจฉิกิริยปฏิปันนทาน** ให้ทานแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกิทาคามิผล

๘. **สกทาคามิทาน** ให้ทาน แก่ผู้เป็นพระสกิทาคามี

๙. **อนาคามิผลสัจฉิกิริยาปฏิปันนทาน** ให้ทานแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล

๑๐. **อนาคามิทาน** ให้ทานแก่ผู้เป็นพระอนาคามี

๑๑. **อรหัตตผลสัจฉิกิริยปฏิปันนทาน** ให้ทานแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล

๑๒. **อรหัตตทาน** ให้ทานแก่พระอรหันต์

๑๓.	**ปัจเจกพุทธทาน**	ถวายทานแก่พระปัจเจก - พุทธเจ้า
๑๔.	**สัมมาสัมพุทธทาน**	ถวายทานแก่พระสัมมาสัม - พุทธเจ้า
๑๕.	**พุทธปมุขอุภโตสังฆทาน**	ถวายทานแก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
๑๖.	**อุภโตสังฆทาน**	ถวายทานแก่สงฆ์ ๒ ฝ่าย
๑๗.	**ภิกขุสังฆทาน**	ถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์
๑๘.	**ภิกขุนีสังฆทาน**	ถวายทานแก่พระภิกษุณีสงฆ์
๑๙.	**อุภโตสังฆอุททิสทาน**	ให้ทานแก่ผู้ที่สงฆ์ ๒ ฝ่ายใช้ให้ไปรับ
๒๐.	**ภิกขุสังฆอุททิสทาน**	ให้ทานแก่ผู้ที่ภิกษุสงฆ์ใช้ให้ไปรับ
๒๑.	**ภิกขุนีสังฆอุททิสทาน**	ให้ทานแก่ผู้ที่ภิกษุณีสงฆ์ใช้ให้ไปรับ

อานิสงส์สังฆทาน ๕ อย่าง คือ :-

๑.	**ปิโย**	เป็นที่รักของคนมาก
๒.	**ภโช**	เป็นที่คบหาของคนดี
๓.	**กิตฺติ**	มีชื่อเสียงดี
๔.	**วิสารโท**	แกล้วกล้าในที่ประชุม
๕.	**สุคติ**	เกิดในสุคติโลกสวรรค์

อานิสงส์ธรรมทาน ๕ อย่าง คือ :-

๑. **อตฺถมฺมปฏิสํเวที** เข้าใจในอรรถ คือ เนื้อความแห่งบาลี และเข้าใจในความคือตัวบาลี

๒. **ปโมทะ** มีความร่าเริงในธรรม ได้แก่ ตรุณปีติ คือ มีความอิ่มใจอย่างอ่อน

๓. **ปีติ** มีความอิ่มใจ ได้แก่ พลวปีติ คือความอิ่มใจ อย่างแรกกล้า

๔. **ปสฺสทฺธิ** มีความสงบ ได้แก่ มีความสงบใจ

๕. **สมาธิ** มีใจตั้งมั่น ได้แก่ มีใจเป็นสมาธิ ทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ

อานิสงส์ในพระสูตรและอรรถกถา มีดังนี้

๑. **อเชยฺโย** ใครจะมาแย่งบุญไปไม่ได้

๒. **อนุคามินี** บุญสามารถติดตามตนไปได้ทุกฝีก้าว ดุจเงาตามตนไปในที่ทุกหนแห่งฉะนั้น

๓. **เอตํ อาทาย คจฺฉติ** ละร่างนี้ไปแล้ว ยังสามารถถือเอาบุญติดตามไปในที่ตนเกิดอีกด้วย

๔.	**อสาธารณมญฺเญสํ**	บุญไม่ทั่วไปแก่คนอื่น ใครทำใครได้
๕.	**อโจรหรโณ**	บุญโจรลักไปไม่ได้
๖.	**สพฺพกามทโท**	บุญให้สมบัติที่เราต้องการได้ทุกอย่าง
๗.	**ยํ ยํ เทวาภิปตฺเถนฺติ**	เทวดา มนุษย์ปรารถนาสิ่งใด ๆ ได้สิ่งนั้น ๆ ตามปรารถนา ก็เพราะบุญ
๘.	**สุวณฺณตา**	มีผิวพรรณงามก็เพราะบุญ
๙.	**สุสรตา**	มีเสียงไพเราะก็เพราะบุญ
๑๐.	**สุสณฺฐานํ**	มีทรวดทรงงามก็เพราะบุญ
๑๑.	**สุรูปตา**	มีรูปสวยก็เพราะบุญ
๑๒.	**อาธิปจฺจํ**	ได้เป็นใหญ่ก็เพราะบุญ
๑๓.	**ปริวาโร**	มีบริวารซื่อสัตย์ จงรักรักดีก็เพราะบุญ
๑๔.	**ปเทสรชฺชํ**	ได้เป็นพระราชาในประเทศหนึ่ง ๆ ก็เพราะบุญ
๑๕.	**อิสฺสริยํ**	ได้อิสสริยยศก็เพราะบุญ
๑๖.	**จกฺกวตฺติ**	ได้เป็นพระเจ้าจักพรรดิ์ ก็เพราะบุญ
๑๗.	**เทวรชฺชํ**	ได้เป็นพระราชาในเทวดา ก็เพราะบุญ
๑๘.	**มานุสิกา**	ได้มนุษย์สมบัติ ก็เพราะบุญ

๑๙.	**เทวโลเก จ ยา รติ**	ได้สวรรค์สมบัติ ก็เพราะบุญ
๒๐.	**นิพฺพานสมฺปตฺติ**	ได้นิพพานสมบัติ ก็เพราะบุญ
๒๑.	**มิตฺตสมฺปทมาคมฺม**	ได้เพื่อนดี ก็เพราะบุญ
๒๒.	**วิชฺชาวิมุตฺติ**	ได้วิชชาและวิมุตติ ก็เพราะบุญ
๒๓.	**ปฏิสมฺภิทา**	แตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔ ก็เพราะบุญ
๒๔.	**วิโมกฺขา**	ได้วิโมกข์ ๓ วิโมกข์ ๘ ก็เพราะบุญ
๒๕.	**สาวกปารมี**	ได้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ก็เพราะบุญ
๒๖.	**ปจฺเจกโพธิ**	ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็เพราะบุญ
๒๗.	**พุทฺธภูมิ**	ได้เป็นพระพุทธเจ้า ก็เพราะบุญ
๒๘.	**สุขานํ นิทานํ**	บุญเป็นต้นเหตุ ของความสุขทุกอย่าง
๒๙.	**สมฺปตฺตีนํ มูลํ**	บุญเป็นรากเง่าของสมบัติทั้งปวง
๓๐.	**โภคานํ ปติฏฺฐา**	บุญเป็นที่ตั้งอาศัย ของโภคะทั้งปวง
๓๑.	**วิสมคตสฺส ตาณํ**	บุญเป็นเครื่องป้องกันสำหรับบุคคล ผู้เดินทางในวัฏสงสาร
๓๒.	**ทานสทิโส อวสฺสโย**	ที่พึ่งอาศัยอื่น เช่นกับบุญไม่มี

๓๓.	**สีหาสนสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับที่อยู่ของราชสีห์
๓๔.	**มหาปรวีสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับพื้นแผ่นดินเพราะเป็นที่พึ่งอาศัย
๓๕.	**รชฺชุสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับเชือก เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของใจ
๓๖.	**นาวาสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับเรือ เพราะพาข้ามโอฆะสงสาร
๓๗.	**สงฺคามสูโร**	บุญเป็นเช่นกับบุคคลผู้แกล้วกล้าในสงคราม
๓๘.	**สุสงฺขตนครํ**	บุญเป็นเช่นกับพระนครที่บุคคลตกแต่งดีแล้ว
๓๙.	**ปทุมสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับดอกปทุม เพราะไม่เปรอะเปื้อนด้วยของสกปรก และมีกลิ่นหอม
๔๐.	**อคฺคิสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับไฟ เพราะเผาบาปให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดาน
๔๑.	**อาสีวิสสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับอสรพิษเพราะกัดบาปออกทิ้ง
๔๒.	**สีหสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับราชสีห์ เพราะทำให้องอาจกล้าหาญ
๔๓.	**เสตวสภสทิสํ**	บุญเป็นเช่นกับโคอุสุภราชเพราะประเสริฐวิเศษสุด

๔๔. **หตฺถีสทิสํ** บุญเป็นเช่นกับพระยาช้างเพราะมีกำลังมาก

๔๕. **วลาหอสฺสราชสทิสํ** บุญเป็นเช่นกับม้าวลาหกตัวประเสริฐ เพราะพาข้ามวัฏสงสารได้อย่างรวดเร็ว ดุจม้าอัสสดร ซึ่งมีฝีเท้าดีฉะนั้น

๔๖. **คตมคฺคํ** บุญเป็นหนทางที่นักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นได้เดินไปแล้ว

๔๗. **พุทฺธวํสํ** บุญเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์

"เอวํ มหตฺถิกา เอสา ยทิทํ ปุญฺญสมฺปทา"

บุญดีมีประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาล ดังบรรยายมาฉะนี้

"ตสฺมา ธีรา ปสํสนฺติ ปณฺฑิตา กตปุญฺญตํ"

เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย จึงยกย่องสรรเสริญบุคคลผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว

อธิบายบุญกิริยาวัตถุ ข้อที่ ๒ คือ ศีล

คำว่า "**สีล**" แปลและหมายความไว้ ๖ อย่าง คือ :-

๑. **สิรฏฺโฐ ศีล** แปลว่า **เศียร** หมายความว่า ศีรษะ ถ้าคนมีศีรษะขาดก็ตาย ถ้าศีรษะบาดเจ็บก็ไม่สบาย ฉันใด ถ้าคนศีลขาด

ก็ตายจากความดีต่าง ๆ ถ้าคนมีศีลบกพร่องก็ทำให้ไม่สบายใจ ถ้าได้รับผลก็ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย เช่น ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ แต่มีโรคเบียดเบียนเจ็บไข้ได้ป่วยบ่อย ๆ เป็นต้น ฉันนั้นเหมือนกัน

๒. **สีลฏฺโฐ ศีล** แปลว่า **ปกติ** หมายความว่า รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยดีเป็นปกติ

๓. **สีตลฏฺ** แปลว่า **เย็น** หมายความว่า เย็นกาย เย็นใจ ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู ไม่มีความเดือดร้อน มีแต่ความสงบสุข ไม่มีทุกข์เบียดเบียน

๔. **สิวฏฺโฐ ศีล** แปลว่า **เกษม** หมายความว่า ปลอดภัย ไม่มีอันตราย มีแต่ความสุขกาย สบายใจ อยู่เสมอ

๕. **สโมธานฏฺโฐ ศีล** แปลว่า **ตั้งกายกรรม วจีกรรม ไว้ด้วยดี** หมายความว่า รักษากายให้ตั้งอยู่ในสุจริต ๓ รักษาวาจาให้ตั้งอยู่ในวจีสุจริต ๔ ไว้เป็นอย่างดี

๖. **อุปธานฏฺโฐ ศีล** แปลว่า **เข้าไปรับรองกุศลกรรมไว้** หมายความว่า เมื่อบุคคลมีศีลดีแล้ว คุณธรรมอื่น ๆ ที่ดีงาม เช่น ขันติ เมตตา สัจจะ สันโดษ วิริยะ ปัญญา เป็นต้น ก็เกิดขึ้นมาตามลำดับ ๆ

ศีล มีลักษณะ หน้าที่ ผลปรากฏ เหตุเกิด ดังนี้

๑. **สีลนลกฺขณํ** ศีลมีการรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นลักษณะ

๒. **ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสํ** มีการกำจัดความทุศีล เป็นหน้าที่

๓. **โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ** มีความสะอาดกาย วาจา ใจ เป็นผลปรากฏ ดังมีพระบาลี ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ หน้าที่ ๓๕๐ รับรองไว้ว่า **"กายโสเจยฺยํ วจีโสเจยฺยํ มโนโส เจยฺยํ"** ดังนี้ ซึ่งแปลว่า ศีลนั้น มีความสะอาด กาย วาจา ใจ เป็นผลปรากฏ

๔. **หิริโอตฺตปฺปทฏฺฐานํ** ศีลนั้น มีหิริ โอตตัปปะ เป็นเหตุใกล้ชิด ที่จะให้เกิดขึ้น

เหตุให้หิริและโอตตัปปะเกิดขึ้น

มี ๑๒ อย่าง ดังนี้ :-

เหตุภายใน ๘ ประการ คือ :-

๑. **กุละ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงตระกูลของตน

๒. **วยะ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงวัยของตน

๓. **สุรภาวะ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงความกล้าหาญของตน

๔. **พาหุสัจจะ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงความ เป็นพหูสูตของตน

๕. **ชาติมหัตตะ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงชาติอันยิ่งใหญ่ของตน

๖. **สัตถุมหัตตะ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงครูบาอาจารย์ของตน

๗. **ทายัชชมหัตตะ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงความเป็นทายาท อันยิ่งใหญ่ของตน

๘. **สพรหมจารีมหัตตะ** ละอายต่อสิ่งที่ไม่ควรทำ โดยนึกถึงเพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน

เหตุภายนอกอีก ๔ ประการ คือ :-

๑. **อัตตานุวาทภยะ** ไม่ทำบาป เพราะกลัวต่อการติเตียนตัวเอง

๒. **ปรานุวาทภยะ** ไม่ทำบาป เพราะกลัวต่อการถูกคนอื่นติเตียน

๓. **ทสราชทัณฑภยะ** ไม่ทำบาป เพราะกลัวต่อกฎหมายของบ้านเมือง มีราชทัณฑ์ ๑๐ ประการ เป็นต้น

๔. **ทุคคติภยะ** ไม่ทำบาป เพราะกลัวต่อภัยในอบายภูมิทั้ง ๔ มี นรก เปรต เป็นต้น

อานิสงส์

คำว่า **"อานิสงส์"** แปลและหมายความได้ ๓ อย่าง คือ **ชมเชย ๑ เบียดเบียน ๑ ไหลออกเป็นนิตย์ ๑**

๑. **ชมเชย** หมายความว่า ความดีต่าง ๆ ที่บุคคลได้ทำไว้ เช่น ความดีขั้นกามาวจร ได้แก่ ความดีขั้นมนุษย์ ขั้นสวรรค์ ๖ ชั้น ถ้าผู้ใดทำไว้ ผู้นั้นจะได้ชมเชย คือจะได้รับผลแห่งความดีด้วยตนเองก่อนกว่าใครทั้งสิ้น ส่วนคนอื่น เมื่อได้เห็นผู้นั้นได้รับความสุข ก็จะยกย่องสรรเสริญและชมเชยว่า ผู้นั้นมีบุญ มีลูกก็ดี มีภรรยาก็ดี มีสมบัติอะไร ๆ ก็ล้วนแต่ดี ๆ ทั้งนั้น ดังนี้เป็นต้น

๒. **เบียดเบียน** หมายความว่า เบียดเบียนความโลภ ความโกรธ ความหลง เบียดเบียนบาป อกุศล ป้องกันบุคคลผู้ทำความดีนั้นไว้ไม่ให้ตกไปในทางชั่ว ไม่ให้ตกไปในอบายภูมิ ๔

๓. **ไหลออกเป็นนิตย์** หมายความว่า ผลของความดีนั้นย่อมอำนวยผลให้แก่ผู้ทำได้ทั้ง ๓ กาล คือ ก่อนจะทำก็มีความดีใจ ขณะทำก็มีความดีใจ ทำเสร็จแล้วก็มีความดีใจ เมื่อแตกกายทำลายขันธ์ไปเกิดในภพต่อ ๆ ไป ก็จะมีแต่ความสุขความเจริญ เช่น ธัมมิกอุบาสก พระนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นต้น

อานิสงส์ของศีล

๑. **อวิปฺปฏิสาราทิอเนกคุณปฏิลาภานิสํส** ศีลมีอานิสงส์ คือ ให้คุณนับไม่ถ้วน มีความไม่เดือดร้อนเป็นต้น สมดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๔ หน้าที่ ๑ ว่า

"อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข ปนานนฺท กุสลานิ สีลานิ อวิปฺปฏิสารานิสํสานิ"

ดูก่อนอานนท์ ศีลทั้งหลายเป็นกุศล มีความไม่เดือดร้อนเป็นประโยชน์ มีความไม่เดือดร้อนเป็นอานิสงส์

๒. ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ หน้าที่ ๑๐๒ พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของศีลไว้ ๕ ประการ ดังพระบาลีว่า

"ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา สีลโต สมฺปทาย"

ดังนี้เป็นต้น ใจความว่า **ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงส์ของความถึงพร้อมด้วยศีล มี ๕ ประการเหล่านี้** คือ :-

(๑) **อปฺปมาทาธิกรณํ มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ** ผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ในโลกนี้ ย่อมประสบซึ่งกองแห่งโภคะใหญ่ คือความไม่ประมาท อันเป็นคุณอย่างเยี่ยม

(๒) **กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ** ผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมมีชื่อเสียงดีงามฟุ้งกระฉ่อนไป

(๓) **วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโต** ผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล เข้าไปสู่บริษัทใด ๆ ก็ตาม เช่น กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ ย่อมเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่เก้อเขิน

(๔) **อสมฺมุฬฺโห กาลํ กโรติ** ผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงตาย

(๕) **กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ** ผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

๓. ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ หน้าที่ ๕๘ พระพุทธองค์ตรัสอานิสงส์ศีลไว้เป็นอเนกประการ คือ :-

(๑) ถ้าต้องการให้เป็นที่รักใคร่ชอบใจ เป็นที่เคารพยำเกรงของเพื่อนพรหมจรรย์ จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๒) ถ้าต้องการให้ได้ปัจจัย ๔ ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีลและเจริญสมถะวิปัสสนาเถิด

(๓) ถ้าต้องการให้ญาติโยมผู้อุปการะได้บุญมาก ได้อานิสงส์ มาก ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะวิปัสสนาเถิด

(๔) ถ้าระลึกถึงญาติมิตรสายโลหิตผู้ที่ล่วงลับไปแล้วอยาก ให้ท่านเหล่านั้นได้ผลมาก ได้อานิสงส์มาก ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๕) ถ้าต้องการให้เป็นผู้อดทนครอบงำความยินดียินร้าย ที่เกิดขึ้น ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๖) ถ้าต้องการให้เป็นผู้อดทนครอบงำความกลัว ความขลาด ที่เกิดขึ้น ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๗) ถ้าต้องการให้ได้ฌาน อยู่เป็นสุขสบายในทิฏฐธรรม คือในภพปัจจุบันทันตาเห็น ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๘) ถ้าต้องการให้ได้รูปฌาน วิโมกข์ ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๙) ถ้าต้องการให้สิ้นสังโยชน์ ๓ เป็นพระโสดาบัน ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๐) ถ้าต้องการให้ได้เป็นพระสกิทาคามี ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๑) ถ้าต้องการให้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ไม่กลับมาสู่โลกนี้อีก ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๒) ถ้าต้องการให้ได้ฤทธิ์ต่าง ๆ ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๓) ถ้าต้องการให้ได้ทิพพโสตธาตุอันบริสุทธิ์ ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๔) ถ้าต้องการให้รู้ใจคนอื่น ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๕) ถ้าต้องการให้ระลึกชาติได้ ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๖) ถ้าต้องการให้ได้ทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

(๑๗) ถ้าต้องการทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ ก็จงทำให้บริบูรณ์ในศีล และเจริญสมถะและวิปัสสนาเถิด

๔. **ในวิสุทธิมรรค** ภาค ๑ หน้าที่ ๑๑-๑๒ ท่านแสดงอานิสงส์ของศีลไว้ ดังนี้ :-

(๑) ศีลเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ เว้นศีลเสียแล้ว ที่พึ่งอื่นไม่มี

(๒) น้ำคือศีล ชำระมลทินคือกิเลส ของสัตว์ทั้งหลายได้ แม่น้ำทั้งหลาย เช่น แม่น้ำคงคา มยุนา สรภู สรัสสดี นินนคา อจิรวดี เป็นต้น ไม่สามารถชำระมลทินคือกิเลสของสัตว์ทั้งหลายได้

(๓) ศีลระงับความเร่าร้อนของสัตว์ในโลกนี้ ส่วนฝนปนลม จันทร์แดง แก้วมุกดาหาร แก้วมณี แสงแห่งรัศมีจันทร์อ่อนไม่สามารถจะระงับความเร่าร้อนของสัตว์ทั้งหลายได้

(๔) ศีลมีกลิ่นหอมฟุ้งไปได้ทั้งตามลมและทวนลม ไม่มีกลิ่น ใดในโลกนี้ จะเสมอเหมือนกลิ่นศีล

(๕) ศีลเป็นบันไดเกยขึ้นไปสู่สวรรค์ และนิพพาน บันไดอื่นที่ เป็นเช่นนี้ไม่มีเลย

(๖) ศีลเป็นเครื่องประดับอย่างสวยสดงดงาม ไม่มีเครื่องประดับ ใดจะเปรียบได้

(๗) ศีลย่อมกำจัดภัยต่าง ๆ มี อัตตานุวาทภัย เป็นต้น

(๘) ศีลยังชื่อเสียงและความร่าเริงให้เกิดขึ้นแก่ผู้มีศีลในกาล ทุกเมื่อ

(๙) ศีลเป็นรากเง่าแห่งคุณทั้งหลาย

(๑๐) ศีลเป็นตัวการที่คอยบั่นทอน คอยพิฆาตกำลังแห่งโทษน้อยใหญ่ทั้งหลาย

๔. ในที่อื่นนอกจากนี้ พระพุทธองค์ ยังได้ทรงแสดงอานิสงส์ศีลไว้อีกมากมาย เช่น :-

(๑) **สีลํ ยาว ชรา สาธุ.** ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา

(๒) **สุขํ ยาว ชรา สีลํ.** ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าชรา

(๓) **สีลํ กิเรว กลฺยาณํ.** ท่านว่า ศีลนั่นแลเป็นความดีแท้

(๔) **สีลํ โลเก อนุตฺตรํ.** ศีลเป็นเยี่ยมในโลก

(๕) **อาทิ สีลํ ปติฏฺฐา จ กลฺยาณญฺจ มาตุกํ ปมุขํ สพฺพธมฺมานํ ตสฺมา สีลํ วิโสธเย.**

ศีลเป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นแม่ของกัลยาณธรรมทั้งหลาย เป็นประมุขของธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้นบุคคลทุก ๆ คน ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์

(๖) **วณฺณํ กิตฺตึ ปสํสญฺจ สทา ลภติ สีลวา,**

ผู้มีศีลย่อมได้ชื่อเสียง และความยกย่องสรรเสริญทุกเมื่อ

(๗) **อิเธว กิตฺตึ ลภติ เปจฺจ สคฺเค จ สุมโน**
สพฺพตฺถ สุมโน ธีโร สีเลสุ สุสมาหิโต.

ผู้มีปรีชา ตั้งมั่นดีแล้วในศีล ย่อมได้ชื่อเสียงในโลกนี้ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมดีใจในสวรรค์ ชื่อว่า ย่อมดีใจในที่ทั้งปวง

(๘) **ตสฺมา หิ นารี จ นโร จ สีลวา**
อฏฺฐงฺคุเปตํ อุปวสฺสุโปสถํ
ปุญฺญานิ กตฺวาน สุขุทฺริยานิ
อนินฺทิตา สคฺคมุเปนฺติ ฐานํ.

เพราะฉะนั้น หญิงและชายผู้มีศีล รักษาอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ทำบุญอันมีสุขเป็นกำไร จึงไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงสถานที่อันดี คือ สวรรค์

(๙) นเวทา สมฺปรายาย น ชาติ นปิ พนฺธวา

สกญฺจ สีลสํสุทฺธํ สมฺปรายสุขาวหํ.

เวทมนตร์ ชาติ พวกพ้อง นำสุขมาให้ในสัมปรายภพไม่ได้ ส่วนศีลของตนที่บริสุทธิ์ดีแล้ว จึงนำสุขมาให้ในสัมปรายภพได้

(๑๐) โย จ วสฺสสตํ ชีเว ทุสฺสีโล อสมาหิโต

เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย สีลวนฺตสฺส ฌายิโน.

ผู้ใดทุศีล มีใจไม่มั่นคง พึงเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี สู้คนมีศีล มีฌาน มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวไม่ได้ เพราะคนมีศีลประเสริฐกว่าผู้นั้น

(๑๑) สีลเมวิธ สิกฺเขถ อสฺมึ โลเก สุสิกฺขิตํ

สีลํ หิ สพฺพสมฺปตฺตึ อุปนาเมติ เสวิตํ.

บุคคลพึงศึกษาศีลในโลกนี้ เพราะศีลที่ศึกษาดีแล้ว อบรมดีแล้วในโลกนี้ ย่อมน้อมนำมาซึ่งสมบัติทั้งปวง

(๑๒) สีลํ รกฺเขยฺย เมธาวี ปตฺถยาโน ตโย สุเข

ปสํสํ วิตฺติลาภญฺจ เปจฺจ สคฺเค ปโมทนํ.

ผู้มีปัญญา เมื่อปรารถนาสุข ๓ ประการ คือ ความสรรเสริญ ๑ ความได้ทรัพย์ ๑ ความละไปบันเทิงในสวรรค์ ๑ พึงรักษาศีลเถิด

(๑๓) สีลวา หิ พหู มิตฺเต สญฺญเมนาธิคจฺฉติ

ทุสฺสีโล ปน มิตฺเตหิ ธํสเต ปาปมาวสํ.

ผู้มีศีลย่อมได้มิตรมาก เพราะความสำรวม ส่วนผู้ทุศีลประพฤติชั่ว ย่อมแตกจากมิตร

(๑๔) **เตสํ สมฺปนฺนสีลานํ อปฺปมาทวิหารินํ**

สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ มาโร มคฺคํ ม วินฺทติ.

มารค้นหาอยู่ ย่อมไม่พบทางของท่านผู้มีศีลสมบูรณ์ มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้ชอบ

(๑๕) **สีลํ พลํ อปฺปฏิมํ สีลํ อาวุธมุตฺตมํ**

สีลํ อาภรณํ เสฏฺฐํ สีลํ กวจมพฺภุตํ.

ศีลเป็นกำลังไม่มีที่เปรียบ ศีลเป็นอาวุธอันสูงสุด ศีลเป็นเครื่องประดับอย่างประเสริฐ ศีลเป็นเกราะอย่างอัศจรรย์

(๑๖) **สีลเมว อิธ อคฺคํ ปญฺญวา ปน อุตฺตโม**

มนุสฺเสสุ จ เทเวสุ สีลปญฺญาณโต ชยํ.

ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลกนี้ ส่วนผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุด ความชนะในหมู่มนุษย์และเทวดา ย่อมมีได้เพราะศีลและปัญญา

(๑๗) **สีลํ สมฺพลเมวคฺคํ สีลํ ปาเถยฺยมุตฺตมํ**

สีลํ เสฏฺโฐ อติวาโห เยน วาติ ทิโส ทิสํ.

ศีลเป็นธรรมชาติรวมกำลังอย่างเลิศ ศีลเป็นเสบียงอย่างสูงสุด ศีลเป็นผู้นำอย่างประเสริฐ ซึ่งเป็นเครื่องขจรไปทั่วทุกทิศ

(๑๘) **สีลํ เสตุ มเหสกฺโข สีลํ คนฺโธ อนุตฺตโร**

สีลํ วิเลปนํ เสฏฺฐํ เยน วาติ ทิโส ทิสํ.

ศีลเป็นสะพานอันมีศักดิ์ใหญ่ ศีลเป็นกลิ่นหอม ไม่มีกลิ่นอื่นยิ่งไปกว่า

ศีลเป็นเครื่องลูบไล้อันประเสริฐ ซึ่งเป็นเครื่องขจรไปทั่วทุกทิศ

๖. ในพระวินัย พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของศีลไว้ ๑๐ ประการ คือ :-

(๑) **สงฺฆสุฏฺฐุตาย** เพื่ออันรับว่าดีแล้วแห่งสงฆ์

(๒) **สงฺฆผาสุตาย** เพื่อความอยู่สำราญแห่งสงฆ์

(๓) **ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหาย** เพื่อจะข่มบุคคลผู้ไม่มีศีล ผู้เก้อยาก

(๔) **เปสลานํ ภิกฺขูนํ ผาสุวิหาราย** เพื่อความอยู่สบายแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้มีศีลเป็นที่รัก

(๕) **ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย** เพื่อจะปิดเสีย ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันเป็นไปในภพปัจจุบันทันตาเห็น

(๖) **สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตาย** เพื่อกำจัดเสียซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจักเกิดมีในภพหน้า

(๗) **อปฺปสนฺนานํ วา ปสาทาย** เพื่อความเลื่อมใสแห่งชนทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมใส คือเพื่อให้ชนทั้งหลาย ที่ยังไม่เลื่อมใสได้เกิดความเลื่อมใส

(๘) **ปสนฺนานํ วา ภิยฺโย ภาวาย** เพื่อความเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป แห่งชนทั้งหลายผู้เลื่อมใสแล้ว คือ เพื่อให้ชนทั้งหลายที่เลื่อมใสแล้ว ให้ได้ความเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นทวีคูณ

(๙) **สทฺธมฺมฏฺฐิติยา** เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ

(๑๐) **วินยานุคฺคหาย** เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย

๗. ในฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ศีลไว้ ๑๐ ประการ คือ :-

(๑) **อวิปฺปฏิสารํ** เป็นเหตุให้เกิดความไม่เดือดร้อน

(๒) **ปาโมชฺชํ** เป็นเหตุให้เกิดความปราโมทย์ บันเทิงใจ

(๓) **ปีติ** เป็นเหตุให้เกิดความปีติปลาบปลื้มใจ

(๔) **ปสฺสทฺธิ** เป็นเหตุให้เกิดความสงบ

(๕) **สุขํ** เป็นเหตุให้เกิดความสุขกาย สุขใจ

(๖) **สมาธิ** เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ

(๗) **ยถาภูตญาณทสฺสนํ** เป็นเหตุให้เกิดความรู้ ความเห็นตามความเป็นจริงของสภาวธรรม

(๘) **นิพฺพิทาวิราคํ** เป็นเหตุให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายความกำหนัด

(๙) **วิมุตฺติ** เป็นเหตุให้เกิดความหลุดพ้น ได้แก่มรรค ๔ มี โสดาปัตติมรรค เป็นต้น

(๑๐) **วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** เป็นเหตุให้เกิดความรู้ ความเห็นว่าหลุดพ้นแล้ว ได้แก่ ผล ๔ มี โสดา - ปัตติผล เป็นต้น

๘. **ในอรรถกถาปรมัตถโชติกา** ท่านแสดงอานิสงส์ของศีลไว้เป็นข้อๆ ดังนี้ :-

(๑) อานิสงส์ศีลข้อปาณาติบาต มี ๒๓ ประการ คือ

๑. **องฺคปจฺจงฺคสมนฺนาคตา** เป็นผู้มีอวัยวะทุกส่วนสมบูรณ์ดี

๒. **อาโรหปริณาหสมฺปนฺนตา** บริบูรณ์ด้วยทรวดทรงงาม ไม่สูง ไม่ต่ำ ไม่ดำ ไม่ขาวเกินไป

๓. **ชวสมฺปตฺติตา** บริบูรณ์ด้วยกำลังเรี่ยวแรง

๔. **สุปติฏฺฐิตปาทตา** เป็นผู้มีเท้างาม พื้นเท้าราบ หาที่ตำหนิมิได้ เมื่อย่างเหยียบไปจะประดิษฐานลงด้วยดี

๕. **จารุตา** เป็นผู้มีผิวพรรณรุ่งเรืองเหลืองอร่ามงามดังทองคำธรรมชาติ

๖. **สุจิตา** เป็นผู้มีรูปโฉมงามสะอาด เป็นที่เจริญใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๗. **มุทุตา** เป็นผู้อ่อนโยน และมีผิวพรรณอ่อนนุ่มดุจปุยนุ่นและยวงสำลี

๘. **สุขิตา** เป็นผู้มีความสุข

๙. **สูรตา** เป็นผู้องอาจแกล้วกล้า

๑๐. **มหพฺพลตา** เป็นผู้มีกำลังมาก

๑๑. **วิสิฏฺฐวจนตา** มีถ้อยคำไพเราะสละสลวย

๑๒. **โลกปิยตา** เป็นที่รักของชาวโลก

๑๓. **อเภชฺชปริสตา** มีบริษัทสวามิภักดี รักใคร่ดีไม่แตกแยกสามัคคีกัน

๑๔. **อจฺฉมฺภิตา** ไม่หวาดสะดุ้งต่อภัยเวร

๑๕. **ทุปฺปธํสิตา** มีความสามารถกำจัดศัตรู เสียได้ ทั้งไม่มีใครจะมาคิดกำจัดได้

๑๖. **ปรูปกฺกเมนามรณตา** ไม่ตายเพราะความพยายามของผู้อื่นที่จะมาล้างผลาญ

๑๗. **อนนฺตปริวารตา** มีบริวารมากหาที่สุดมิได้

๑๘. **สุรูปตา** มีรูปร่างสวยงาม

๑๙. **สุสณฺฐานตา** มีทรวดทรงงาม หรือมีสัณฐานงาม

๒๐. **อปฺปาพาธตา** มีความเจ็บปวดน้อย หรือไม่มีอาพาธ ไม่มีโรคเบียดเบียน

๒๑. **อโสกิตา** ไม่มีความเศร้าโศก

๒๒. **อวิปฺปโยคตา** ไม่พลัดพรากจากของรักของชอบใจ

๒๓. **ทีฆายุกตา** มีอายุยืนยาว

(๒) อานิสงส์ศีลข้อที่ ๒ คือ อทินนาทาน มี ๑๑ ประการ คือ :-

๑. **มหทฺธนตา** มีทรัพย์สมบัติมาก

๒. **พหูตธนธญฺญตา** มีทรัพย์ มีข้าวเปลือกอย่างเพียงพอ

๓. **อนนฺตโภคตา** มีโภคะไม่มีที่สิ้นสุด คือ มีเครื่องใช้สอย มากหาที่สุดมิได้

๔. **อนุปฺปนฺนโภคุปฺปตฺติตา** โภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น

๕. **อุปฺปนฺนโภคถาวรตา** โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็มั่นคงถาวรดี

๖. **อิจฺฉิตานํ โภคานํ ขิปฺปปฏิลาภตา** ได้โภคทรัพย์ตามปรารถนาโดยเร็วพลัน

๗. **ราชโจรุทกคฺคิอปฺปิยทายาทาทีหิ อสาธารณโภคตา** มีทรัพย์สมบัติไม่ทั่วไปกับด้วยพระราชา โจร น้ำ ไฟ ทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก เป็นต้น หมายความว่า ไม่ถูกริบทรัพย์ ไม่ถูกโจรลัก ไม่ถูกน้ำท่วม ไม่ถูกไฟไหม้ ไม่ตกไปอยู่ในมือของผู้ที่ตนไม่ชอบ เป็นต้น

๘. **อสาธารณปฏิลาภตา** ได้ทรัพย์สมบัติเฉพาะตัว ไม่ทั่วไปแก่คนอื่น หมายความว่า ได้สมบัติอันประหลาด ที่ผู้อื่นเขาไม่ได้ ได้เฉพาะตนเท่านั้น

๙. **โลกุตฺตรธนปฏิลาภตา** ได้โลกุตตรทรัพย์ คือ มรรค ผล นิพพาน

๑๐. **นตฺถิภาวชฺชอชานนตา อสวนตา** จะไม่รู้ไม่ได้ยินคำว่า "ไม่มี" ดุจพระอนุรุทธเถระเป็นตัวอย่าง

๑๑. **สุขวิหาริตา** อยู่เย็นเป็นสุขทุกอิริยาบถ

(๓) อานิสงส์ศีลข้อที่ ๓ คือ กาเมสุมิจฉาจาร มี ๒๐ ประการ คือ :–

๑. **วิคตปจฺจตฺถิกา** ไม่มีข้าศึกศัตรู

๒. **สพฺพชนสฺส ปิยตา** เป็นที่รักของคนทั้งปวง

๓. **อนฺนปานวตฺถสยนาทีนํ ปฏิลาภิตา** บริบูรณ์ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน เป็นต้น

๔. **สุขสยนตา** นอนเป็นสุข

๕. **สุขปฏิพุชฺฌนตา** ตื่นเป็นสุข

๖. **อปายภยวินิมุตฺตตา** พ้นจากภัยในอบายภูมิทั้ง ๔

๗. **อิตฺถิภาวปฏิลาภสฺส วา นปุํสกตฺตปฏิลาภสฺส วา อภพฺพตา** ไม่เป็นคนอาภัพ คือไม่เป็นหญิง ไม่เป็นกระเทย

๘. **อกฺโกธนตา** ไม่โกรธ ไม่โกรธง่าย

๙. **สกฺกจฺจการิตา** มีปกติกระทำโดยเคารพ

๑๐. **ปจฺจกฺขการิตา** มีปกติกระทำโดยประจักข์ คือ เปิดเผย แจ่มแจ้ง

๑๑. **อปติตกฺขนฺธตา** มีขันธ์ไม่ตกไป คือมีร่างกายไม่บกพร่อง สมบูรณ์ดี คือไม่ตก มีสง่า

๑๒. **อนโธมุขตา** มีหน้าเบิกบาน ไม่ก้มหน้า มีอำนาจ

๑๓. **อิตฺถิปุริสานํ อญฺญมญฺญปิยตา** เป็นที่รักใคร่ชอบใจของสตรีและบุรุษทั้งหลาย

๑๔. **ปริปุณฺณินฺทฺริยตา** มีอินทรีย์บริบูรณ์

๑๕. **ปริปุณฺณลกฺขณตา** มีลักษณะบริบูรณ์

๑๖. **นิราสงฺกตา** ไม่มีใครรังเกียจ ไม่มีความระแวงสงสัย

๑๗. **อปฺโปสฺสุกตา** มีความขวนขวายน้อย ไม่ต้องเหน็ดเหนื่อย หากินง่าย มักน้อย

๑๘. **สุขวิหาริตา** มีปกติอยู่สบาย อยู่เย็นเป็นสุข อยู่ที่ไหนก็เป็นสุข

๑๙. **อกุโตภยา** ไม่มีภัย ไม่มีเวรแต่ที่ไหน ๆ คือไม่ต้องกลัวภัย กลัวเวรแต่ที่ไหน ๆ

๒๐. **ปิยวิปฺปโยคาภาวตา** ไม่พลัดพรากจากของรักของชอบใจ

(๔) อานิสงส์ศีลข้อที่ ๔ คือ มุสาวาท มี ๑๔ ประการ คือ :-

๑. **วิปฺปสนฺนินฺทฺริยตา** มีอินทรีย์ผ่องใส

๒. **วิสฺสตฺถมธุรภาณิตา** กล่าวถ้อยคำไพเราะ สละสลวย อ่อนหวานนิ่มนวล

๓. **สมสิตสุทฺธนตา** มีฟันเรียบเสมอดี คือ เสมอ ชิด บริสุทธิ์ดี

๔. **นาติถูลตา** ไม่อ้วนเกินไป

๕. **นาติกีสตา** ไม่ผอมเกินไป

๖. **นาติรสฺสตา** ไม่ต่ำเกินไป คือไม่เตี้ยเกินไป

๗. **นาติทีฆตา** ไม่สูงเกินไป

๘. **สุขสมฺผสฺสตา** มีสัมผัสเป็นสุข คือได้แต่สัมผัสที่ดี ๆ

๙. **อุปฺปลคนฺธมุขตา** มีกลิ่นปากหอม ดุจกลิ่นดอกอุบล

๑๐. **สุสฺสูสกปริวชฺชนตา** ไม่มีคนริษยาลูกสะใภ้ มีบริวารล้วนแต่เชื่อถ้อยฟังคำ

๑๑. **วาเทยฺยวจนตา** พูดแต่คำที่ควรพูด มีถ้อยคำที่เชื่อถือได้

๑๒. **กมลุปฺปลทลสทิสมุทุโลหิตตนุชิวฺหตา** มีลิ้นอ่อน เช่นกับกลีบกมล อุบล และมีลิ้นมีโลหิตซึมซาบเป็นอย่างดี (มีลิ้นบางแดงอ่อน เหมือนกลีบดอกบัว)

๑๓. **อนุทฺธตา** ไม่มีใจฟุ้งซ่าน

๑๔. **อปคตมมฺมนตา (อนุมฺมตฺตกตา)** ไม่เป็นคนพูดติดอ่าง ไม่เป็นใบ้ มีคนรักใคร่พอใจ

(๕) อานิสงส์ศีลข้อที่ ๕ คือ สุรา ฯ มี ๓๕ ประการ คือ :-

๑. **อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเนสุ กิจฺจกรณีเยสุ ขิปฺปํ ปฏิวิชานนตา** รู้กิจการที่ควรทำ และไม่ควรทำในอดีต อนาคต ปัจจุบันได้โดยรวดเร็ว

๒. **สทา อุปฏฺฐิตสติตา** มีสติตั้งมั่นทุกเมื่อ
๓. **อนุมฺมตฺตกตา** ไม่เป็นบ้า
๔. **ญาณวนฺตตา** มีญาณ มีปัญญาดี
๕. **อเนฬตา** ไม่เป็นบ้าน้ำลาย
๖. **อชฬตา** ไม่งุนงง ไม่เซ่อ
๗. **อมูคตา** ไม่เป็นใบ้
๘. **อมทตา** ไม่เมา คือไม่จมอยู่ในความเมา ๒๖ อย่าง
๙. **อปฺปมตฺตตา** ไม่ประมาท
๑๐. **อสมฺโมหตา** ไม่หลง
๑๑. **อจฺฉมฺภิตา** ไม่หวาดสะดุ้ง
๑๒. **อสารมฺภิตา** ไม่แข่งดี
๑๓. **อนิสฺสุกิตา** ไม่มีความริษยาและไม่ถูกคนริษยา
๑๔. **อปฺโปสฺสุกตา** มีความขวนขวายน้อย
๑๕. **สุขิตตา** มีความสุข
๑๖. **อภิสมฺมตา** มีแต่คนนับถือยำเกรง และไม่มัวเมา ประมาท
๑๗. **สจฺจวาทิตา** พูดคำสัตย์คำจริง
๑๘. **อปิสุณตา** ไม่พูดส่อเสียดใคร และไม่มีใครพูด ส่อเสียด
๑๙. **อผรุสตา** ไม่พูดคำหยาบและไม่มีใครพูดคำหยาบ

๒๐. **อสมฺผปฺปลาปวาทิตา** ไม่พูดเพ้อเจ้อหาสาระมิได้
๒๑. **รตฺตินฺทิวมตนฺทิตตา** ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน
๒๒. **กตญฺญุตา** รู้คุณที่ท่านทำแก่ตน คือเป็นคนกตัญญู
๒๓. **กตเวทิตา** ตอบแทนบุญคุณท่าน
๒๔. **อมจฺฉริยตา** ไม่ตระหนี่
๒๕. **จาควนฺตตา** รู้เฉลี่ยเจือจาน คือ มีการเสียสละบริจาค อยู่เสมอ
๒๖. **สีลวนฺตตา** มีศีลบริสุทธิ์
๒๗. **อุชุกตา** เป็นคนซื่อตรง
๒๘. **อกฺโกธนตา** ไม่โกรธ
๒๙. **หิริมตา** มีหิริ คือมีความละอายบาป
๓๐. **โอตฺตปฺปิตา** มีโอตตัปปะ คือมีความสะดุ้งกลัวต่อบาป
๓๑. **อุชุทิฏฺฐิตา** มีความเห็นถูก เห็นตรง
๓๒. **มหาปญฺญา** มีปัญญามาก
๓๓. **เมธาวิตา** มีปัญญาดี คือมีธัมโมชปัญญาปัญญามี โอชะเกิดแต่ธรรมได้แก่ วิปัสสนาปัญญา
๓๔. **ปณฺฑิตา** เป็นบัณฑิต คือ ดำเนินชีวิตไปในประโยชน์ทั้ง ๓
๓๕. **อตฺถานตฺถกุสลตา** ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งอันหาประโยชน์มิได้

อธิบายบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ข้อที่ ๓ คือ ภาวนามัย

คำว่า **"ภาวนามัย"** แปลว่า บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

คำว่า **"ภาวนา"** แปลว่า **การอบรม, การบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา, การยังศีล สมาธิ ปัญญา ให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ** คือ การเจริญกรรมฐาน นั่นเอง

ภาวนา นั้น แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ สมถภาวนา ๑ วิปัสสนาภาวนา ๑

๑. สมถภาวนา แปลว่า **การเจริญสมถะ** สมถะ แปลและหมายความได้ ๓ อย่าง คือ :-

(๑) **สมถะ** แปลว่า **ธรรมที่ยังใจให้สงบ** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

จิตฺตํ สเมตีติ สมโถ ชื่อว่า สมถะ เพราะยังใจให้สงบ หมายความว่า ใจเป็นสมาธิคือตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นชื่อของผล ยกเอาผลขึ้นมาแสดง ส่อให้เห็นถึงเหตุคือกิเลส จิตของคนไม่สงบเพราะมีเหตุ คือถูกกิเลสรบกวน

(๒) **สมถะ** แปลว่า **ธรรมที่ยังกิเลสทั้งหลายให้สงบ** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

กิเลเส สเมตีติ สมโถ ชื่อว่า สมถะ เพราะยังกิเลสทั้งหลายให้สงบ กิเลสเป็นตัวการใหญ่ที่ทำใจไม่ให้สงบ ถ้าปราบกิเลสข่มกิเลสเสียได้ด้วยองค์ของฌาน หรือด้วยองค์ของพระกรรมฐานนั้น ๆ กิเลสก็สงบ เมื่อกิเลสสงบแล้ว ใจก็สงบ ใจก็เป็นสมาธิ ใจก็ไม่ฟุ้งซ่าน

(๓) **สมถะ** แปลว่า **ทำให้องค์ฌานอย่างหยาบสงบลง** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

วิตกฺกาทิโอฬาริกธมฺเม สเมตีติ สมโถ ชื่อว่าสมถะ เพราะยังองค์ฌานที่หยาบ ๆ มีวิตกเป็นต้นสงบลง คือไม่ให้เกิดขึ้น ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคะ ที่ในทุติยฌานกุศลกิริยาเป็นต้น จนถึง ปัญจมฌาน กุศลกิริยา

สรุปความว่า **สมถภาวนา** แปลว่า **การเจริญสมถะเพื่อทำให้ใจสงบ ทำกิเลสให้สงบ และทำองค์ฌานให้สงบ** นิยมเรียกว่า สมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ

คำว่า **"กรรมฐาน"** นี้ ตามรูปศัพท์เดิมจริง แปลว่า การกระทำที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อให้บรรลุคุณวิเศษ คือ ฌาน มรรค ผล นิพพาน วิเคราะห์ว่า

กมฺมํ วิเสสาธิคมสฺส ฐานนฺติ กมฺมฏฺฐานํ ชื่อว่า กรรมฐาน เพราะอรรถว่า การกระทำที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อบรรลุคุณวิเศษ คือ ฌาน มรรค ผล นิพพาน

อารมณ์ของสมถกรรมฐาน

สมถกรรมฐาน มีอารมณ์ ๔๐ อย่าง คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ อรูปกรรมฐาน ๔

ผลของสมถกรรมฐาน

๑. ทำให้ได้สมาธิทั้ง ๓ คือ ขณิกสมาธิ ๑ อุปจารสมาธิ ๑ อัปปนาสมาธิ ๑

๒. ทำให้ใจสงบจากนิวรณ์ทั้ง ๕

๓. ทำให้ได้ฌานทั้ง ๒ คือ รูปฌาน และอรูปฌาน

๔. ทำให้ได้อภิญญา ๕ คือ :-

(๑) **อิทธิวิธิ** แสดงฤทธิ์ได้

(๒) **ทิพพโสตะ** หูทิพย์

(๓) **ปรจิตตวิชานนะ** รู้วาระจิตของบุคคลอื่น

(๔) **บุพเพนิวาสานุสสติ** ระลึกชาติได้

(๕) **ทิพพจักขุ** มีตาทิพย์

๕. เอาเป็นบาทของวิปัสสนา เพื่อให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เรียกว่า สมถยานิก แปลว่า เอาสมถะมาเป็นยานพาหนะขี่ไปหาวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญาทำลายกิเลสให้เป็นสมุจเฉทปหาน ต่อไป

๒. วิปัสสนาภาวนา แปลว่า **การเจริญวิปัสสนาฯ**

คำว่า **"วิปัสสนา"** แปลว่า **รู้แจ้ง รู้วิเศษ** หรือ **เห็นแจ้ง เห็นวิเศษ** เป็นชื่อของปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน นี่เป็นความหมายอย่างย่อ ๆ ถ้าจะว่า โดยความหมายอย่างกลาง ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งซึ่งวิสุทธิ ๗ มีสีลวิสุทธิ เป็นต้น ถ้าจะว่าโดยความหมายอย่างละเอียด ได้แก่ ปัญญา ที่รู้แจ้ง วิปัสสนาญาณ ๑๖ มี นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น มีปัจจเวกขณญาณ เป็นปริโยสาน

อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน มีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ หรือมีรูปนามเป็นอารมณ์ โดยพิสดาร ได้แก่ วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๘ อินทรีย์๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ย่อให้สั้น ได้แก่ รูปนาม

ผลของวิปัสสนากรรมฐาน

ผลของวิปัสสนา นั้น จำแนกออกเป็น ๒ อย่าง คือ อย่างย่อ ๑ อย่างพิสดาร ๑

๑. **ผลอย่างย่อ** มีอยู่ ๕ ประการ คือ :-

(๑) **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา** เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ ทั้งหลาย

(๒) **โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย** เพื่อก้าวล่วง ความโศกเศร้าปริเทวนาการทั้งหลาย

(๓) **ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย** เพื่อดับทุกข์ทางกาย และดับทุกข์ทางใจ

(๔) **ญายสฺส อธิคมาย** เพื่อบรรลุมรรค ๔ ผล ๔

(๕) **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย** เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง

๒. **ผลอย่างพิสดารมีเป็นอเนกประการ**

ผล คือ สิ่งที่เกิดมาจากเหตุ เมื่อเหตุดีผลก็ต้องดี เหมือนกันกับเราหว่านพืช เช่น หว่านพืชเช่นใดเราก็ได้รับผลเช่นนั้น ผลของวิปัสสนานั้นมีมากมายหลายประการ ดังที่ได้บรรยายมาแล้วข้างต้นนั้น ท่านกล่าวสรุปไว้ว่า **"อเนกสหสฺส"** แปลว่า มีอานิสงส์ตั้งหลายร้อยหลายพัน ดังนี้ฯ

บุญกิริยาวัตถุ ข้อที่ ๔ – ๕ – ๖ – ๗ – ๘ – ๙ จะขอผ่านไป จะไม่นำมาอธิบายในที่นี้ เพราะเข้าใจง่ายดีอยู่แล้ว จะนำมาอธิบายเฉพาะข้อสุดท้าย คือข้อที่ ๑๐ ได้แก่ ทิฏฐุชุกรรม

ทิฏฐุชุกรรม

คำว่า **"ทิฏฐุชุกรรม"** แปลว่า **การทำความเห็นให้ตรง** คำว่า **"ทิฏฐิ"** แปลว่า ความเห็น ยังไม่จัดเป็นความเห็นผิด หรือความเห็นถูก แต่คนส่วนมาก พอได้ยินคำว่า ทิฏฐิ แล้ว มักจะเข้าใจไปในทางผิด จะผิดหรือถูก ต้องขึ้นอยู่กับบทนำหน้าหรือบทตามหลัง ดังตัวอย่างต่อไปนี้ คือ :-

สมฺมาทิฏฺ ความเห็นชอบ, **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ** มีความเห็นอันบริสุทธิ์, **ทิฏฺฐิยา สุปฏิวิทฺธา** แทงตลอดด้วยทิฏฐิ คือแทงตลอดด้วยปัญญา, ทิฏฐิทั้ง ๓ นี้ หมายเอาฝ่ายดี **มิจฺฉาทิฏฺ** ความเห็นผิด, **ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส** ความเข้าใจผิด, **สกฺกายทิฏฺฐิ** ความเห็นว่าเป็นตัว ตน, **มานทิฏฺฐิ** มีมานะทิฏฐิ ทิฏฐิทั้ง ๔ นี้ หมายเอาฝ่ายไม่ดี คือ เห็นผิด

ความเห็นตรงเห็นถูกนั้น

มีหลักตัดสินอยู่ ๖ ประการ คือ :-

๑. **กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นถูก คือเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ใครทำดีได้ดี ใครทำชั่วได้ชั่ว โลกนี้มีโลกหน้ามี ผลบุญ ผลบาปมีจริง คุณบิดามารดามีจริง คุณครูบาอาจารย์มีจริง นครสวรรค์มีจริง มรรค ผล นิพพาน มีจริง ดังนี้ เป็นต้น

๒. **ฌานสมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นถูก คือเห็นว่า การเจริญสมถะเป็นของดี แล้วลงมือเจริญจนได้ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ หรือจนได้ฌาน

๓. **วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นถูก คือเห็นว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นของดี แล้วลงมือเจริญจนเกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา ๑๓ ขั้น คือตั้งแต่ญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๓

๔. **มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นถูก คือเห็นว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นของดี แล้วลงมือเจริญจนมัคคญาณ คือญาณที่ ๑๔ เกิดขึ้น

๕. **ผลสมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นถูก คือเห็นว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นของดี แล้วลงมือเจริญจนถึงผลญาณ คือญาณที่ ๑๕

๖. **ปจฺจเวกฺขณสมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นถูก คือย้อนกลับไปพิจารณากิเลสที่ละได้ กิเลสที่เหลืออยู่มรรค ผล นิพพาน ที่ตนปฏิบัติผ่านมาแล้ว

ประเภทของบุคคล

บุคคลในโลกนี้ มีอยู่หลายประเภทด้วยกัน จะนำมากล่าวในที่นี้เท่าที่เห็นสมควร

บุคคล ๒ จำพวก คือ :-

๑. **คนพาล** ได้แก่ คนที่ตัดประโยชน์ตน ตัดประโยชน์คนอื่น ตัดประโยชน์โลกนี้ ตัดประโยชน์โลกหน้า

๒. **คนที่เป็นบัณฑิต** ได้แก่ คนที่ดำเนินชีวิตไปในประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์โลกนี้ ๑ ประโยชน์โลกหน้า ๑ ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน ๑

บุคคล ๓ จำพวก หมวดที่ ๑ คือ :-

๑. **อรุกูปมจิตฺโต** บุคคลมีจิตเหมือนแผลเก่า ได้แก่ บุคคล ผู้โกรธง่าย

๒. **วิชฺชูปมจิตฺโต** บุคคลมีจิตเหมือนฟ้าแลบ ได้แก่ บุคคล ผู้รู้อริยสัจ ๔

๓. **วชิรูปมจิตฺโต** บุคคลมีจิตเหมือนเพชร ได้แก่ บุคคล ผู้ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุตติ

บุคคล ๓ จำพวก หมวดที่ ๒ คือ :-

๑. **คูถภาณี บุคคลที่พูดถ้อยคำเหม็นเหมือนคูถ** ได้แก่ บุคคลผู้พูดเท็จ เพราะเหตุแห่งตนบ้าง เพราะเหตุแห่งคนอื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อามิสบ้าง

๒. **ปุปฺผภาณี บุคคลที่พูดถ้อยคำหอมเหมือนดอกไม้** ได้แก่ บุคคลผู้พูดจริง รู้อย่างใด เห็นอย่างใด พูดอย่างนั้น ไม่แกล้งกล่าวเท็จ เพราะเห็นแก่ตน เห็นแก่คนอื่น และเห็นแก่อามิส

๓. **มธุภาณี บุคคลที่พูดถ้อยคำอ่อนหวานปานน้ำผึ้ง** ได้แก่ บุคคลผู้ละเว้นคำหยาบ พูดแต่วาจาไม่มีโทษ พูดไพเราะ เสนาะโสต เป็นที่รัก จับหัวใจของผู้ฟัง เป็นวาจาของชาววัง ชาวเมือง คนเป็นอันมาก ชอบใจ พอใจ

บุคคล ๓ จำพวก หมวดที่ ๓ คือ :-

๑. **อนฺโธ คนตาบอด** ได้แก่ บุคคลผู้ไม่มีปัญญาหาโภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือไม่มีปัญญาทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เจริญ ไม่รู้ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เลว ประณีต ดำ ขาว

๒. **เอกจกฺขุ คนตาเดียว** ได้แก่ บุคคลผู้มีปัญญาหาโภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้มาให้ได้มาเป็น สมบัติของตนหรือมีปัญญาทำโภคทรัพย์ที่ได้มาแล้วให้เจริญมากขึ้นแต่ไม่รู้ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เลว ประณีต ดำ ขาว

๓. **ทฺวิจกฺขุ คน ๒ ตา** ได้แก่ บุคคลผู้มีปัญญาหาโภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ให้ได้มา ทำโภคทรัพย์ที่ได้มาแล้วให้เจริญมากขึ้น ทั้งมีปัญญารู้ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เลว ประณีต ดำ ขาว

บุคคล ๓ จำพวก หมวดที่ ๔ คือ :-

๑. **อวกุชฺชปญฺโญ บุคคลมีปัญญาเหมือนหม้อปากคว่ำ** ได้แก่ บุคคลผู้ฟังธรรมแต่จำไม่ได้

๒. **อุจฺฉงฺคปญฺโญ บุคคลผู้มีปัญญาเหมือนกับชายพก** ได้แก่ บุคคลผู้ฟังธรรม ในขณะที่นั่งฟังอยู่นั้นจำได้ แต่ครั้นลุกออกจากที่นั่งไปแล้วจำไม่ได้ เหมือนกันกับบุคคลเอาของเคี้ยวนานาชนิดใส่ชายพกไว้ เวลาลุกขึ้นลืมปิดชายพก ของเคี้ยวหกหมดฉะนั้น

๓. **ปุถุปญฺโญ บุคคลมีปัญญากว้างขวาง** ได้แก่ บุคคลผู้ฟังธรรม จำธรรมได้ ลุกจากที่ไปแล้วก็ไม่หลงลืม เหมือนกันกับหม้อปากหงาย เอาน้ำเทใส่ก็เต็ม หรือขังอยู่ได้นานฉะนั้น

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑ คือ :-

๑. **ตโม ตมปรายโน บุคคลมามืดไปมือ** ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลต่ำ ซ่ำยังประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจอีกด้วย

๒. **ตโม โชติปรายโน บุคคลมามืดไปสว่าง** ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลต่ำ แต่ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ

๓. **โชติ ตมปรายโน บุคคลมาสว่างไปมืด** ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลสูง แต่ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ

๔. **โชติ โชติปรายโน บุคคลมาสว่างไปสว่าง** ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลสูง ซ้ำประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๒ คือ :-

๑. **โอณโตณโต บุคคลต่ำมาต่ำไป** ได้แก่ บุคคลผู้เกิดมาในตระกูลต่ำ ซ้ำยังประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ อีกด้วย

๒. **โอณตุณฺณโต บุคคลต่ำมาสูงไป** ได้แก่ บุคคลผู้เกิดมาในตระกูลต่ำ แต่ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ

๓. **อุณฺณโตณโต บุคคลผู้สูงมาต่ำไป** ได้แก่ บุคคลผู้เกิดมาในตระกูลสูง แต่ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ

๔. **อุณฺณตุณฺณโต** บุคคลผู้มาสูงไปสูง ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลสูง ซ่ำยังประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๓ คือ :-

๑. **สมณมจโล สมณะผู้ไม่หวั่นไหว** ได้แก่ พระเสขบุคคลปรารถนาความสิ้นโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่

๒. **สมณปุณฺฑริโก สมณบุณฑริก** ได้แก่ ผู้พิจารณาเห็นความเกิดดับ ในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ อยู่ แต่ไม่ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอยู่

๓. **สมณปทุโม สมณะปทุม** ได้แก่ ผู้พิจารณาเห็นความเกิดดับในขันธ์ ๕ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้อยู่

๔. **สมเณ สุ สมณสุขุมาโล บุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ** ได้แก่ ท่านผู้มีอาพาธน้อยได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง อยู่ในสุขในภพปัจจุบัน กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๔ คือ :-

๑. **อสุโร อสุรปริวาโร คนอสูรมีคนอสูรเป็นบริวาร** ได้แก่ บุคคลผู้ทุศีล มีบาปธรรม บริวารก็เป็นคนทุศีล มีบาปธรรม เช่นเดียวกัน

๒. **อสุโร เทวปริวาโร คนอสูรมีคนเทวดาเป็นบริวาร** ได้แก่ บุคคลผู้ทุศีล มีบาปธรรม แต่บริวารเป็นคนมีศีล มีกัลยาณธรรม

๓. **เทโว อสุรปริวาโร คนเทวดามีคนอสูรเป็นบริวาร** ได้แก่ บุคคลผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่บริวารเป็นคนมีศีล ไม่มีกัลยาณธรรม

๔. **เทโว เทวปริวาโร คนเทวดามีคนเทวดาเป็นบริวาร** ได้แก่ บุคคลผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมบริวารก็เป็นคนมีศีล มีกัลยาณธรรม เช่นเดียวกัน

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๕ คือ :-

๑. **อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล ลาภี โหติ อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺส ลาภี อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย บุคคลบางคนในโลกนี้**

ได้ความสงบใจในภายใน แต่ไม่ได้อธิปัญญาและความเห็นแจ้งในธรรม ได้แก่ บุคคลผู้เจริญสมถะอย่างเดียว แต่ไม่ได้เจริญวิปัสสนา

๒. **อิธ ปน ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล ลาภี โหติ อธิปญฺญาวิปสฺสนาย น ลาภี อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺส บุคคลบางคนในโลกนี้มีปกติได้อธิปัญญาและความเห็นแจ้งในธรรม แต่ไม่ได้ความสงบใจในภายใน** ได้แก่ บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว แต่ไม่ได้เจริญสมถะ

๓. **อิธ ปน ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล เนว ลาภี โหติ อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺส น ลาภี อธิปญฺญาวิปสฺสนาย บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่มีปกติได้ความสงบใจในภายใน ทั้งไม่ได้อธิปัญญาและความเห็นแจ้งในธรรม** ได้แก่ บุคคลผู้ไม่ได้เจริญสมถะ และไม่ได้เจริญวิปัสสนา

๔. **อิธ ปน ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล ลาภี เจว โหติ อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺส ลาภี จ อธิปญฺญาวิปสฺสนาย บุคคลบางคนในโลกนี้มีปกติได้ความสงบใจในภายใน ทั้งได้อธิปัญญาและความเห็นแจ้งในธรรม** ได้แก่ บุคคลผู้ที่ได้เจริญสมถะ ได้เจริญทั้งวิปัสสนา

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๖ คือ :-

๑. **เนว อตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โน ปรหิตาย** บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น เหมือนท่อนไม้ที่ทิ้งอยู่ที่ป่าช้า ไฟติด ๒ ข้าง ตรงกลางเปื้อนคูถ ไม่สำเร็จประโยชน์แก่เครื่องไม้ในเรือน

๒. **ปรหิตาย ปฏิปนฺโน โน อตฺตหิตาย** บุคคล ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ได้แก่ บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ ด้วยตนเอง แต่ชักชวนคนอื่นให้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ

๓. **อตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โน ปรหิตาย บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น** ได้แก่ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ ด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ

๔. **อตฺตหิตาย จ ปฏิปนฺโน ปรหิตาย จ บุคคล ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่นด้วย** เป็นผู้เลิศ เป็นผู้วิเศษ เป็นประธานอุดม และประเสริฐสุด ดุจนมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใสจาก เนยข้น ยอดเนยใสจากเนยใส หัวเนยใส ชาวโลกกล่าวว่าเลิศฉันใด บุคคลนี้ก็ฉันนั้น

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๗ คือ :-

๑. **คชฺชิตา โน วสฺสิตา บุคคลฟ้าร้องฝนไม่ตก** ได้แก่ บุคคลชอบพูดแต่ไม่ชอบทำ และได้แก่ บุคคลผู้เรียนธรรม แต่ไม่เห็นอริยสัจ ๔

๒. **วสฺสิตา โน คชฺชิตา บุคคลฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก** ได้แก่ บุคคลผู้ทั้งไม่ชอบพูด ทั้งไม่ชอบทำ และได้แก่ บุคคลผู้ ไม่เรียนธรรมด้วย ไม่เห็นอริยสัจ ๔ ด้วย

๓. **เนว คชฺชิตา โน วสฺสิตา บุคคลฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก** ได้แก่ บุคคลผู้ทั้งไม่ชอบพูด ทั้งไม่ชอบทำ และได้แก่ บุคคลผู้ไม่เรียนธรรมด้วย ไม่เห็นอริยสัจ ๔ ด้วย

๔. **คชฺชิตา จ วสฺสิตา จ บุคคลทั้งฟ้าร้องทั้งฝนตก** ได้แก่ บุคคลผู้ทั้งชอบพูด ทั้งชอบทำ คือพูดด้วยทำด้วย และได้แก่บุคคล ผู้ทั้งเรียนธรรมด้วย ทั้งเห็นอริยสัจ ๔ ด้วย

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๘ คือ :-

๑. **ตุจฺโฉ ปิหิโต บุคคลหม้อเปล่าปิดฝา** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยา มรรยาทสุภาพเรียบร้อย น่าเลื่อมใสแต่ไม่รู้อริยสัจ ๔

๒. **ปูโร วิวโฏ บุคคลหม้อเต็มเปิดฝา** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามารยาท ไม่สุภาพเรียบร้อย ไม่น่าเลื่อมใส แต่เห็นอริยสัจ ๔

๓. **ตุจฺโฉ วิวโฏ บุคคลหม้อเปล่าเปิดฝา** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาท ไม่สุภาพเรียบร้อย ไม่น่าเลื่อมใส ทั้งไม่รู้อริยสัจ ๔

๔. **ปูโร ปิหิโต บุคคลหม้อเต็มปิดฝา** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาท สุภาพเรียบร้อยดี ทั้งรู้อริยสัจ ๔ ด้วย

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๙ คือ :-

๑. **อุตฺตาโน คมฺภีโรภาโส บุคคลน้ำตื้นเงาลึก** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาท สุภาพเรียบร้อย น่าเลื่อมใส แต่ไม่รู้อริยสัจ ๔

๒. **คมฺภีโร อุตฺตาโนภาโส บุคคลน้ำลึกเงาตื้น** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาทไม่สุภาพเรียบร้อย ไม่น่าเลื่อมใส แต่รู้อริยสัจ ๔

๓. **อุตฺตาโน อุตฺตาโนภาโส บุคคลน้ำตื้นเงาตื้น** ได้แก่ บุคคล ผู้ไม่สุภาพเรียบร้อย ไม่น่าเลื่อมใส ทั้งไม่รู้อริยสัจ ๔

๔. **คมฺภีโร คมฺภีโรภาโส บุคคลน้ำลึกเงาลึก** ได้แก่ บุคคล ผู้สุภาพเรียบร้อย น่าเลื่อมใส ทั้งรู้อริยสัจ ๔ ด้วย

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๐ คือ :-

๑. **อามํ ปกฺกวณฺณี บุคคลมะม่วงดิบผิวสุก** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาทสุภาพเรียบร้อย น่าเลื่อมใส แต่ไม่รู้อริยสัจ ๔

๒. **ปกฺกํ อามวณฺณี บุคคลมะม่วงสุกผิวดิบ** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาทไม่สุภาพเรียบร้อย ไม่น่าเลื่อมใส แต่รู้อริยสัจ ๔

๓. **อามํ อามวณฺณี บุคคลมะม่วงดิบผิวดิบ** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาทไม่สุภาพเรียบร้อย ไม่น่าเลื่อมใส ทั้งไม่รู้อริยสัจ ๔

๔. **ปกฺกํ ปกฺกวณฺณี บุคคลมะม่วงสุกผิวสุก** ได้แก่ บุคคลผู้มีกิริยามรรยาทสุภาพเรียบร้อย น่าเลื่อมใส ทั้งรู้อริยสัจ ๔

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๑ คือ :-

๑. **คาธํ กตฺตา โน วสิตา บุคคลขุดรูแต่ไม่อยู่ในรู** ได้แก่ บุคคลผู้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมาดี แต่ไม่รู้อริยสัจ ๔

๒. **วสิตา โน คาธํ กตฺตา บุคคลอยู่ในรูแต่ไม่ขุดรู** ได้แก่ บุคคลผู้ไม่เรียนพระปริยัติธรรม แต่ได้ปฏิบัติธรรม รู้อริยสัจ ๔

๓. **เนว คาธํ กตฺตา โน วสิตา บุคคลทั้งไม่ขุดรู** ทั้งไม่อยู่ในรู ได้แก่ บุคคลผู้ไม่เล่าเรียนพระปริยัติธรรม ไม่ปฏิบัติธรรม ไม่เห็นอริยสัจ ๔

๔. **คาธํ กตฺตา จ วสิตา จ บุคคลทั้งขุดรู ทั้งอยู่ในรู** ได้แก่ บุคคลผู้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมด้วย ทั้งได้ปฏิบัติธรรม จนเห็นอริยสัจ ๔ ด้วย

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๒ คือ :-

๑. **เผคฺคุ เผคฺคุปริวาโร บุคคลกะพี้ มีกะพี้เป็นบริวาร** ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีลมีธรรมอันลามก แม้บริษัทของผู้นั้น ก็เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามกเช่นกัน

๒. **เผคฺคุ สารปริวาโร บุคคลกะพี้ มีแก่นเป็นบริวาร** ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามก แต่บริษัทของผู้นั้น เป็นคนมีศีล มีกัลยาณธรรม

๓. **สาโร เผคฺคุปริวาโร บุคคลไม้แก่น** มีไม้กะพี้เป็นบริวาร ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีศีล มีกัลยาณธรรม แต่บริษัทของผู้นั้น เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามก

๔. **สาโร สารปริวาโร คนไม้แก่น มีไม้แก่นเป็นบริวาร** ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้บริษัทของผู้นั้น ก็เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๓ คือ :-

๑. **อาคตวิโส น โฆรวิโส บุคคลอสรพิษมีพิษแล่น แต่พิษ**ไม่ร้าย ได้แก่บุคคลผู้มักโกรธง่ายแต่หายเร็ว

๒. **โฆรวิโส น อาคตวิโส บุคคลอสรพิษมีพิษร้าย** แต่พิษไม่แล่น ได้แก่ บุคคลผู้ไม่โกรธง่าย แต่โกรธแล้วหายช้า

๓. **อาคตวิโส จ โฆรวิโส จ บุคคลอสรพิษมีพิษทั้งแล่นทั้งร้าย** ได้แก่ บุคคลผู้โกรธง่ายหายช้า

๔. **โน จ อาคตวิโส น โฆรวิโส บุคคลอสรพิษมีพิษไม่แล่นและไม่ร้าย** ได้แก่ บุคคลผู้ไม่โกรธง่าย และความโกรธนั้นก็ไม่ตั้งอยู่นาน

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๔ คือ :-

๑. **เอกจฺโจ ภทฺโร อสฺสาชานิโย ปโตทจฺฉายํ ทิสฺวา สํวิชฺชติ ม้าอาชาไนยบางตัว พอเห็นเงาปะฏักก็ย่อมสังเวช คือรู้ว่านายสารถี**

จะให้ทำอะไร ได้แก่ บุคคลผู้ได้ยินข่าวการตายของบุคคลอื่น แล้วเกิดความสังเวชสลดใจ แล้วรีบเจริญกรรมฐานจนรู้แจ้งแทงตลอดปรมัตถสัจด้วยนามกาย คือ มัคคญาณ

๒. **อิเธกจฺโจ ภทฺโร อสฺสาชานิโย น เหว โข ปโตทจฺฉายํ ทิสฺวา สํวิชฺชติ ม้าอาชาไนยบางตัวในโลกนี้ เห็นเงาปะฏักก็ไม่สังเวช ต่อเมื่อถูกแทงด้วยปะฏักที่ขุมขน จึงสลดใจ** ได้แก่ บุคคลผู้ได้เห็นหญิงชายถึงความทุกข์เกือบตาย หรือตายต่อหน้าแล้วเกิดความสลดสังเวช เริ่มตั้งความเพียร เจริญกรรมฐานจนรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔

๓. **อิเธกจฺโจ ภทฺโร อสฺสาชานิโย น เหว โข ปโตทจฺฉายํ ทิสฺวา สํวิชฺชติ ม้าอาชาไนยบางตัวในโลกนี้ เห็นเงาปะฏักก็ไม่สลดใจ ถูกแทงด้วยปะฏักที่ขุมขนก็ไม่สลดใจ เมื่อถูกแทงด้วยปะฏักถึงผิวหนังจึงสลดใจ** ได้แก่ บุคคลผู้ที่ได้เห็นญาติหรือสายโลหิตของตนถึงทุกข์เกือบตาย หรือตายแล้ว เกิดความสังเวชสลดใจ เริ่มตั้งความเพียรไว้ เจริญกรรมฐานจนรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔

๔. **อิเธกจฺโจ ภทฺโร อสฺสาชานิโย น เหว โข ปโตทจฺฉายํ ทิสฺวา สํวิชฺชติ ม้าอาชาไนยบางตัวในโลกนี้ เห็นเงาปะฏักก็ไม่สลดใจ ถูกแทงด้วยปะฏักที่ขุมขนก็ไม่สลดใจ ถูกแทงด้วยปะฏักถึงผิวหนังก็ไม่สลดใจ ต่อเมื่อถูกแทงด้วยปะฏักถึงกระดูก จึงสังเวชสลดใจ ทำตามที่นายสารถีสั่ง** ได้แก่ บุคคลผู้ที่ได้รับทุกขเวทนา ทางกายอย่างกล้าแข็ง แทบจะเอาชีวิตไว้ไม่รอด เกิดความสังเวชสลดใจ แล้วเริ่มตั้งความเพียรไว้โดยแยบคาย มีใจเด็ดเดี่ยว จนได้รู้แจงแทงตลอดอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๕ คือ :-

๑. **ยุตฺตปฏิภาโณ น มุตฺตปฏิภาโณ** บุคคลผู้ฉลาดผูก ไม่ฉลาดแก้

๒. **มุตฺตปฏิภาโณ น ยุตฺตปฏิภาโณ** บุคคลผู้ฉลาดแก้ ไม่ฉลาดผูก

๓. **ยุตฺตปฏิภาโณ จ มุตฺตปฏิภาโณ จ** บุคคลทั้งฉลาดผูก ทั้งฉลาดแก้

๔. **เนว ยุตฺตปฏิถภาโณ น มุตฺตปฏิภาโณ** บุคคลทั้งไม่ฉลาดผูกทั้งไม่ฉลาดแก้

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๖ คือ :-

๑. **อุฏฐานผลูปชีวี น กมฺมผลูปชีวี** บุคคลผู้ดำรงชีพด้วยผลของความหมั่น ไม่ใช่ดำรงชีพด้วยผลของกรรม

๒. **กมฺมผลูปชีวี น อุฏฐานผลูปชีวี** บุคคลดำรงชีพด้วยผลของกรรม มิใช่ดำรงชีพด้วยผลของความหมั่น

๓. **อุฏฐานผลูปชีวี เจว กมฺมผลูปชีวี จ** บุคคลดำรงชีพด้วยผลของความหมั่นด้วย ทั้งดำรงชีพด้วยผลของกรรมด้วย

๔. **เนว อุฏฐานผลูปชีวี น กมฺมผลูปชีวี** บุคคลดำรงชีพด้วยผลของความหมั่นก็ไม่ใช่ ดำรงชีพด้วยผลของกรรมก็ไม่ใช่

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๗ คือ :-

๑. **นิกฺฏฐกาโย อนิกฺกฏฐจิตฺโต บุคคลมีกายออกแต่ใจไม่ออก** ได้แก่ บุคคลผู้ออกไปอยู่ป่า ไปอยู่ที่สงัด แต่ใจยังตรึกถึงกาม พยาบาท วิหิงสา อยู่

๒. **อนิกฺกฏฐกาโย นิกฺกฏฐจิตฺโต บุคคลผู้มีกายยังไม่ออกแต่ใจออก** ได้แก่ บุคคลผู้ไม่ได้อยู่ในที่สงัด แต่ใจนึกถึงเนกขัมมะ อัพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก อยู่

๓. **อนิกฺกฏฺ**

ทั้งใจก็ไม่ออก ได้แก่ บุคคลผู้ไม่อยู่ในที่อันสงัดด้วย ทั้งใจก็ยังตรึกถึงกาม พยาบาท วิหิงสาวิตก อยู่

๔. **นิกฺกฏฺฐกาโย จ นิกฺกฏฺฐจิตฺโต จ บุคคลผู้มีกายออกทั้งใจก็ออกด้วย** ได้แก่ บุคคลผู้อยู่ในที่อันสงัด ทั้งใจก็ตรึกถึงเนกขัมมะ อัพยาบาท อวิหิงสาอยู่

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๘ คือ :-

๑. **เอกจฺโจ ธมฺมกถิโก อปฺปญฺจ ภาสติ อสหิตญฺจ ปริสา จ น กุสลา โหติ สหิตาสหิตสฺส** ธรรมกถึกบางคน กล่าวธรรมน้อยและไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็ไม่ฉลาดต่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

๒. **เอกจฺโจ ธมฺมกถิโก อปฺปญฺจ ภาสติ สหิตญฺจ ปริสา จ กุสลา โหติ สหิตาสหิตสฺส** ธรรมกถึกบางคน กล่าวธรรมน้อยแต่ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งบริษัทก็เป็นผู้ฉลาดต่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

๓. **เอกจฺโจ ธมฺมกถิโก พหุญฺจ ภาสติ อสหิตญฺจ ปริสา จ น กุสลา โหติ สหิตาสหิตสฺส** ธรรมกถึกบางคน กล่าวธรรมมากแต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และบริษัทก็ไม่ฉลาดต่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

๔. **เอกจฺโจ ธมฺมกถิโก พหุญฺจ ภาสติ สหิตญฺจ ปริสา จ กุสลา โหติ สหิตาสหิตสฺส** ธรรมกถึกบางคน กล่าวธรรมมากทั้งประกอบด้วยประโยชน์ และบริษัทก็เป็นผู้ฉลาดต่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑๙ คือ :-

๑. **วาที อตฺถโต ปริยาทนํ คจฺฉติ โน พฺยญฺชนโต** นักพูดย่อมจำนนโดยอรรถ แต่ไม่จำนนโดยพยัญชนะก็มี

๒. **วาที พฺยญฺชนโต ปริยาทานํ คจฺฉติ โน อตฺถโต** นักพูดย่อมจำนนโดยพยัญชนะ แต่ไม่จำนนโดยอรรถก็มี

๓. **วาที อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ ปริยาทานํ คจฺฉติ** นักพูดย่อมจำนนทั้งโดยธรรถ ทั้งโดยพยัญชนะก็มี

๔. **วาที เนว อตฺถโต โน พฺยญฺชนโต ปริยาทานํ คจฺฉติ** นักพูดย่อมไม่จำนน ทั้งโดยอรรถ ทั้งโดยพยัญชนะก็มี

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๒๐ คือ :-

๑. **ฉโว ฉวาย สทฺธึ สํวสติ สามีซากศพอยู่ร่วมกับภรรยาซากศพ** ได้แก่ สามีเป็นคนไม่มีศีลมีแต่บาปกรรม ตระหนี่ ด่าและบริภาษสมณพราหมณ์ ภรรยาก็เป็นเช่นเดียวกัน

๒. **ฉโว เทวิยา สทฺธึ สํวสติ สามีซากศพอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา** ได้แก่ สามีเป็นคนไม่มีศีลมีแต่บาปกรรม ส่วนภรรยาเป็นคนมีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่มีความตระหนี่ ไม่ด่า ไม่ปริภาษสมณพราหมณ์อยู่ครองเรือน

๓. **เทโว ฉวาย สทฺธึ สํวสติ สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาซากศพ** ได้แก่ สามีเป็นคนมีศีลมีกัลยาณธรรม ไม่ตระหนี่ ไม่ด่า ไม่ปริภาษสมณพราหมณ์ แต่ภรรยาเป็นคนทุศีล มีแต่บาปธรรม มีความตระหนี่ ด่า ปริภาษสมณพราหมณ์

๔. **เทโว เทวิยา สทฺธึ สํวสติ สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา** ได้แก่ สามีเป็นคนมีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่ตระหนี่ ไม่ด่า ไม่บริภาษสมณพราหมณ์ ภรรยาก็เป็นคนมีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่ตระหนี่ ไม่ด่า ไม่ปริภาษสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน

สามีภรรยาจะได้พบกันอีก เพราะเหตุดังนี้

๑. **สมสทฺธา** เป็นผู้มีศรัทธาเสมอกัน
๒. **สมสีลา** เป็นผู้มีศีลเสมอกัน
๓. **สมจาคา** เป็นผู้มีจาคะเสมอกัน
๔. **สมปญฺญา** เป็นผู้มีปัญญาเสมอกัน

"อุโภ สทฺธา วทญฺญู จ สญฺญตา ธมฺมชีวิโน
เต โหนฺติ ชานิปตโย อญฺญมญฺญํ ปิยํ วทา
อตฺถา สมฺปจุรา โหนฺติ ผาสุกํ อุปชายติ
อมิตฺตา ทุมฺมนา โหนฺติ อุภินฺนํ สมสีลินํ
อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน สมสีลพฺพตา อุโภ
นนฺทิโน เทวโลกสฺมึ โมทนฺติ กามกามิโน"

ภรรยาและสามีทั้ง ๒ เป็นผู้มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอมีความสำรวม เป็นอยู่โดยธรรม เจรจาคำที่น่ารักแก่กันและกัน ย่อมมีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีความผาสุขทั้ง ๓ ฝ่าย มีศีล เสมอกันรักใคร่กันมาก ไม่มีใจร้ายต่อกัน ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ทั้ง ๒ เป็นผู้มีศีลและวัตรเสมอกัน ย่อมเป็นผู้เสวยกามารมณ์ เพลิดเพลินบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๑ คือ:-

๑. **มนุสฺสเนรยิโก มนุษย์สัตว์นรก** ได้แก่ บุคคลผู้มีใจคอดุร้ายหยาบคาย ประพฤติทุจริต

๒. **มนุสฺสเปโต มนุษย์เปรต** ได้แก่ บุคคลผู้มากไปด้วยโลภะตัณหา

๓. **มนุสฺสติรจฺฉาโน มนุษย์ดิรัจฉาน** ได้แก่ บุคคลผู้มากไปด้วยโมหะ

๔. **มนุสฺสภูโต มนุษย์แท้** ได้แก่ บุคคลผู้มีศีล ๕ มั่นเป็นนิตย์

๕. **มนุสฺสเทโว มนุษย์เทวดา** ได้แก่ บุคคลผู้มีศีล ๕ มั่นเป็นนิตย์ แล้วยังมีจิตเป็นบุญ เป็นกุศล หมั่นให้ทาน ฟังธรรม ไหว้พระ สวดมนต์ เจริญสมถะ วิปัสสนา ตามโอกาสอันควร

บุคคล ๔ จำพวก หมวดที่ ๒ คือ :-

๑. **โสตา** บุคคลผู้มีหูดี ใช้หูเป็นประโยชน์ เช่น หมั่นฟังธรรม เป็นต้น

๒. **หนฺตา** บุคคลผู้ไม่ลุอำนาจแก่กิเลสตัณหา ฆ่ากิเลส ละกิเลสหยาบได้

๓. **ขนฺตา** บุคคลผู้มีความอดทนดี

๔. **คนฺตา** บุคคลผู้เตรียมพร้อม ได้แก่ เตรียมประโยชน์ทั้ง ๓

๕. รกฺขิตา บุคคลผู้รักษาดี ได้แก่ บุคคลผู้รักษาความเป็นคนไว้ได้ดี เข้าในหลักที่ว่า "เกิดเป็นคน คนให้ทั่ว ปากไม่ล้น ก้นไม่รั่ว ชั่วไม่เอา เมาไม่มี นี้คือคน" รักษาทรัพย์สมบัติได้ดี รักษาธุระหน้าที่การงานได้ดี รักษากายวาจาใจได้เรียบร้อยดี

บุคคล ๗ จำพวก คือ :-

๑. บุคคลบางจำพวกอยากเห็นพระ บุคคลบางจำพวกไม่อยากเห็นพระ

๒. บุคคลบางจำพวกอยากฟังธรรม บุคคลบางจำพวกไม่อยากฟังธรรม

๓. บุคคลบางจำพวกตั้งใจฟังพระสัทธรรม บุคคลบางจำพวกไม่ตั้งใจฟังพระสัทธรรม

๔. บุคคลบางจำพวกฟังแล้วจำได้ บุคคลบางจำพวกฟังแล้วจำไม่ได้

๕. บุคคลบางจำพวกฟังแล้ว ย่อมพิจารณาไตร่ตรองใจความของธรรมที่ตนจำได้ บุคคลบางจำพวกไม่พิจารณาไตร่ตรองใจความของธรรมที่ตนจำได้นั้น

๖. บุคคลบางจำพวกพิจารณาแล้วรู้อรรถ รู้ธรรม รู้เหตุ รู้ผล แล้วเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือได้เจริญสมถะและวิปัสสนาสมควรแก่ธรรม

๗. บุคคลบางจำพวกปฏิบัติธรรมเพื่อประโยชน์แก่ตน ไม่ปฏิบัติธรรมเพื่อประโยชน์คนอื่น บุคคลบางจำพวกปฏิบัติธรรมเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์คนอื่นด้วย

บุคคล ๑๔ จำพวก คือ :- (๑๔/๓๗๖)

๑. **อปฺปายุกา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีอายุน้อย เพราะบาปกรรมที่ฆ่าสัตว์

๒. **ทีฆายุกา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีอายุยืน เพราะผลบุญที่ตนไม่ฆ่าสัตว์

๓. **พหวาพาธา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีโรคมาก เพราะบาปกรรมที่เบียดเบียนสัตว์

๔. **อปฺปาพาธา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีโรคน้อย เพราะผลบุญ

ที่ได้รักษาศีล ไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศาตรา เป็นต้น

๕. **ทุพฺพณฺณา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีผิวพรรณทราม เพราะเป็นคนมักโกรธ มักแค้นเคือง พยาบาท มาดร้อย

๖. **วณฺณวนฺโต** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีผิวพรรณงาม เพราะเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ไม่พยาบาทมาดร้าย

๗. **อปฺเปสกฺขา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีศักดิ์น้อย เพราะโทษที่ตนเป็นคนริษยา มุ่งร้าย ผูกอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพนับถือ การไหว้ การบูชาของคนอื่น

๘. **มเหสกฺขา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีศักดิ์มาก เพราะเป็นคนไม่ริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่ผูกอิจฉาในลาภ สักการะ ความเคารพนับถือ การไหว้ การบูชาของคนอื่น

๙. **อปฺปโภคา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีโภคะน้อย เพราะเป็นคนไม่ให้ทานข้าวน้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อาศัย ประทีปแก่สมณพราหมณ์

๑๐. **มหาโภคา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีโภคะมาก เพราะเป็นคนได้ให้ทานข้าวน้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อาศัย ประทีปแก่สมณพราหมณ์

๑๑. **นีจากุลีนา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ เพราะเป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่ยอมกราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลุกรับคนที่ควรลุกรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่ควรแก่อาสนะ ไม่ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาตนที่ควรบูชา

๑๒. **อุจฺจกุลีนา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง เพราะเป็นคนไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ยอมกราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ลุกรับคนที่ควรลุกรับ ให้อาสนะแก่คนที่ควรแก่อาสนะ ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง สักการะคนที่ควรสักการะเคารพคนที่ควรเคารพ นับถือคนที่ควรนับถือ บูชาคนที่ควรบูชา

๑๓. **อปฺปปญฺญา** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีปัญญาน้อย เพราะไม่เข้าไปหาสมณพราหมณ์ แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ควรปฏิบัติ ไม่ควรปฏิบัติ ควรทำ ไม่ควรทำ เป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อความสุข เป็นไปเพื่อความทุกข์

๑๔. **มหาปญฺญวนฺโต** บุคคลทั้งหลายเป็นผู้มีปัญญามาก เพราะเข้าไปหาสมณพราหมณ์ แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ควรปฏิบัติ ไม่ควรปฏิบัติ ควรทำ ไม่ควรทำ เป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อความสุข เป็นไปเพื่อความทุกข์

ขยายความ แห่งคำว่า "หนฺตา"

คำว่า **"หนฺตา"** แปลว่า **ฆ่ากิเลสได้ ละกิเลสได้** นั้น จำแนกออกเป็น ๖ ประการ คือ :-

๑. **สังวรปหานะ** ละกิเลสได้ด้วยสังวร ๕ สังวร ๑๐

๒. **ปฏิเสวนปหานะ** ละกิเลสได้ด้วยการยึดมั่น อยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา

๓. **อธิวาสนปหานะ** ละกิเลสได้ด้วยอธิวาสนขันติ ได้แก่การยังกิเลสให้หยุด ไม่ให้เจริญก้าว

หน้าต่อไป คือไม่ให้สร้างภพสร้างชาติต่อไป

๔. **ปริวัชชนปหานะ** ละกิเลสได้ด้วยการงดเว้นจากบาปทั้งปวง

๕. **ปฏิวิโทนปหานะ** ละได้ด้วยการกำจัดกิเลสให้ออกไปทีละน้อย ๆ

๖. **ภาวนาปหานะ** ละกิเลสได้ด้วยสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา

ขยายความ แห่งคำว่า "ปฏิเสวนปหานะ"

คำว่า **"ปฏิเสวนะ"** นั้น มีความหมายถึง ๑๕ อย่าง คือ :-

๑. **อาวชฺชนฺโต** นึกถึงอยู่ ได้แก่ นึกถึงตัวเอง นึกถึงประโยชน์ ๓ นึกถึงธรรม คือสมถะและวิปัสสนา

๒. **ชานนฺโต** รู้อยู่ ได้แก่ รู้ปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน

๓. **ปสฺสนฺโต** เห็นอยู่ ได้แก่ เห็นทาง ๗ สาย

๔. **ปจฺจเวกฺขนฺโต** พิจารณาอยู่ ได้แก่ การพิจารณา ๒ อย่าง คือ อนุปัจจเวกขณ์ ๑ มหา - ปัจจเวกขณ์ ๑

๕. **จิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺโต** ตั้งใจไว้ยิ่ง ได้แก่ ตั้งใจไว้ในกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล และโลกุตตรกุศล

๖. **สทฺธาย อธิมุจฺจนฺโต** น้อมใจไปด้วยศรัทธา ๗ ประการ

๗. **วิริยํ ปคฺคณฺหนฺโต** ประคองความเพียรไว้ด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ

๘. **สตึ อุปฏฺฐาเปนฺโต** เข้าไปตั้งไว้ซึ่งสติ ได้แก่ สติขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง

๙. **จิตฺตํ สมาทหนฺโต** ตั้งใจไว้ดี ได้แก่ทำใจให้เป็นสมาธิ

๑๐. **ปญฺญาย ปชานนฺโต** รู้ชัดด้วยปัญญา

๑๑. **อภิญฺญเญยฺยํ อภิชานนฺโต** รู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

๑๒. **ปริญฺเญยฺยํ ปริชานนฺโต** กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ กำหนดรู้ทุกขสัจ

๑๓. **ปหาตพฺพํ ปชหนฺโต** ละซึ่งธรรมที่ควรละ ได้แก่ ละสมุทัย

๑๔. **ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต** เจริญธรรมที่ควรเจริญ ได้แก่ เจริญมรรค ๘ ย่อให้สั้นคือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๑๕. **สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต** ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ พระนิพพาน

ขยายความคำว่า "ศรัทธา ๗ ประการ"

๑. **ปสาทสัทธา** ทรงจิตไว้โดยชอบ ด้วยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

๒. **โอกัปปนสัทธา** ทรงจิตไว้โดยชอบ ด้วยความเชื่อที่ฝังแน่นอยู่กับพระรัตนตรัย

๓. **อาคมสัทธา** ทรงจิตไว้โดยชอบ ด้วยอำนาจแห่งการเรียนรู้พระปริยัติธรรมทั้ง พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม อรรถกถา ฎีกา

๔. **อธิคมสัทธา** ทรงจิตไว้โดยชอบ ด้วยอำนาจแห่งการได้บรรลุคุณวิเศษ ซึ่งเป็นผลแห่งการปฏิบัติ

๕. **ปักขันทนสัทธา** ทรงจิตไว้โดยชอบด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่แล่นไปตามลำดับ ๆ นับแต่วิปัสสนาญาณที่ ๑ จนถึงวิปัสสนาญาณที่ ๑๓ คือ โคตรภูญาณ

๖. **โวสสัชชนสัทธา** ทรงจิตไว้โดยชอบ ด้วยอำนาจแห่งการละกิเลสได้โดยเด็ดขาด ได้แก่มัคคญาณ คือ ญาณที่ ๑๔

๗. **ปัจจักขสัทธา** ทรงจิตไว้โดยชอบ ด้วยอำนาจแห่งมรรค ผล ที่ตนได้ทำให้แจ่มแจ้งโดยประจักษ์แล้ว

ลักษณะของความเพียร ๑๑ ประการ คือ :-

๑. **วิริยํ** แกล้วกล้า

๒. **อุฏฺ** ขยันลุกขึ้นทำการงาน

๓. **อุสฺสาโห** อาจหาญ อดทน
๔. **ธิติ** มั่นคง
๕. **อฏฺฐิติ** ไม่หยุด
๖. **วายาโม** พยายาม ชักไป นำไป ไม่ย่อท้อ
๗. **ปรกฺกโม** บากบั่น
๘. **ปธานํ** เป็นหลัก เป็นประธาน
๙. **ปคฺคโห** ประคองใจไว้ให้มั่น
๑๐. **อปฺปฏิวาณี** ไม่ท้อยถอย
๑๑. **นิกฺกโม** ก้าวไปไม่หยุดยั้ง

ขยายคำว่า "สมาธิ"

คำว่า **"สมาธิ"** แปลว่า **ตั้งใจมั่น ทรงจิตไว้โดยชอบ** มี ๑ - ๒ - ๓ - ๔ - ๕ ดังนี้ :-

สมาธิ ๑ ได้แก่ เอกัคคตาสมาธิ

สมาธิ ๒ ได้แก่ โลกียสมาธิ ๑ โลกุตตรสมาธิ ๑

สมาธิ ๓ ได้แก่ ขณิกสมาธิ ๑ อุปจารสมาธิ ๑ อัปปนาสมาธิ ๑

สมาธิ ๔ ได้แก่ ทิฏฐธัมมสุขวิหารสมาธิ ๑ ญาณทัสสน - สมาธิ ๑ สติสัมปชัญญสมาธิ ๑ อาส - วักขยสมาธิ ๑

สมาธิ ๕ ได้แก่ สุขสมาธิ ๑ สันตสมาธิ ๑ อริยสมาธิ ๑ นิรามิสสมาธิ ๑ อกาปุริสสมาธิ ได้แก่ สมาธิของมหาบุรุษ ๑

คำว่า **"มหาบุรุษ"** แปลว่า **บุคคลใจใหญ่ บุคคลตัวอย่าง ยอดคน** คนจะเป็นยอดคนได้นั้นต้องทรงคุณธรรม ๑๐ ประการ

คุณธรรม ๑๐ ประการ ของมหาบุรุษ คือ :-

๑. **ทมะ** พยายามฝึกฝนอบรมตนอยู่เสมอ

๒. **สังยมะ** ระมัดระวังกาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อยอยู่เสมอ

๓. **ขันติ** มีความอดทน

๔. **สังวร** กันบาป กั้นบาป มิให้เกิดขึ้นทางไตรทวาร

๕. **นิยมะ** นิยมกุศล นิยมบุญ ได้แก่ บุญ ๓ - ๔ - ๑๐

๖. **อโกธะ** ไม่โกรธ เพราะประกอบด้วยอารยธรรม ๖ ประการ

๗. **อวิหิงสา** ไม่เบียดเบียนใคร ๆ ได้แก่ ตั้งอยู่ใน พรหมวิหารทั้ง ๔

๘. **สัจจะ** ซื่อสัตย์

๙. **โสเจยยะ** มีกาย วาจา ใจ สะอาด

๑๐. **เมตเตยยะ** ประกอบด้วยเมตตาอยู่เสมอ

อธิบายข้อที่ ๓ คือ "ขันติ"

คำว่า **"ขันติ"** แปลว่า **ความอดทน** โดยองค์ธรรม ได้แก่ อโทสเจตสิก มีความไม่ดุร้าย ไม่พิโรธ ไม่แค้นเคือง ไม่พยาบาท ไม่มาดร้าย เป็นลักษณะ มีการกำจัดความอาฆาต ความเร่าร้อน เป็น

หน้าที่ มีความร่มเย็น มีความผ่องใส เป็นผลปรากฏ มีการทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้ขันติเกิดขึ้น

นอกจากนี้ **ขันติ** ยังแปลและหมายความได้อีกหลายอย่าง ดังต่อไปนี้ คือ :-

๑. **ขันติ** แปลว่า **ความอดทน** เช่น **ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา** ความอดทน คือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยอดเยี่ยม หมายความว่า อดทนต่อความลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ

๒. **ขันติ** แปลว่า **ห้าม** เช่น **ขนฺติ สาหสวารณา** ขันติ ห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน

๓. **ขันติ** แปลว่า **นำมา** เช่น **ขนฺติ หิตสุขาวหา** ขันตินำความสุขมาให้ หมายความว่า นำความสุข ๗ ประการ มาให้แก่ผู้มีขันติ

๔. **ขันติ** แปลว่า **เครื่องประดับ** เช่น **ขนฺติ ธีรสฺสลงฺกาโร** ขันติ เป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ หมายความว่า เป็นเครื่องประดับภายใน คือ ประดับใจ

๕. **ขันติ** แปลว่า **ขุนพลของนักพรต** เช่น **ขนฺติ พลํว ยตีนํ** ขันติเป็นกำลังของผู้บำเพ็ญพรต หมายความว่า ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้บำเพ็ญธรรม ต้องใช้ขันติเป็นกำลังภายในมากที่สุด

๖. **ขันติ** แปลว่า **เผาบาป กำจัดบาป** เช่น **ขนฺติ ตโป ตปสฺสิโน** ขันติเป็นตบะของผู้พากเพียร หมายความว่า ความอดทนนี้ เป็นธรรมสำหรับเผาความชั่วไม่ให้รั่วออกมา จนกลายเป็นเดช ทั้ง ๕ คือ สีลเดช คุณเดช ปัญญาเดช ปุญญเดช ธัมมเดช

๗. **ขันติ** แปลว่า **แนวหน้า** เช่น **ขนฺติพลา สมณพฺรา – หฺมณา** สมณพราหมณ์มีขันติเป็นแนวหน้า หมายความว่า มีขันติเป็นกองทัพทั้งออกหน้าและตามหลัง คือ มีทั้งกองรบ กองเสบียง กองหนุนพร้อมมูลหมดสิ้น

๘. **ขันติ** แปลว่า **เป็นที่ชอบใจ** เช่น **มนาโป โหติ ขนฺติโก** คนมีขันติย่อมเป็นที่ชอบใจของคนทั้งหลาย หมายความว่า คนมีขันตินี้ ใคร ๆ ก็ชอบ ใคร ๆ ก็พอใจ ใคร ๆ ก็รักใคร่นับถือ

๙. **ขันติ** แปลว่า **ทางไปสวรรค์ – นิพพาน** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"อตฺตโนปิ ปเรสญฺจ อตฺถาวโห ว ขนฺติโก
สคฺคโมกฺขคมํ มคฺคํ อารุฬฺโห โหติ ขนฺติโก"

คนมีขันติ เป็นผู้นำมาซึ่งประโยชน์คนอื่น คนมีขันติเป็นผู้ก้าวขึ้นสู่ทางไปสวรรค์ และก้าวขึ้นสู่ทางไปพระนิพพาน

หมายความว่า บุคคลจะได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ จะทิ้งขันติไม่ได้เป็นอันขาด

๑๐. **ขันติ** แปลว่า **ตัดรากบาป** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"เกวลานํปิ ปาปานํ ขนฺติ มูลํ นิกนฺตติ"

ขันติ ย่อมตัดรากบาปได้สิ้นทั้งมวล

หมายความว่า ถ้ามีขันติแล้ว บาปทั้งหลายคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็ย่อมขาดลงไป ไม่กำเริบขึ้นได้

๑๑. **ขันติ** แปลว่า **ตัดต้นเหตุแห่งความทะเลาะวิวาทกัน** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"ครหกลหาทีนํ มูลํ ขนติ ขนฺติโก"

คนมีขันติ ย่อมขุดรากแห่งความทะเลาะวิวาทกันเป็นต้นได้ หมายความว่า ถ้าทุกคนมีขันติแล้วจะไม่มีการเกิดเรื่องยุ่งยากขึ้นได้ จะมีแต่ความสงบ มีแต่สันติสุข ในหมู่คณะ ตลอดถึงประเทศชาติด้วย

๑๒. ขันติ แปลว่า **มีเมตตา มีลาภ เป็นต้น** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"ขนฺติโก เมตฺตวา ลาภี ยสสฺสี สุขสีลวา
ปิโย เทวมนุสฺสานํ มนาโป โหติ ขนฺติโก"

คนมีขันติ เป็นคนมีเมตตา มีลาภ มียศ มีสุข มีศีล และเป็นที่รักใคร่ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งเป็นที่พอใจของเทวดามนุษย์ทั้งอีกด้วย

หมายความว่า เมื่อขันติเกิดขึ้นแล้ว คุณธรรมอื่น ๆ ก็ย่อมเกิดขึ้นติดตามมาด้วยไม่ขาดสาย

๑๓. ขันติ แปลว่า **ทำตามพุทธโอวาท และ บูชาพระองค์** ดังหลักฐานว่า

"สตฺถุโน วจโนวาทํ กโรติ เยว ขนฺติโก
ปรมาย จ ปูชาย ชินํ ปูเชติ ขนฺติโก"

คนมีขันติ ชื่อว่า ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา ทั้งได้ชื่อว่า ได้บูชาพระชินเจ้าด้วยการบูชาอย่างสูงสุด ดังนี้

หมายความว่า ความอดทนเป็นเพชรน้ำหนึ่ง จัดเป็นการบูชาภายใน คือบูชาด้วยการปฏิบัติ มีผลสูงสุดทั้งทางโลกและทางธรรม

๑๔. ขันติ แปลว่า **เหตุแห่งคุณทั้งหลาย** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"สีลสมาธิคุณานํ ขนฺติ ปธานการณํ

สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา ขนฺตฺยา เยว วฑฺฒนฺติ เต"

ขันติ เป็นประธาน เป็นตัวการแห่งคุณ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา กุศลธรรมทั้งมวลล้วนเกิดขึ้นได้ เพราะขันติเท่านั้น

หมายความว่า ขันติ นี้ เป็นคุณธรรมชักนำคนให้ได้ผล สมความประสงค์ในกิจการทุก ๆ อย่างที่ตนประกอบอยู่

๑๕. **ขันติ** แปลว่า **น้ำ** เช่น **ขนฺติเมตฺโตทเกน ล้างบาปอกุศลได้ด้วยน้ำ คือ ขันติ และเมตตา**

หมายความว่า ขันติ นี้ เปรียบเหมือนน้ำที่ใส สะอาด บาปอกุศล คือ ราคะ โทสะ โมหะ เปรียบเหมือนโคนตมที่สกปรก ต้องล้างด้วยน้ำภายใน คือ พระธรรม มีขันติเป็นต้น

๑๖. **ขันติ** แปลว่า **ระงับเวร ระงับภัยทั้งหลาย** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"น เหตมตฺถํ มหตี เสนา

สราชิกา ยุชฺฌมานา ลเภถ

ยํ ขนฺติมา สปฺปุริโส ลเภถ

ขนฺติพลสฺสูปสมนฺติ เวรํ"

เสนาแม้หมู่ใหญ่ พร้อมด้วยพระราชา รบอยู่ ไม่พึงได้ประโยชน์ที่สัตบุรุษผู้มีขันติพึงได้ เพราะว่า เวรทั้งหลาย ของผู้มีขันติเป็นกำลัง ย่อมสงบระงับได้

๑๗. **ขันติ** แปลว่า **สูงสุด** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"โกธํ วิธิตฺวา น กทาจิ โสจติ

มกฺขปฺปหานํ อิสโย วณฺณยนฺติ

สพฺเพสํ วุตฺตํ ผรุสํ ขเมถ

เอตํ ขนฺตึ อุตฺตมมาหุ สนฺโต”

บุคคลฆ่าความโกรธได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกในกาลไหน ๆ ฤาษีทั้งหลาย ย่อมละความลบหลู่ บุคคลควรอดทนคำหยาบของชนทั้งปวงที่เขากล่าวแล้ว สัตบุรุษทั้งหลาย กล่าวความอดทนนั้นว่า “สูงสุด”

๑๘. **ขันติ** แปลว่า **ยอด** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

“ภยา หิ เสฏฺฐสฺส วโจ ขเมถ

สารมฺภเหตุ ปน สาทิสสฺส

โย จีธ หีนสฺส วโจ ขเมถ

เอตํ ขนฺตึ อุตฺตมมาหุ สนฺโต”

บุคคลพึงอดทนถ้อยคำของผู้ประเสริฐได้ เพราะความกลัว พึงอดทนถ้อยคำของผู้เสมอกันได้ เพราะความกลัว พึงอดทนถ้อยคำของผู้เสริฐได้ เพราะความกลัว พึงอดทนถ้อยคำของผู้เสมอกันได้ เพราะเหตุแห่งความแข่งดีกัน ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึงอดทนถ้อยคำของผู้เลวได้ สัตบุรุษทั้งหลาย กล่าวความอดทนนั้น ของบุคคลนั้นว่า “ยอด”

๑๙. **ขันติ** แปลว่า **ประโยชน์** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

“สทตฺถปรมา อตฺถา ขนฺตฺยา ภิยฺโย น วิชฺชติ

โย หเว พลวา สนฺโต ทุพฺพลสฺส ติติกฺขติ

ตมาหุ ปรมํ ขนฺตึ นิจฺจํ ขิปติ ทุพฺพโล”

ประโยชน์ทั้งหลายมีประโยชน์ของตนเป็นอย่างยิ่ง ประโยชน์อะไรจะยิ่งไปกว่าขันติย่อมไม่มี ผู้ใดเป็นผู้มีกำลัง แต่อดทนต่อผู้

อ่อนกำลังได้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวสรรเสริญความอดทนของผู้นั้นว่า "เป็นบรมขันติ" เพราะคนอ่อนกำลัง ย่อมรุกราน หรือข่มขู่ได้เป็นนิตย์

๒๐. ขันติ แปลว่า **กำลัง พล** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"อกฺโกธํ วธพนฺธญฺจ อทุฏฺโฐ โย ติติกฺขติ

ขนฺติพลํ พลานีกํ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ"

ผู้ใดไม่ประทุษร้ายบุคคลผู้ด่า ผู้จองจำ ย่อมอดกลั้นไว้ได้ เราเรียกผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้มีกำลังคือขันติ มีหมู่พลคือขันติว่า "เป็นผู้ลอยบาปเสียได้"

๒๑. ขันติ แปลว่า **ชนะสงครามที่ชนะได้ยากแสนยาก** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

"ตสฺเสว เตน ปาปิโย โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ

กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌนฺโต สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํ"

ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่โกรธแล้ว ผู้นั้นกลับเป็นคนเลวกว่าผู้โกรธก่อน ผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้กำลังโกรธอยู่ ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ชนะสงครามที่ชนะได้ยากแสนยาก

คำว่า **"สุข"** แปลและหมายความได้ ดังนี้ :-

๑. สุข แปลว่า **ขุดทุกข์ออกทิ้งด้วยดี** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนฺตีติ สุขํ ชื่อว่า **สุข** เพราะขุดทุกข์ออกทิ้งด้วยดี

๒. สุข แปลว่า **ยังทุกข์ให้เหือดแห้ง** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

ทุกฺขํ สุกฺขาเปตีติ สุขํ ชื่อว่า สุข เพราะยังทุกข์ให้เหือดแห้ง

๓. **สุข** แปลว่า **สบาย** ดังหลักฐานว่า **"สุขํ เสติ"** นอน สบาย

สุขนั้น โดยย่อมี ๒ คือ สุขทางกาย ๑ สุขทางใจ ๑

โดยพิสดารมี ๗ คือ สุขของมนุษย์ ๑ สุขทิพย์ คือ สุขของเทวดา ๑ สุขในฌาน ๑ สุขในวิปัสสนา ๑ สุขในมรรค ๑ สุขในผล ๑ สุขในพระนิพพาน ๑

เหตุให้เกิดความสุข มี ๒๘ ประการ ดังนี้

เหตุให้เกิดความสุข หมวดที่ ๑ มี ๔ คือ :-

๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์
๒. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค
๓. สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้
๔. สุขเกิดแต่ประกอบการงานที่ปราศจากโทษ

เหตุให้เกิดความสุข หมวดที่ ๒ มี ๔ คือ :-

๑. **สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท** พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก เป็นเหตุให้เกิดความสุข

๒. **สุขา สทฺธมฺมเทสนา** การแสดงพระสัทธรรม ๓ เป็นเหตุให้เกิดความสุข

๓. **สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี** ความพร้อมเพรียงของหมู่ เป็นเหตุให้เกิดความสุข

๔. **สมคฺคานํ ตโป สุโข** ตบะ คือ การบำเพ็ญเพียรของคนผู้พร้อมเพรียงกันเป็นเหตุให้เกิดความสุข

เหตุให้เกิดความสุข หมวดที่ ๓ มี ๔ คือ :-

๑. **สุสุขํ วต ชีวาม เวรินสุ อเวริโน** เมื่อคนทั้งหลายเป็นผู้มีเวรแก่กันและกัน เราไม่มีเวร ย่อมเป็นอยู่สบายดีหนอ

๒. **สุสุขํ วต ชีวาม อาตุเรสุ อนาตุรา** เมื่อคนทั้งหลายกระสับกระส่ายเพราะกิเลส เราไม่กระสับกระส่าย เราอยู่สบายดีหนอ

๓. **สุสุขํ วต ชีวาม อุสฺสุเกสุ อนุสฺสุกา** เมื่อคนทั้งหลายขวนขวายหากามคุณ ๕ เราไม่ขวนขวายหา เราอยู่สบายดีหนอ

๔. **สุสุขํ วต ชีวาม เยสนฺโน นตฺถิ กิญฺจนํ** เราไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวลใจ เราอยู่สบายดีหนอ

เหตุให้เกิดความสุข หมวดที่ ๔ มี ๔ คือ :-

๑. **อุปสนฺโต สุขํ เสติ หิตฺวา ชยปราชยํ** บุคคลละความชนะ ความแพ้เสียได้ ย่อมอยู่เป็นสุขทุกอิริยาบถ

๒. **อทสฺสเนน พาลานํ นิจฺจเมว สุขี สิยา** บุคคลมีความสุขอยู่เป็นนิตย์ แท้ที่จริงก็เพราะไม่พบเห็นคนพาล

๓. **ธีโร จ สุขสํวาโส ญาตีนํ ว สมาคโม** อยู่ร่วมกับนักปราชญ์ให้เกิดสุขทุกเมื่อ เหมือนกับสมาคมแห่งญาติทั้งหลายฉะนั้น

๔. **นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ** พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

เหตุให้เกิดความสุข หมวดที่ ๕ มี ๕ คือ :-

๑. **นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ** สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี

๒. **อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ สุขํ** ผู้ไม่ประมาทเพ่งอยู่ด้วยฌานทั้ง ๒ ย่อมถึงสุขอันไพบูลย์

๓. **จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ** จิตที่ฝึกฝนแล้วนำสุขมาให้

๔. **จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ** จิตที่คุ้มครองดีแล้วนำสุขมาให้

๕. **สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย** สั่งสมบุญให้เกิดความสุข

เหตุให้เกิดความสุข หมวดที่ ๖ มี ๑๒ คือ :–

๑. **อตฺถมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหายา** เมื่อมีความต้องการเกิดขึ้น เพื่อนดีให้เกิดความสุข

๒. **ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน** ความยินดีตามมี ตามได้ให้เกิดความสุข

๓. **ปุญฺญํ สุขํ ชีวิตสงฺขยมฺหิ** บุญให้เกิดสุขในเวลาสิ้นชีพ

๔. **สพฺพสฺส ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานํ** ละทุกข์ทั้งปวงเสียได้ให้เกิดสุข

๕. **สุขา เมตฺเตยฺยตา โลเก** ปรนนิบัติมารดาให้เกิดสุขในโลกทั้งสอง

๖. **อโถ เปตฺเตยฺยตา สุขา** ปรนนิบัติมารดาให้เกิดสุข

๗. **สุขา สามญฺญตา โลเก** ปฏิบัติชอบให้สมณะ คือบรรพชิตทั้งหลาย ให้เกิดสุขในโลก

๘. **อโถ พฺรหฺมญฺญตา สุขา** ปฏิบัติชอบในพรหม คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้มีบาปอันลอยแล้วให้เกิดสุข

๙. **สุขํ ยาว ชรา สีลํ** ศีลให้เกิดสุขตราบเท่าชรา

๑๐. **สุขา สทฺธา ปติฏฺฐิตา** ศรัทธาตั้งมั่นแล้วให้เกิดสุข

๑๑. **สุโข ปญฺญาปฏิลาโภ** การได้ปัญญา คือมีปัญญาให้เกิดสุข

๑๒. **ปาปานํ อกรณํ สุขํ** การไม่ทำบาปให้เกิดสุข

ปัญหาสมุทัยสัจ (ต่อ)

ถาม. **ตัณหาในสุตตันตนัย** คือตามนัยของพระสูตรที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้มีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๓ คือ กามตัณหา ๑ ภวตัณหา ๑ วิภวตัณหา ๑

ถาม. ตัณหาแต่ละอย่าง มีอธิบายอย่างไร ?

ตอบ. มีอธิบายอย่างนี้

๑. **กามตัณหา** ได้แก่ โลภเจตสิก ๆ ชอบวัตถุกาม และกิเลสกาม

วัตถุกาม ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ รวมเป็น ๑๓๔

กิเลสกาม ได้แก่ ความชอบในวัตถุกามนั้น

๒. ***ภวตัณหา*** ได้แก่ โลภเจตสิกนั่นเอง แต่มีทิฏฐิเจตสิกด้วย คือ สัสสตทิฏฐิเห็นว่าวัตถุกามและกิเลสกามเป็นของเที่ยง

๓. ***วิภวตัณหา*** ได้แก่ โลภเจตสิกเช่นเดียวกัน แต่มีทิฏฐิเจตสิกด้วย คือ อุจเฉททิฏฐิ ชอบในการเห็นว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีผล เห็นว่าขาดสูญ

ถาม. **ตัณหาในปฏิปัตตินัย** มีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๖ คือ รูปตัณหา ๑ สัททตัณหา ๑ คันธตัณหา ๑ รสตัณหา ๑ โผฏฐัพพตัณหา ๑ ธัมมตัณหา ๑

ถาม. ตัณหาในอภิธรรมนัย มีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๖ คือ รูปตัณหา ๑ สัททตัณหา ๑ คันธตัณหา ๑ รสตัณหา ๑ โผฏฐัพพตัณหา ๑ ธัมมตัณหา ๑

ถาม. **ตัณหาในอภิธรรมนัย** มีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๑๐๘ คือ :-

กามตัณหาภายใน ๖ ภายนอก ๖ รวมเป็น ๑๒

ภวตัณหาภายใน ๖ ภายนอก ๖ รวมเป็น ๑๒

วิภวตัณหาภายใน ๖ ภายนอก ๖ รวมเป็น ๑๒

เมื่อจำแนกแจกไปตามกาลทั้ง ๓ ก็เป็น ๑๐๘ พอดี จำแนกอย่างนี้ คือ :-

๑. กามตัณหาในอดีต ๑๒ กามตัณหาในอนาคต ๑๒ กามตัณหาในปัจจุบัน ๑๒ รวมเป็น ๓๖

๒. ภวตัณหาในอดีต ๑๒ ภวตัณหาในอนาคต ๑๒ ภวตัณหาในปัจจุบัน ๑๒ รวมเป็น ๓๖

๓. วิภาวตัณหาในอดีต ๑๒ วิภวตัณหาในอนาคต ๑๒ วิภวตัณหาในปัจจุบัน ๑๒ รวมเป็น ๓๖

รวมทั้งสิ้นจึงเป็นตัณหา ๑๐๘ พอดี ดังบรรยายมาฉะนี้

ถาม. กามตัณหา มีลักษณะอย่างไร ได้แก่อะไร ?

ตอบ. มีลักษณะอยากได้วัตถุกาม และกิเลสกาม ได้แก่ โลภเจตสิก พร้อมทั้งมีความเห็นว่า วัตถุกามและกิเลสกาม เป็นของเที่ยง ได้แก่ โลภเจตสิก กับ ทิฏฐิเจตสิก

ถาม. ภวตัณหา มีลักษณะอย่างไร ได้แก่อะไร ?

ตอบ. มีลักษณะอยากได้วัตถุกาม และกิเลสกาม ได้แก่

โลภเจตสิก พร้อมทั้งมีความเห็นว่า วัตถุกามและกิเลสกามเป็นของเที่ยง ได้แก่ โลภเจตสิก กับ ทิฏฐิเจตสิก

ถาม. วิภวตัณหา มีลักษณะอย่างไร ได้แก่อะไร ? ต้องอธิบายในอารมณ์หนึ่งให้ได้ทั้ง ๓ ตัณหาให้ได้กับทิฏฐิด้วย และอย่าให้ขัดกับตัณหา ๑๐๘ ?

ตอบ. วิภวตัณหานั้น มีลักษณะอยากได้วัตถุกาม และกิเลสกาม แต่ชอบในการเห็นว่า มีมีเหตุ ไม่มีผล ได้แก่ โลภเจตสิก กับ ทิฏฐิเจตสิก คือ อุจเฉททิฏฐิ อธิบายในอารมณ์หนึ่ง ดังนี้

ตัวอย่าง ตาเห็นรูปครั้งหนึ่ง ชอบใจในรูปเป็นกามตัณหา ชอบใจในรูป และเห็นว่า รูปนั้นเป็นของเที่ยง เป็นภวตัณหา ชอบใจในรูป และเห็นว่า รูปนั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีผล เห็นว่า ขาดสูญ เป็นวิภวตัณหา

ถาม. ตัณหานั้น อาศัยอะไรเกิดขึ้น ขอให้อธิบายให้เป็นไปตามอารมณ์ด้วย ?

ตอบ. อาศัยปิยรูป สาตรูป เกิดขึ้น ปิยรูป สาตรูป ได้แก่ ทวาร ๖ อารมณ์ ๖ วิญญาณ ๖ เวทนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจาร ๖ รวม ๑๐ หมวด นี้เรียกว่า ปิยรูป สาตรูป

ตัวอย่าง ในจักขุทวาร จักขุปสาทรูป เรียกว่า ปิยรูป สาตรูป ตัณหาย่อมเกิดในจักขุปสาทรูปนี้ แม้ในโสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป เป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้

ถาม. จะทำอย่างไร จึงจะกันตัณหาไม่ให้เกิดในทางนี้ได้ ?

ตอบ. ต้องเจริญสติปัฏฐาน ๔ หรือ เจริญวิปัสสนา - กรรมฐาน คือลงมือฝึกสติให้มาก เพราะสติเป็นเครื่องกัน เป็นเครื่อง

กั้นตัณหา ดังพระบาลีว่า **"สติ เตสํ นิวารณํ"** สติเป็นเครื่องกัน เป็นเครื่องกั้นกระแสของตัณหาเหล่านั้น

ถาม. จะปฏิบัติอย่างไร จึงจะละตัณหาได้ ?

ตอบ. มีวิธีปฏิบัติอยู่ ๒ อย่าง คือ :-

๑. **บุพพภาคมรรค** เจริญวิปัสสนาจนเกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา ๑๓ ขั้น

๒. **อริยมรรค** เจริญวิปัสสนา จนเกิดวิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑๔ คือถึงญาณที่ ๑๔ จึงจะละได้โดยเด็ดขาด อย่างไม่มีวันจะกลับฟื้นคืนมาได้อีก

ถาม. ตัณหานั้น มีความปรารถนาอยากได้อะไร ?

ตอบ. อยากได้อารมณ์ ๖

ถาม. สมุทัย เกิดเป็นอยู่ที่ไหนบ้าง มีเท่าไร ?

ตอบ. เกิดเป็นอยู่ที่อายตนะภายใน มี ๖ ก็มี มี ๖๐ ก็มี มี ๑๐๘ ก็มี

ถาม. ตัณหานั้น เกิดขึ้นเมื่อไร ?

ตอบ. เกิดขึ้นเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ใจนึกคิดธรรมารมณ์

ถาม. ตัณหาเกิดขึ้นทางตานั้น อยากได้อะไร และอยากได้มาทำอะไร ?

ตอบ. อยากได้รูป เอามาดู

ถาม. ตัณหาเกิดทางหู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยากได้อะไร และอยากได้เอามาทำอะไร ?

ตอบ. ตัณหาเกิดทางหู อยากได้ยินเสียง เอามาฟัง ตัณหาเกิดทางจมูก อยากได้กลิ่น เอามาดม ตัณหาเกิดทางลิ้น อยากได้รส

เอามาลิ้ม ตัณหาเกิดทางกาย อยากได้โผฏฐัพพะ เอามาถูกต้อง ตัณหาเกิดทางใจ อยากได้ธรรมารมณ์ เอามานึกคิด

ถาม. ทำไมตัณหาจึงได้เกิดร่ำไป ไม่รู้จักสิ้นสุด เป็นเพราะเหตุไร ?

ตอบ. เพราะเกิดขึ้นแล้วดับไป และยังมีเหตุ มีปัจจัยอยู่จึงต้องเกิดร่ำไปและไม่รู้จักสิ้นสุดยุติลงได้

ถาม. ตัณหานั้น มีอะไรเป็นปัจจัยให้เกิด ?

ตอบ. ในปัจจุบัน มีเวทนาเป็นปัจจัย ในอดีต มีอวิชชาเป็นปัจจัย

ถาม. ตัณหานั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มีลักษณะอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ :-

๑. **อายูหนฎฺโฐ** มีลักษณะประมวลมาซึ่งทุกข์

๒. **นิทานฎฺโฐ** มีลักษณะเป็นแดนมอบให้ซึ่งทุกข์

๓. **สํโยคฎฺโฐ** มีลักษณะประกอบสรรพสัตว์ไว้กับสังสารทุกข์

๔. **ปลิโพธฎฺโฐ** มีลักษณะพัวพันสรรพสัตว์ไว้ให้กังวลอยู่กับกองทุกข์ และกันสรรพสัตว์ไว้ไม่ให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน

ถาม. ตัณหานั้น โดยกิจอยู่ในธรรมประเภทไหน ผู้ปฏิบัติมีหน้าที่ทำอย่างไร ?

ตอบ. อยู่ในปหาตัพพกิจ คือผู้ปฏิบัติมีหน้าที่จะต้องละ

ถาม. สภาวะของตัณหานั้น ได้แก่อะไร มีลักษณะกิจปัจจุปัฏฐาน ปทัฏฐาน เป็นอย่างไร ?

ตอบ. ได้แก่ โลภเจตสิก มีลักษณะเป็นต้นอย่างนี้ คือ :-

๑. **อารมฺมณคฺคหณลกฺขโณ** มีความยึดมั่นอารมณ์เป็นลักษณะ

๒. **อภิสงฺครโส** มีความติดข้องอยู่ในอารมณ์ เป็นกิจ คือเป็นหน้าที่

๓. **อปริจฺจาคปจฺจุปฏฺฐาโน** มีการไม่สละ ไม่ปล่อย ไม่วางเป็นผลปรากฏ

๔. **สํโยชนิยธมฺเมสุ อสฺสาททสฺสนปทฏฺฐาโน** มีความเห็นผิด ด้วยอำนาจแห่งความยินดีในสังโยชนิยธรรม เป็นเหตุ ใกล้ชิด

ถาม. ตัณหาเป็นขันธ์ ธาตุ อายตนะ หรือไม่ ถ้าเป็น เป็นขันธ์ ธาตุ อายตนะ อะไร ?

ตอบ. เป็น, คือ เป็นสังขารขันธ์ เป็นธัมมายตนะ

ถาม. ตัณหานั้น เมื่อจะดับ ๆ จากอะไร ขอให้ชี้ที่ดับของตัณหาให้ถูกต้องกับชื่อของตัณหาด้วย และให้อธิบายแจกสภาวะที่ตัณหาดับไปนั้น ให้ถูกต้องกับอารมณ์ด้วย ?

ตอบ. ตัณหานั้น เมื่อจะดับ ดับจากอายตนะ เช่น ขณะตาเห็นรูป ถ้ารูปดีเกิดชอบใจ เป็นตัณหา ถ้ามีสติรู้ทัน กำหนดว่า เห็นหนอ ๆ ตัณหาก็ดับไป แม้ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

วิธีที่จะให้รู้สภาวะที่ตัณหาดับไปได้ อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง และถูกต้องที่สุดนั้น ก็คือ เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น นอกนั้นไม่มีหนทางที่จะรู้ได้เลย

ถาม. ตัณหานั้น มีชื่อว่าอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. มีชื่อมาก เช่น นันทิ ราคะ โลภะ กาม อิจฉา อภิชฌา อุปาทาน เป็นต้น

ถาม. การปฏิบัติเพื่อละตัณหาซึ่งเป็นสมุทัยสัจนั้น มีญาณเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มีญาณ ๓ คือ สัจจญาณ ๑ กิจจญาณ ๑ กตญาณ ๑

ถาม. ในญาณเหล่านั้น ญาณไหน มีหน้าที่อย่างไร ?

ตอบ. มีหน้าที่อย่างนี้ คือ :-

๑. **สัจจญาณ** มีหน้าที่หยั่งรู้อริยสัจ คือรู้ว่า นี้ทุกข์ นี้สมุทัย นี้นิโรธ นี้มรรค

๒. **กิจจญาณ** มีหน้าที่หยั่งรู้กิจที่ควรทำ คือ รู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง มรรคควรเจริญ

๓. **กตญาณ** มีหน้าที่หยั่งรู้กิจที่กระทำแล้วคือรู้ว่า ทุกข์เป็นของควรกำหนดรู้ ก็ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยเป็นของควรละ ก็ได้ละแล้ว นิโรธเป็นของควรทำให้แจ้ง ก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคเป็นของควรเจริญ ควรให้ทำให้เกิด ให้มีขึ้น ก็ได้เจริญแล้ว ได้ทำให้เกิดให้มีแล้ว

ถาม. ตัณหานั้น ผู้ปฏิบัติมีหน้าที่จะต้องทำอย่างไร ?

ตอบ. มีหน้าที่จะต้องละ

ถาม. ผู้ปฏิบัติจะละตัณหาได้ด้วยอะไร ที่ตรงไหน ?

ตอบ. ละได้ด้วยมรรค ตรงที่เกิด

ถาม. ตัณหานั้น จะดับได้ในจิตดวงไหน ?

ตอบ. ดับได้ในมัคคจิต

ถาม. เมื่อตัณหาดับแล้ว อะไรดับไปด้วย ?

ตอบ. ทุกข์ดับไปด้วย

ถาม. เมื่อตัณหาเกิดแล้ว อะไรเกิดขึ้นบ้าง ?

ตอบ. ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ปรารถนาไม่สมหวัง เป็นต้น

ถาม. ปรารถนาอยากได้พระนิพพาน เป็นตัณหาหรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ไม่เป็น เพราะเหตุว่า พระนิพพานเป็นที่ดับตัณหา

จบ ตอบปัญหาสมุทัยสัจ

นิโรธอริยสัจ (ต่อ)

ถาม. คำว่า **"นิโรธ"** แปลและหมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. นิโรธ แปลและหมายความอย่างนี้ คือ :-

๑. **นิโรธ** แปลว่า **ธรรมเป็นที่ดับกิเลสทั้งหลาย** มีราคะเป็นต้น ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

"นิรุชฺฌนฺติ ยตฺถ ราคาทโยติ นิโรโธ" กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ย่อมดับไปในธรรมใด ธรรมนั้น ชื่อว่า นิโรธ หมายความว่า กิเลสทั้งหลายนั้น ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความถือตัว ความเห็นผิด ความไม่ละอายบาป ความไม่กลัวบาป ความสงสัยลังเลใจ เป็นต้น จะสงบระงับดับไป ได้โดยไม่มีเหลือ ต้องอาศัยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ถ้าไม่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกิเลสเหล่านี้ก็ไม่มีโอกาสจะดับได้

อริสัจ ๔ นั้น มีอุปมาดังนี้ :-

ทุกขสัจ ข้อที่ ๑ นั้น เหมือนกันกับภาระอันหนัก

สมุทัยสัจ ข้อที่ ๒ เหมือนกันกับการแบกภาระอันหนักนั้นไว้บนบ่า

นิโรธสัจ ข้อที่ ๓ เหมือนกันกับการวางภาระอันหนักนั้นเสีย

มัคคสัจ ข้อที่ ๔ เหมือนกันกับอุบายที่จะวางภาระอันหนักนั้น

เพราะฉะนั้น ธรรมที่ดับกิเลสโดยไม่เหลือนั้น จึงชื่อว่า **"นิโรธ"**

๒. **นิโรธ** แปลว่า **ไม่มีกิเลสกั้นพระนิพพาน** ดังมีหลักฐานรับรองไว้ว่า

"รุนฺธติ นิพฺพานนฺติ โรโธ โส เอตฺถ นตฺถีติ นิโรโธ"

กิเลสชื่อโรธะ เพราะกั้นพระนิพพาน กิเลสที่กั้นพระนิพพาน ไม่มีในธรรมนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้ จึงชื่อว่า นิโรธ

หมายความว่า สรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่พากันรู้แจ้งแทงตลอด มรรค ผล นิพพาน ก็เพราะถูกกิเลสทั้งหลายกั้นไว้ ถูกกิเลสทั้งหลายกั้นไว้ ถูกกิเลสทั้งหลายปิดประตูไว้ จึงทำให้หลงทาง ดุจอยู่ในที่มืด แต่เมื่อได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนเข้าถึงธรรมคือนิโรธแล้ว กิเลสทั้งหลายไม่มีโอกาสจะมากั้นได้ ไม่มีโอกาสจะมาปิดไม่ให้ผู้นั้นเห็นพระนิพพานได้ เพราะฉะนั้น นิโรธ จึงได้แปลว่า ไม่มีกิเลสกั้นพระนิพพาน มีอุปมาดังนี้

๑. **ทุกขสัจ เหมือนโรคในร่างกาย** อธิบายว่า คนที่มีความทุกข์ทางกายต่าง ๆ ก็เพราะถูกโรคเบียดเบียน ข้อนี้ฉันใด

คนที่มีทุกข์ทางใจ ก็เพราะกิเลสทั้งหลาย มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น เบียดเบียนอยู่ในภายใน ฉันนั้น

๒. สมุทัยสัจ เหมือนเชื้อโรค อธิบายว่า คนที่มีโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ เบียดเบียนนั้น ก็เพราะมีเชื้อโรคอยู่ในภายในกาย ฉันใด คนที่มีความทุกข์มีความเดือดร้อนใจต่าง ๆ จนถึงกับก่อกรรมทำเวรแก่กันและกันโดยไม่กลัวบาป ก็เพราะมีเหตุให้เกิดทุกข์อยู่ในภายในใจ เหตุให้เกิดทุกข์นั้น คือสมุทัย ซึ่งท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนกันกับเชื้อโรคฉะนั้น

๓. นิโรธสัจ เหมือนกันกับความสงบของโรค อธิบายว่า คนที่ได้รับทุกข์ต่าง ๆ ทางกาย เพราะโรคภัยภายนอกเบียดเบียน เมื่อโรคภัยภายนอกสงบไป ผู้นั้นก็หายทุกข์ ได้รับแต่ความสุขสบาย ฉันใด เมื่อโรคภัยภายในคือกิเลสดับไปก็ฉันนั้น คือเมื่อความโลภ ความโกรธ ความหลง มีอยู่ ก็ทำให้บุคคลได้รับความเดือดร้อน เพราะถูกไฟคือกิเลสต่าง ๆ แผดเผา เผาจนไหม้เกือบตาย หรือเผาจนถึงตายไปก็มี ดังที่ประจักษ์แก่ตา แก่ใจของชาวโลกอยู่ทุก ๆ วันแล้วนั้น ครั้นกิเลสเหล่านั้นสงบระงับดับไป บุคคลนั้น ก็ได้รับความสุขสบาย

๔. ส่วนมัคคสัจนั้น เปรียบเหมือนกันกับยารักษาโรค อธิบายว่า เชื้อโรคภายนอกนานาชนิดจะหายไปหรือตายไปได้ ก็เพราะอาศัยยาอันมีคุณภาพดีของนายแพทย์ ฉันใด เชื้อโรคร้ายในภายใน คือกิเลสทั้งหลายก็ฉันนั้น คือกิเลสที่ก่อเหตุให้สรรพสัตว์ทั่วสากลโลก ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน จะสงบระงับดับไปได้ ก็เพราะอาศัยยาขนานเอก ยาขนานวิเศษ ของสมเด็จพระบรมโลกเชษฐ์ยานั้น คือ มัคคสัจ ฉะนั้น

ถาม. นิโรธนั้น โดยองค์ธรรม ได้แก่อะไร ?

ตอบ. ได้แก่ นิพพาน

ถาม. คำว่า **"นิพพาน"** แปลและหมายความว่าอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. แปลและหมายความได้หลายอย่าง ดังนี้

๑. นิพพาน แปลว่า **ออกจากเครื่องร้อยรัด** คือตัณหา หมายความว่า สรรพสัตว์พากันจมอยู่ ติดอยู่ในวัฏสงสาร เพราะมีเครื่องร้อยรัดมีเครื่องผูกมัดไว้ ซึ่งได้แก่ตัณหา ตัณหาพาให้ติดอยู่ในสังสารวัฏทั้ง ๓ ชั้นคือสังสารวัฏชั้นต่ำ ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ขันธ์ที่เกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ติดอยู่ในสังสารวัฏชั้นกลาง คือกามตัณหา กุศลกรรมบถ ๑๐ ขันธ์ของมนุษย์และเทวดา คือติดอยู่ในกามสุคติภูมิ ๗ ติดอยู่ในสังสารวัฏชั้นสูง คือ ภวตัณหา มหัคคตกุศล ๙ ขันธ์ในรูปพรหมและอรูปพรหม ทั้งนี้ก็เพราะตัณหานั่นเองเป็นตัวการสำคัญ พาให้ลุ่มหลงติดอยู่ในเหฏฐิมสงสาร มัชฌิมสงสาร และอุปริมสงสาร เมื่อถึงพระนิพพานแล้ว เครื่องร้อยรัดเหล่านี้ไม่มีเลย ดังนั้น **พระนิพพาน** จึงแปลว่า **"ออกจากเครื่องร้อยรัด คือตัณหา"**

๒. นิพพาน แปลว่า **เครื่องดับไฟ คือกิเลส** หมายความว่า สรรพสัตว์ในสากลโลกนี้ พากันเดือดร้อนเพราะถูกไฟเผา ไฟนั้น คือ ราคะ โทสะ โมหะ อันไฟธรรมดาที่ไหม้บ้านเรือนเราอยู่ทุกวันนี้ ก็ต้องมีเครื่องดับ จึงจะสงบระงับลงได้ โดยไม่ลุกลามไหม้บ้านหลังอื่น ๆ อีกต่อไป ไฟคือกิเลส อันเป็นไฟภายในก็ฉันนั้น เมื่อบุคคลมีเครื่องดับไฟอยู่ และดับลงไปได้แล้ว คือถึงนิพพานแล้วไฟเหล่านั้นก็สงบไป ดังนั้น นิพพาน จึงแปลว่า เป็นเครื่องดับไฟคือกิเลส

๓. **นิพพาน** แปลว่า **สิ้นเชื้อ** หมายความว่า เชื้อที่จะก่อภพก่อชาติให้ได้รับความทุกข์ต่าง ๆ นั้นเรียกว่า **อนุสัย คือกิเลสที่นอนดองอยู่ในขันธสันดานของปวงชน** ได้แก่ อนุสัย คือ ราคะ โทสะ โมหะ ถ้าอนุสัยทั้ง ๓ นี้ ยังมีอยู่ตราบใด สรรพสัตว์ก็ยังต้องเกิดแก่เจ็บตายอยู่ตราบนั้น เพราะเชื้อหรือพืชที่จะก่อให้เกิดอีกยังมีอยู่ อุปมาดุจต้นอุตตพิษ ถึงแม้เราจะตัดใบ ตัดดอกออกไปแล้ว ในไม่ช้าก็จะต้องส่งกลิ่นเหม็นขึ้นมาให้แก่เราได้อีก เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า เง่าของต้นอุตตพิษนั้นยังมีอยู่ อีกอุปมาหนึ่ง อนุสัยนั้น เปรียบเหมือนขี้ตะกอนนอนอยู่ก้นตุ่ม ถ้าเรายังไม่เอามือหรือไม้ไปกวนไปคนขี้ตะกอนนั้นก็ยังไม่ลอยขึ้นมา ยังไม่ฟูขึ้นมาข้างบนน้ำก็ยังใสแจ๋วอยู่ดุจไม่มีอะไร ครั้นเอามือ หรือเอาไม้ลงไปกวนก้นตุ่ม น้ำก็จะขุ่นทันที เพราะขี้ตะกอนที่มีอยู่นั้นลอยขึ้นมา ข้อนี้ฉันใด อนุสัยก็ฉันนั้น ถ้าถึงพระนิพพานแล้ว เชื้อต่าง ๆ คืออนุสัยที่ก่อภพก่อชาติก็ขาดหายไปหมดสิ้น ไม่มีเหลือเลยแม้แต่น้อย ดังนั้น **พระนิพพาน** จึงแปลว่า **"สิ้นเชื้อ"**

๔. **นิพพาน** แปลว่า **ไม่มีเครื่องเศร้าหมอง** หมายความว่าเครื่องเศร้าหมองนั้น ได้แก่ สังกิเลสทั้งหลาย **มิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิด **อิสสา** ความริษยากัน **มัจฉริยะ** ความตระหนี่ **กุกกุจจะ** ความฟุ้งซ่านรำคาญ **วิจิกิจฉา** ความสงสัยลังเลใจ **โลภะ** ความโลภ **โทสะ** ความโกรธ **โมหะ** ความหลง **อหิริกะ** ความไม่ละอายบาป **อโนตตัปปะ** ความไม่กลัวบาป **มานะ** ความถือตัว เป็นต้น เมื่อถึงพระนิพพานแล้ว เครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ เหล่านี้ไม่มีเลย ฉะนั้น **นิพพาน** จึงแปลว่า **"ไม่มีเครื่องเศร้าหมอง"**

ถาม. คำที่เป็นชื่อของพระนิพพานนั้น มีเท่าไร ได้แก่อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๕๐ ท่านนิยมเรียกว่า พระนิพพาน ๕๐ ชื่อ คือ :-

๑. **มทนิมฺมทโน** ธรรมเป็นที่ย่ำยีความเมา ๒๖ ประการ
๒. **ปิปาสวินโย** ธรรมเป็นที่กำจัดความหิว
๓. **อาลยสมุคฺฆาโต** ธรรมเป็นที่ถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย
๔. **วฏฺฏูปจฺเฉโท** ธรรมเป็นที่เข้าไปตัดวัฏฏะ ๓
๕. **ตณฺหกฺขโย** ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา
๖. **วิราโค** ธรรมเป็นที่ปราศจากราคะ
๗. **นิโรโธ** ธรรมเป็นที่ดับตัณหา
๘. **ธุวํ** พระนิพพานเป็นธรรมที่ยั่งยืน
๙. **อชรํ** เป็นธรรมเป็นที่ไม่มีความแก่
๑๐. **นิปฺปปญฺจํ** ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเนิ่นช้า
๑๑. **สจฺจํ** เป็นธรรมเป็นที่จริงแท้
๑๒. **ปารํ** เป็นธรรมเป็นที่ข้ามพ้นจากฝั่งแห่งวัฏทุกข์
๑๓. **สุทุทฺทสํ** เป็นธรรมเป็นที่ผู้มีปัญญาน้อยเห็น ได้ยาก
๑๔. **สิวํ** เป็นธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ
๑๕. **อมตํ** เป็นธรรมเป็นที่ไม่ตาย
๑๖. **เขมํ** เป็นธรรมเป็นที่เกษมปลอดภัย
๑๗. **อพฺภุตํ** เป็นธรรมเป็นที่มหัศจรรย์
๑๘. **อนีติกํ** เป็นธรรมเป็นที่ไม่มีภัย ไม่มีสิเหนียดจัญไรทั้งปวง

๑๙. **ตาณํ** เป็นธรรมเป็นที่ป้องกันสรรพสัตว์ไม่ให้ข้องอยู่ในวัฏฏะ

๒๐. **เลณํ** เป็นธรรมเป็นที่หลบภัยต่างๆ

๒๑. **ทีปํ** เป็นที่พึ่ง เป็นเกาะไม่ถูกโอฆะ ๔ ท่วมทับ

๒๒. **วิสุทฺธํ** ธรรมเป็นที่บริสุทธิ์

๒๓. **วรํ** ธรรมเป็นที่สัตบุรุษปรารถนา

๒๔. **นิปุณํ** ธรรมเป็นที่สุขุมละเอียด

๒๕. **อสงฺขตํ** ธรรมเป็นที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

๒๖. **โมกฺโข** ธรรมเป็นที่พ้นจากกิเลส

๒๗. **เสฏฺโฐ** ธรรมเป็นที่ประเสริฐสุด

๒๘. **อนุตฺตโร** ธรรมเป็นที่ยอดเยี่ยม หาธรรมอื่นเปรียบมิได้

๒๙. **โลกสฺสนฺโต** ธรรมเป็นที่สิ้นสุดแห่งโลกทั้ง ๓

๓๐. **จาโค** ธรรมเป็นที่ละตัณหา

๓๑. **ปฏินิสฺสคฺโค** ธรรมเป็นที่สละตัณหา

๓๒. **มุตฺติ** ธรรมเป็นที่พ้นจากตัณหา

๓๓. **อนาลโย** ธรรมเป็นที่ไม่มีอาลัย

๓๔. **ราคกฺขโย** เป็นธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา

๓๕. **โทสกฺขโย** เป็นธรรมเป็นที่สิ้นโทสะ

๓๖. **โมหกฺขโย** เป็นธรรมเป็นที่สิ้นโมหะ

๓๗. **อนุปฺปาโท** เป็นธรรมเป็นที่ไม่มีความเกิดขึ้น

๓๘. **อปฺปวตฺตํ** เป็นธรรมเป็นที่ไม่เป็นไปแห่งขันธ์

๓๙. **อนิมิตฺตํ** เป็นธรรมที่ไม่มีนิมิต

๔๐. **อปฺปณิหิตํ** เป็นธรรมไม่มีที่ตั้ง
๔๑. **อนายูหนํ** เป็นธรรมที่ไม่ประมวลมาซึ่งทุกข์
๔๒. **อปฺปฏิสนฺธิ** เป็นธรรมที่ไม่มีปฏิสนธิอีกต่อไป
๔๓. **อปฺปฏิวตฺติ** เป็นธรรมที่ไม่กลับมาสู่โลก ๓
๔๔. **อคติ** เป็นธรรมที่ไม่มีคติ ๕
๔๕. **อชาตํ** เป็นธรรมที่ไม่เกิด
๔๖. **อพฺยาธิ** เป็นธรรมที่ไม่มีความเจ็บ
๔๗. **อโสกํ** เป็นธรรมที่ไม่มีความเศร้าโศก
๔๘. **อปริเทวํ** เป็นธรรมที่ไม่มีปริเทวนาการ
๔๙. **อนุปายาสํ** เป็นธรรมที่ไม่มีความคับแค้นใจ
๕๐. **อสงฺกิลิฏฺฐํ** เป็นธรรมที่ไม่มีความเศร้าหมอง

ความเมา ๒๖ ประการ คือ :-

๑. **ชาติมโท** เมาชาติ
๒. **อาโรคฺยมโท** เมาในความไม่มีโรค
๓. **โยพฺพนมโท** เมาในความเป็นหนุ่ม
๔. **ชีวิตมโท** เมาในชีวิต
๕. **ลาภมโท** เมาในลาภ
๖. **สกฺการมโท** เมาในสักการะ
๗. **ครุการมโท** เมาในความเคารพนับถือ
๘. **ปุเรกฺขารมโท** เมาเพราะมีคนอื่นเป็นบริวารแวดล้อม
๙. **ปริวารมโท** เมาเพราะมีบริวารมาก
๑๐. **โภคมโท** เมาโภคะ
๑๑. **วณฺณมโท** เมาวรรณะ คือเมาในความสวยและเมาชื่อเสียง

๑๒. **สุตมโท** เมาปริยัติว่าตนได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก
๑๓. **ปฏิภาณมโท** เมาปฏิภาณ
๑๔. **รตฺตญฺญุมโท** เมาว่าตนเกิดมานาน
๑๕. **ปิณฺฑปาติกมโท** เมาว่าตนมีอาหารสมบูรณ์ (เมาว่าตนถือบิณฑบาตรตลอดชีวิต)
๑๖. **อนวญฺญตฺติมโท** เมาในการได้รับอนุญาต
๑๗. **อิริยาปถมโท** เมาในอิริยาบถ
๑๘. **อิทฺธิมโท** เมาในฤทธิ์ ๑๐ ประการ
๑๙. **ยสมโท** เมายศ ๗ ประการ
๒๐. **สีลมโท** เมาในศีล
๒๑. **ฌานมโท** เมาในฌาน
๒๒. **สิปฺปมโท** เมาในศิลปะ
๒๓. **อาโรหมโท** เมาในความสูง
๒๔. **ปริณาหมโท** เมาในความสง่า
๒๕. **สณฺฐานมโท** เมาในทรวดทรงสันฐาน
๒๖. **ปาริปูริมโท** เมาในความสมบูรณ์แห่งสรีระ

ความไม่ประมาท ๑๔ ประการ คือ :-

๑. **ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตสฺส อโวสฺสคฺโค** ไม่ปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕ ด้วยอำนาจแห่งทุจริต
๒. **อนนุปฺปทานํ** ไม่ตามเพิ่มให้แก่การทำทุจริต คือไม่เป็นไปตามอำนาจของความชั่ว
๓. **กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย สกฺกจฺจกิริยา** กระทำโดยเคารพ ในการยังกุศลธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้น

๔. **สาตจฺจกิริยา** ทำความดีติดต่อกันไป
๕. **อฏฺ** ทำกุศลไม่หยุด คือไม่หยุดสร้างความดี
๖. **อโนลีนจุตฺติตา** ไม่ย่อหย่อนในการสร้างความดี
๗. **อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา** ไม่ทอดฉันทะในทานศีลภาวนา
๘. **อนิกฺขิตฺตธุรตา** ไม่ทอดธุระในการทำกุศล
๙. **อธิฏฺฐานํ** อธิษฐานจิต คือตั้งใจสร้างความดีอย่างเต็มที่
๑๐. **อนุโยโค** หมั่นประกอบกุศลบ่อย ๆ
๑๑. **อาเสวนา** หมั่นสร้างทานศีลภาวนาบ่อย ๆ
๑๒. **ภาวนา** หมั่นเจริญสมถะและวิปัสสนาบ่อย ๆ
๑๓. **พหุลีกมฺมํ** พยายามทำความดีให้มาก ๆ
๑๔. งดสิ่งที่ควรงด เจริญสิ่งที่ควรเจริญ

กุศลธรรม ๑๓ ประการ คือ :–

๑. **สีลปริปูรณํ** ความบริสุทธิ์แห่งศีล การยังศีลให้บริบูรณ์
๒. **อินฺทฺริยสํวโร** ความสำรวมอินทรีย์
๓. **โภชเน มตฺตญฺญุตา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ
๔. **ชาคริยานุโยโค** ประกอบความเพียรไม่เห็นแก่นอนมากนัก
๕. **สทฺธมฺโม** สัทธรรม ๓ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ
๖. **วิปสฺสนาคพฺภคณฺหาปนํ** การยังวิปัสสนาให้ถือเอาซึ่งห้อง ได้แก่ การลงมือเจริญวิปัสสนาให้ถือเอาซึ่งห้อง ได้แก่ การลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

๗. **จตุปฏิสมฺภิทา** ปฏิสัมภิทา ๔ คือ :-

(๑) **อตฺถปฏิสมฺภิทา** แตกฉานในอรรถ

(๒) **ธมฺมปฏิสมฺภิทา** แตกฉานในธรรม

(๓) **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา** แตกฉานในภาษา

(๔) **ปฏิภาณปฏิสมฺภิทา** แตกฉานในปฏิภาณ

๘. **ปญฺจธมฺมขนฺธา** ธรรมขันธ์ ๕ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ

๙. **ฐานาฐานํ ฐานาฐานญาณํ** ปัญญารู้จักฐานะ คือเหตุที่ควรเป็นได้ และอฐานะคือเหตุที่ไม่ควรเป็นได้

๑๐. **มหาวิหารสมาปตฺติ** มหาวิหารสมาบัติ

๑๑. **อริยสจฺจานิ** อริยสัจ ๔

๑๒. **โพธิปกฺขิยธมฺโม** โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

๑๓. **วิปสฺสนาญาณาทโย อฏฺฐ วิชฺชา** วิชา ๘ มีวิปัสสนาญาณเป็นต้น

มหาวิปัสสนา ๑๘ คือ :-(วิ. ภาค ๓ หน้า ๒๖๐)

๑. **อนิจฺจานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า รูปนามไม่เที่ยงให้เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ย่อมละความสำคัญว่าเที่ยงเสียได้

อนิจฺจานุปสฺสนํ นิจฺจคาหสฺส อุชุปฏิปกฺขา อนิจจานุ - ปัสสนา เป็นปฏิปักข์โดยตรง ต่อความยึดถือว่าเที่ยง

๒. **ทุกฺขานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต สุขสญฺญํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า รูปนามเป็นทุกข์ให้เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ย่อมละความสำคัญว่าเป็นสุขเสียได้

ทุกฺขานุปสฺสนา นิกนฺติยา อุชุปฏิกฺขา ทุกขานุปัสสนาเป็นปฏิปักข์โดยตรงต่อนิกันติ คือความใคร่

๓. **อนตฺตานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต อตฺตสญฺญํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่ารูปนามเป็นอนุตตา ให้เกิดขึ้นเนือง ๆ อยู่ ย่อมละความสำคัญว่าเป็นตัวตนเสียได้

อนตฺตานุปสฺสนํ อตฺตทิฏฺฐิยา อุชุปฏิปกฺขา อนัตตานุ - ปัสสนา เป็นปฏิปักข์โดยตรง ต่ออัตตทิฏฐิ คือความเห็นว่า เป็นตัวตน เรา เขา

๔. **นิพฺพิทานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต นนฺทึ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า รูปนามเป็นของที่น่าเบื่อหน่าย ให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละความยินดีเสียได้

๕. **วิราคานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต ราคํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า รูปนามเป็นของที่น่าคลายความกำหนัดยินดีให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละราคะเสียได้

๖. **นิโรธานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต สมุทยํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า ความดับไปแห่งรูปนามให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละสมุทัย คือเหตุให้ทุกข์เกิดเสียได้

๗. **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต อาทานํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นความสละคืน คือความปล่อยวางจากการยึดถือว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เป็นของสวยงาม ให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละความยึดมั่นถือมั่นเสียได้

๘. **ขยานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต ฆนสญฺญํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นความสิ้นไปแห่งรูปนามเนือง ๆ ในภังคขณะ (**ขยานุ - ปสฺสนนฺติ สงฺขารานํ ขณภงฺคานุปสฺสนํ**) ย่อมละฆนสัญญา คือความสำคัญว่า เป็นก้อน เป็นกอง เป็นตัว เป็นตน เป็นคน เป็นสัตว์เสียได้

๙. **วยานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต อายูหนํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นความเสื่อมไป ของรูปนามให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมน้อมใจไปในความดับ กล่าวคือภังคะ นั่นเอง ย่อมละการประมวลมา คือละกิเลส ละตัณหา ละการสั่งสมกิเลสเสียได้

๑๐. **วิปริณามานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต ธุวสญฺญํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นความเปลี่ยนแปรไปของรูปนาม ด้วยอำนาจแห่งชรา-มรณะ ให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละความเห็นว่า เป็นของยั่งยืนหรือมั่นคงเสียได้

๑๑. **อนิมิตฺตานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต นิมิตฺตํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า ไม่มีนิมิต รูปร่าง สัณฐาน อันเป็นที่ตั้งยั่งยืนให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละนิมิตทั้ง ๒ คือ ฆนนิมิต และนิจจนิมิตเสียได้

๑๒. **อปฺปณิหิตานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต ปณิธึ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า ไม่มีสิ่งที่น่ายินดี น่าปรารถนาให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละปณิธิ คือ ความยินดีเสียได้ ความปรารถนาเสียได้

๑๓. **สุญฺญตานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต อภินิเวสํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นว่า เป็นของว่างเปล่าจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ให้เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ย่อมละความยึดมั่นถือมั่นเสียได้

๑๔. **อธิปฺปญฺญาธมฺมวิปสฺสนํ ภาเวนฺโต สาราทานาภินิเวสํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นยิ่งและเห็นชัดแจ้งในธรรมให้เกิดขึ้นเนือง ๆ ย่อมละความยึดมั่นถือมั่น คือละทิฏฐิที่เป็นไปกับด้วยตัณหา ซึ่งเป็นไปแล้วด้วยอำนาจแห่งการยึดถือ ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่เป็นแก่นสารว่า เป็นของเที่ยง เป็นแก่นสาร เป็นต้น เสียได้

๑๕. **ยถาภูตญาณทสฺสนํ ภาเวนฺโต สมฺโมหาภินิเวสํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามและธรรมที่เป็นปัจจัยของรูปนามให้เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ย่อมละความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจแห่งวิจิกิจฉาว่าเป็นเรา เขา หรือเปล่า และละทิฏฐิ คือ ความเห็นว่า พระเป็นเจ้า เป็นผู้สร้างโลก เป็นต้น เสียได้

๑๖. **อาทีนวานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต อาลยาภินิเวสํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นโทษในรูปนามในภพทั้งปวง ที่เกิดขึ้นโดยความปรากฏเป็นของน่ากลัว ให้เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ย่อมละความยึดมั่นถือมั่น ด้วยอำนาจแห่งความอาลัยเสียได้ คือละตัณหาเสียได้

๑๗. **ปฏิสงฺขานุปสฺสนํ ภาเวนฺโต อปฺปฏิสงฺขํ ปชหติ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นอุบายแห่งการละสังขาร คือ รูปนามให้เกิดเนือง ๆ ย่อมละการไม่พิจารณารูปนามให้เห็นแจ้งประจักษ์โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เสียได้ โดยใจความ ก็คือละอวิชชา อันเป็นปฏิปักข์ต่อการพิจารณานั่นเอง

๑๘. **วิวฏ** เมื่อยังปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยอำนาจแห่งสังขารุเปกขาญาณ และอนุโลมญาณ ให้เกิดขึ้นเนือง ๆ จิตย่อมถอยกลับจากสังขารทั้งปวง ดุจหยาดน้ำบนใบบัวฉะนั้น ย่อม

ละความยึดมั่นถือมั่น คือละกิเลสที่ประกอบสรรพสัตว์ให้ติดอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ได้แก่ สังโยคะทั้ง ๔ มีกามโยคสังโยค เป็นต้น เสียได้

๓. **กิ่งบุญ มี ๒๔** ได้แก่ **โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง** คือ :-

๑.	**สัทธา**	ความเชื่อ
๒.	**สติ**	ความระลึกได้
๓.	**หิริ**	ความละอายบาป
๔.	**โอตตัปปะ**	ความสะดุ้งกลัวต่อบาป
๕.	**อโลภะ**	ความไม่โลภ
๖.	**อโทสะ**	ความไม่ประทุษร้าย
๗.	**ตัตรมัชฌัตตา**	ความเป็นกลางในธรรมนั้น
๘.	**กายปัสสัทธิ**	ความสงบของเจตสิก
๙.	**จิตตปัสสัทธิ**	ความสงบของจิต
๑๐.	**กายลหุตา**	ความเบาของเจตสิก
๑๑.	**จิตตลหุตา**	ความเบาของจิต
๑๒.	**กายมุทุตา**	ความอ่อนของเจตสิก
๑๓.	**จิตตมุทุตา**	ความอ่อนของจิต
๑๔.	**กายกัมมัญญตา**	ความสมควรแก่การงานเจตสิก
๑๕.	**จิตตกัมมัญญตา**	ความสมควรแก่การงานจิต
๑๖.	**กายปาคุญญตา**	ความคล่องแคล่วของเจตสิก
๑๗.	**จิตตปาคุญญตา**	ความคล่องแคล่วของจิต
๑๘.	**กายุชุกตา**	ความซื่อตรงของเจตสิก
๑๙.	**จิตตุชุกตา**	ความซื่อตรงของจิต

๒๐.	**สัมมาวาจา**	วาจาชอบ คือเว้นจากวจีทุจริต ๔
๒๑.	**สัมมากัมมันตะ**	การงานชอบ คือ เว้นจากกายทุจริต ๓
๒๒.	**สัมมาอาชีวะ**	เป็นอยู่ชอบ คือเว้นจากกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔
๒๓.	**กรุณา**	ความสงสารต่อสัตว์ที่ได้ทุกข์
๒๔.	**มุทิตา**	ความยินดีต่อสัตว์ที่ได้สุข
๒๕.	**ปัญญา**	ความรอบรู้สภาวธรรม ตามความเป็นจริง

๔. ใบบุญ ได้แก่ **ปัจจัย ๔** คือ อาหาร ๑ เครื่องนุ่งห่ม ๑ ที่อยู่อาศัย ๑ ยาแก้ไข้ ๑

๕. ดอกบุญ ได้แก่ **สมบัติ ๓ ประการ** คือ มนุษย์สมบัติ ๑ สวรรค์สมบัติ ๑ นิพพานสมบัติ ๑

๖. ผลบุญ ได้แก่ **ความสุข ๗ ประการ** คือ :-

(๑)	**มนุสฺสสุขํ**	สุขของมนุษย์
(๒)	**ทิพฺพสุขํ**	สุขของเทวดา
(๓)	**ฌานสุขํ**	สุขในฌาน
(๔)	**วิปสฺสนาสุขํ**	สุขในวิปัสสนา
(๕)	**มคฺคสุขํ**	สุขในมรรค
(๖)	**ผลสุขํ**	สุขในผล
(๗)	**นิพฺพานสุขํ**	สุขในพระนิพพาน

๗. พืชบุญ ได้แก่ **สัทธาทั้ง ๗** และได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณที่เป็นฝ่ายกุศลทั้งสิ้น

๘. **เปลือกบุญ** ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ** การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย

ปัญหานิโรธสัจ (ต่อ)

ถาม. นิโรธ มีกี่อย่าง อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๕ อย่าง คือ ตทังคนิโรธ ๑ วิกขัมภนนิโรธ ๑ สมุจเฉทนิโรธ ๑ ปฏิปัสสัทธินิโรธ ๑ นิสสรณนิโรธ ๑

๑. **ตทังคนิโรธ** ดับกิเลสด้วยองค์ของพระกรรมฐานนั้น ๆ เช่น ขณะที่กำลังนั่งภาวนาว่า **"พองหนอ ยุบหนอ"** อยู่นั้น ผู้ปฏิบัติมีสติจดจ่ออยู่กับรูปนาม ไม่เผลอ กิเลสดับไปชั่วครู่ ชั่วขณะ ก็ได้ชื่อว่าเป็นตทังคนิโรธ

๒. **วิกขัมภนนิโรธ** ดับกิเลสด้วยการข่มไว้ ได้แก่ ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐาน ข่มกิเลสไว้ด้วยอำนาจของฌาน

๓. **สมุจเฉทนิโรธ** ดับกิเลสได้โดยเด็ดขาด ได้แก่ ผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานถึงมัคคญาณแล้ว ดับกิเลสได้ด้วยอำนาจแห่งอริยมรรค

๔. **ปฏิปัสสัทธินิโรธ** ดับกิเลสด้วยการสงบระงับ ได้แก่ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาจนถึงผลญาณแล้ว

๕. **นิสสรณนิโรธ** ดับกิเลสด้วยการสลัดออกโดยไม่เหลือ ได้แก่ อมตมหานิพพานแล้ว หรือได้แก่ ปัจจเวกขณญาณ ๑๙

ถาม. นิโรธนั้น ดับอะไรได้บ้าง ขอให้แบ่งเป็นกาล ว่ากาลไหน ดับทุกข์อะไรได้บ้าง ?

ตอบ. ดับชาติ ชรา มรณะ เป็นต้นได้ แบ่งเป็นกาลดังนี้

๑. **ปัจจุบันกาล** ดับความเศร้าโศก ดับปริเทวนาการต่าง ๆ ดับทุกข์ ดับโทมนัส ดับความคับแค้นใจเป็นต้น

๒. **อนาคตกาล** ดับชาติ คือความเกิด ดับชรา คือความแก่ ดับพยาธิ คือความเจ็บไข้ ดับมรณะคือความตาย

ถาม. นิโรธนั้น ดับทุกข์ได้หมดสิ้นทั้ง ๓ กาลหรือ หรือว่ายังเหลืออยู่ในกาลไหนบ้าง ถ้าเหลือ ๆ อะไร ?

ตอบ. ดับทุกข์ได้ทั้ง ๓ กาล ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย

ถาม. นิโรธที่ว่าดับทุกข์นั้น ดับเบญจขันธ์ด้วยหรือเปล่า ถ้าเปล่า ทุกข์ที่ดับไปนั้น นอกจากเบญจขันธ์หรือ ถ้าขันธ์ดับด้วยเบญจขันธ์อะไรที่เหลืออยู่ ?

ตอบ. ดับเบญจขันธ์ด้วย ทุกข์ที่ดับไปนั้นไม่นอกจากเบญจขันธ์ ขันธ์ที่เหลืออยู่คือวิสุทธิขันธ์ ได้แก่ ขันธ์ที่บริสุทธิ์ไม่มีกิเลส

ถาม. นิโรธนั้น เป็นขันธ์ ธาตุ อายตนะ อะไร ?

ตอบ. ไม่เป็นขันธ์ คือไม่เป็นรูปขันธ์ ไม่เป็นเวทนาขันธ์ ไม่เป็นสัญญาขันธ์ ไม่เป็นสังขารขันธ์ ไม่เป็นวิญญาณขันธ์ พ้นจากขันธ์ทั้ง ๕ แต่เป็นธาตุ คือ ธัมมธาตุ และเป็นอายตนะ คือธัมมายตนะ

ถาม. นิโรธสัจนั้น โดยกิจอยู่ในธรรมประเภทไหน ผู้ปฏิบัติมีหน้าที่จะต้องทำอย่างไร ?

ตอบ. อยู่ในธรรมประเภทสัจฉิกาตัพพกิจ คือกิจที่จะต้องทำให้แจ้ง ผู้ปฏิบัติมีหน้าที่ทำให้แจ้ง

ถาม. นิโรธ มีอรรถอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. มีอรรถ ๔ อย่าง คือ :_

๑. **นิสฺสรณฏฺโจ** มีอรรถว่า นำออกจากกิเลสและกองทุกข์

๒. **วิเวกฏฺโฐ** มีอรรถว่า สงัดจากกิเลส

๓. **อสงฺขตฏฺโฐ** มีอรรถว่า ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

๔. **อมตฏฺโฐ** มีอรรถว่า ไม่ตาย

ถาม. ผู้ปฏิบัติจะต้องอาศัยอะไร จึงจะทำนิโรธให้แจ้งได้ ?

ตอบ. ต้องอาศัยมรรค คือเจริญมรรค จึงจะทำนิโรธให้แจ้งได้ อธิบายว่า มรรค ได้แก่ มรรค ๘ มี สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น ย่อลงมา ได้แก่ ไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา ผู้บำเพ็ญไตรสิกขา ก็คือผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง

ถาม. ผู้ปฏิบัติจะต้องอาศัยอะไรเป็นเครื่องหมาย จึงจะกำหนดรู้ได้ว่า ตนเป็นผู้แจ้งนิโรธแล้ว ?

ตอบ. ต้องอาศัยอารมณ์ คือเมื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐาน วิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นมาโดยลำดับ ๆ นับตั้งแต่ญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญา รู้จักแยกรูปแยกนามเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงโคตรภูญาณ คือญาณที่ ๑๓ ญาณนี้เริ่มมีนิพพานเป็นอารมณ์ และมัคคญาณ ผลญาณ คือญาณที่ ๑๔-๑๕ ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อผู้ปฏิบัติเดินทางมาถึงตรงนี้ จึงจะกำหนดรู้ได้ว่า ตนเป็นผู้แจ้งนิโรธแล้ว

ถาม. บุคคลชนิดไหน จึงจะแจ้งนิโรธได้ ?

ตอบ. บุคคลผู้เป็นติเหตุกะ คือมีเหตุ ๓ ได้ลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้ปัจจุบัน เห็นรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์ ได้บรรลุมัคคญาณแล้ว จึงจะแจ้งนิโรธได้

ถาม. เพราะอะไรดับ จึงเป็นนิโรธ ?

ตอบ. เพราะตัณหาดับ จึงเป็นนิโรธ

ถาม. อะไรเป็นผู้แจ้งนิโรธ ?

ตอบ. ปัญญาสัมมาทิฏฐิ เป็นผู้แจ้งนิโรธ

ถาม. นิโรธนั้น จะรู้ได้ในจิตดวงไหน ?

ตอบ. จะรู้ได้ในมัคคจิต

ถาม. บุคคลจะต้องทำนิโรธให้แจ้งกี่ครั้ง จึงจะเรียกว่า ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ หรือสิ้นอาสวกิเลส ?

ตอบ. ต้องทำนิโรธให้แจ้งถึง ๔ ครั้ง จึงจะชื่อว่าอยู่จบพรหมจรรย์ หรือสิ้นอาสวกิเลส

ถาม. ผู้ปฏิบัติจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องทำนิโรธให้แจ้ง หรือว่าเป็นแต่จะให้กิเลสดับไปอย่างเดียวเท่านั้น ไม่ต้องทำนิพพานให้แจ้งก็ได้ ?

ตอบ. จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำนิโรธให้แจ้ง เพราะการทำนิโรธให้แจ้ง ก็คือถึงพระนิพพาน ถึงพระนิพพาน ก็คือดับกิเลสนั่นเอง นิโรธกับนิพพานเป็นอันเดียวกัน

ถาม. คำว่า **"นิโรธ"** แปลว่า ดับชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ใช่ไหม ?

ตอบ. ใช่

ถาม. ผู้ใดถึงนิโรธ ผู้นั้น เป็นผู้ได้เห็นอริยสัจแล้ว ใช่ไหม ?

ตอบ. ใช่

ถาม. พระโสดาบันบุคคลเป็นผู้แจ้งนิโรธแล้ว คือ เป็นผู้ได้เห็นอริยสัจแล้ว แต่ทำไมจึงยังมีภพมีชาติอีกเล่า ?

ตอบ. พระโสดาบันดับชาติได้ก็จริง แต่ยังดับได้ไม่หมด ยังเหลืออีก ๗ ชาติเป็นอย่างมาก เพราะเห็นอริยสัจเพียงครั้งเดียว ต้อง

เห็นอริยสัจถึง ๔ ครั้ง จึงจะดับชาติได้หมด คือจึงจะไม่มีภพชาติอีกต่อไป

ถาม. อะไรทำให้พระโสดาบันเป็นเอกพิชี คือ เกิดชาติเดียวบ้าง โกลังโกละ เกิด ๒-๓ ชาติบ้าง สัตตักขัตตุปรมะ เกิด ๗ ชาติเป็นอย่างสูงบ้าง ?

ตอบ. **อินทรีย์ ๕** ทำให้พระโสดาบันเป็นไปต่าง ๆ กันคือ

๑. ถ้าอินทรีย์ ๕ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แก่กล้า เป็นต้น เอกพิชี

๒. ถ้าอินทรีย์ ๕ ปานกลาง เป็นโกลังโกละ

๓. ถ้าอินทรีย์ ๕ อ่อน เป็น สัตตักขัตตุปรมะ

ถาม. ผู้เจริญวิปัสสนานั้น ตัววิปัสสนาเองก็ดับกิเลสอยู่แล้วแต่ทำไมจึงต้องมีนิโรธอีกเล่า ?

ตอบ. เพราะวิปัสสนาดับกิเลสได้เพียงตทังคปหาน คือดับได้เพียงชั่วคราว ส่วนนิโรธนั้นดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน คือดับกิเลสได้โดยเด็ดขาด เป็นอกุปปธรรม ไม่มีวันกลับกำเริบอีกต่อไป

ถาม. นิโรธนั้น มีธรรมชาติรู้อยู่หรือไม่ คือ หมายความว่าเป็นวิปัสสนาและปัญญาด้วยหรือเปล่า ?

ตอบ. นิโรธนั้น ไม่มีธรรมชาติรู้อยู่เลย เพราะนิโรธเป็นอารมณ์ วิปัสสนาและปัญญาเป็นแต่เพียงทางให้ถึงนิโรธ คืออาศัยปัญญานำไปเท่าไร

ถาม. อะไรเป็นจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของพระพุทธ - ศาสนา ?

ตอบ. นิโรธ เป็นจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของพระ

พุทธศาสนา คือเป็นแก่นของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าและเหล่าพระอริยสาวกต้องการให้พุทธบริษัท ปฏิบัติวิปัสสนา - กรรมฐาน ก็เพื่อให้เข้าถึงนิโรธนี้ เมื่อปฏิบัติถึงนิโรธแล้ว จึงจะได้พบสันติสุขอย่างถูกต้อง อย่างแท้จริง

ถาม. ท่านกล่าวอุปมาอริยสัจไว้อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. กล่าวอุปมาไว้มาก จะยกมาพอเป็นตัวอย่าง คือ :-

๑. **ทุกขสัจ** อุปมาเหมือนข้าวหายาก ทำให้บุคคลลำบากเดือดร้อน

๒. **สมุทัยสัจ** อุปมาเหมือนกับฝนแล้ง ซึ่งเป็นต้นเหตุให้คนอดข้าว ให้คนลำบาก

๓. **นิโรธสัจ** อุปมาเหมือนข้าวหาง่าย ทำให้บุคคลได้รับความสะดวกสบาย

๔. **มัคคสัจ** อุปมาเหมือนฝนดี การที่บุคคลหาข้าวได้ง่าย ได้รับความสะดวกสบายก็เพราะฝนดี

อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าวอุปมาไว้ดังนี้ คือ :-

๑. **ทุกขสัจ** อุปมาเหมือนกันกับบุคคลผูกเวรกันไว้

๒. **สมุทัยสัจ** อุปมาเหมือนกันกับเหตุเดิมที่ให้บุคคลเกิดผูกเวรกันไว้

๓. **นิโรธสัจ** อุปมาเหมือนกับการถอนเวร คือไม่ผูกเวรกันอีกต่อไป ยกให้เป็นอโหสิกรรมแก่กันและกัน

๔. **มัคคสัจ** อุปมาเหมือนกันกับอุบายเครื่องถอนเวร ไม่ให้มีแก่กันและกันอีกต่อไป

ถาม. นิโรธ มีลักษณะรส ปัจจุปัฏฐาน ปทัฏฐาน เป็นอย่างไร ?

ตอบ. **สนฺติลกฺขณํ** นิโรธ นั้น มีลักษณะสงบ คือมีความสงบเป็นเครื่องหมาย เป็นป้ายบอกให้รู้

อจฺจุติรสํ มีความไม่จุติเป็นรส คือเป็นหน้าที่

อนิมิตฺตปจฺจุปฏฺฐานํ มีความไม่มีนิมิต เป็นผลปรากฏ

ถาม. นิโรธนั้น บางแห่งท่านกล่าวว่า มีอย่างเดียวก็มี มี ๒ อย่าง ก็มี มี ๓ อย่างก็มี มี ๔ อย่างก็มี มี ๕ อย่างก็มี มี ๖ อย่างก็มี หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. หมายความอย่างนี้ คือ :-

นิโรธ มีอย่างเดียว ได้แก่ อสังขตธาตุ คือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

นิโรธ มี ๒ อย่าง ได้แก่ สอุปาทิเสสดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ ๑ อนุปาทิเสส ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ ๑

นิโรธ มี ๓ อย่าง ได้แก่ สงบจากภพทั้ง ๓ คือ สงบจากกามภพ ๑ รูปภพ ๑ อรูปภพ ๑

นิโรธ มี ๔ อย่าง ได้แก่ บรรลุนิโรธด้วยมรรค ๔ คือ ถึงโสดาปัตติมรรคก็มีนิโรธ ๑ ครั้ง

ถึงสกิทาคามิมรรคก็มีนิโรธ ๑ ครั้ง
ถึงอนาคามิมรรคก็มีนิโรธ ๑ ครั้ง
ถึงอรหัตตมรรคก็มีนิโรธ ๑ ครั้ง

นิโรธ มี ๕ อย่าง ได้แก่ สงบจากอภินันทนะ ๕ คือ สงบจากความเพลิดเพลินในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

นิโรธ มี ๖ อย่าง ได้แก่ สงบจากประเภทแห่งตัณหา ๖ มีรูปตัณหา สัททตัณหา เป็นต้น

ถาม. จะปฏิบัติอย่างไร จึงจะถึงนิโรธได้ ?

ตอบ. ต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น จึงจะถึงนิโรธได้

ถาม. ผู้ที่รักษาศีล ๕-๘-๑๐-๒๒๗ อย่างใดอย่างหนึ่ง จนกระทั่งถึงวันตาย แต่ไม่มีโอกาสได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จะถึงนิโรธได้หรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ถึงไม่ได้ เพราะศีล รักษากิเลส ปราบกิเลสอย่างหยาบ ๆ ที่จะล่วงออกมาทางกาย กับทางวาจา เท่านั้น ไม่สามารถปราบกิเลสอย่างกลางและอย่างละเอียดได้ เมื่อกิเลสมีอยู่ก็ถึงนิโรธไม่ได้เป็นเด็ดขาด

ถาม. ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานอย่างเดียว แต่ไม่ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน หรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ไม่ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นอันขาด เพราะสมถกรรมฐานปราบกิเลสอย่างกลาง คือปริยุฏฐานกิเลส เท่านั้น ไม่สามารถปราบอนุสัยกิเลสได้ เมื่ออนุสัยยังมีอยู่ ก็ถึงนิพพานไม่ได้

ถาม. พระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลรู้จักอะไร เพื่อประโยชน์อะไร จึงสอนเช่นนั้น ?

ตอบ. สอนให้บุคคลรู้จักศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมทั้งอารมณ์ เพราะศีล สมาธิ ปัญญา ในองค์มรรค สำหรับมรรคเบื้องต้น ต้องมีรูปนามเป็นอารมณ์ แต่สำหรับอริยมรรค ต้องมีนิพพานเป็นอารมณ์ เพื่อประโยชน์ให้ได้เข้าถึงนิโรธ อันเป็นแก่นแท้แห่งพระพุทธศาสนา อุปมาเหมือนเราจะข้ามแม่น้ำไปยังฝั่งโน้น ต้องอาศัยเรือจึงจะข้ามได้ รูปนามเปรียบเหมือนเรือ ฝั่งโน้นเปรียบเหมือนพระนิพพาน

ถาม-ตอบ เรื่องนิโรธสัจ จบ

ปัญหา เรื่อง **มัคคอริยสัจ (ต่อ)**

ถาม. คำว่า "มรรค" แปลและหมายความว่าอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. แปลและหมายความได้ ๕ นัย คือ :-

๑. **มรรค** แปลว่า **ทำให้เตียน ทำให้สะอาด** หมายความว่า อันธรรมดาบุคคลผู้ต้องการจะทำพื้นดินให้เป็นหนทางสำหรับคนเดินรถเดิน ก็ต้องทำให้ปราศจากต้นไม้ เทคอนกรีต ลาดยาง ทำให้เตียน ทำให้เรียบ ทำให้เสมอ ทำให้สะอาด ตามความต้องการ เมื่อทำแล้วจะได้รับความสะดวกในการสัญจรไปมา ทั้งไปด้วยเท้า ไปด้วยรถ เรื่องนี้เป็นอุปมาหนทางภายนอก ซึ่งเป็นของปรากฏแก่ตน แก่ใจของประชาชนชาวโลกอยู่แล้วนั้น ฉันใด อุปมาหนทางภายในก็เหมือนกันฉันนั้น คือบุคคลผู้ต้องการจะทำกายวาจาใจของตนให้เตียน ให้สะอาด ให้บริสุทธิ์ ก็ต้องถากถางต้นไม้น้อยใหญ่คือกิเลสออกไม่ให้มากีดขวางในการเดินทาง ต้องพูนดินขึ้น เทคอนกรีต

ลาดยางให้ดี ได้แก่ พูนศีล สมาธิ ปัญญาให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ๆ จนสามารถกวาดล้างสิ่งกีดขวาง คือกิเลสน้อยใหญ่ให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดานของตน เพราะฉะนั้น มรรค จึงได้แปลว่า ทำให้เตียน ทำให้สะอาด

๒. มรรค แปลว่า **หนทาง** หมายความว่า บุคคลจะไปสู่สถานที่ต่าง ๆ ต้องมีหนทางไป บางทีถึงกับต้องทำป้ายบอกไว้ว่าทางสายนี้ไปบ้านนั้น ตำบลนั้น อำเภอนั้น จังหวัดนั้น เป็นต้น ถ้าไม่มีทางไป ไม่มีป้ายชี้บอกไว้ ก็จะทำให้บุคคลผู้เดินทางได้รับความลำบากมาก ฉันใด ผู้จะไปสู่พระนิพพานก็ฉันนั้น ต้องพากันเดินตามทางที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทรงทำป้ายตรัสบอกไว้แล้ว ดังนั้น มรรคจึงแปลว่าหนทาง

๓. มรรค แปลว่า **ธรรมที่เป็นเครื่องไปสู่พระนิพพาน** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

มํ สิวํ คจฺฉติ เอเตนาติ มคฺโค ***บุคคลย่อมไปสู่พระนิพพานด้วยธรรมนี้ เพราะเหตุนั้น ธรรมนี้ จึงชื่อว่า มรรค*** หมายความว่า บุคคลจะไปสู่ประเทศนอกซึ่งตนไม่เคยไป หรือเคยไปแล้วแต่จะไปอีกก็ต้องอาศัยเครื่องบินหรือเรือเป็นพาหนะ สำหรับนำพาไปสู่จุดหมายปลายทางที่ตนต้องการไปนั้นฉันใด ผู้จะไปสู่พระนิพพานก็ฉันนั้น ต้องมีเครื่องบินภายในคือพระธรรม ได้แก่ อริยมรรค เป็นผู้นำไป จึงจะสามารถไปได้และไม่หลงทาง ทั้งจะไม่ตกลงกลางทะเลหลวงคือบ่วงกิเลสได้ ดังนั้น มรรค จึงแปลว่า ธรรมเป็นเครื่องนำไปสู่พระนิพพาน

๔. **มรรค** แปลว่า **ธรรมอันบุคคลผู้ต้องการพระนิพพานพึงแสวงหา** ดังหลักฐานรับรองไว้ว่า

นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียตีติ มคฺโค แปลว่า ***ธรรมใดอันบุคคลผู้ต้องการพระนิพพานควรแสวงหา ธรรมนั้น ชื่อว่า มรรค*** หมายความว่า บุคคลผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร ได้พิจารณาเห็นโลกว่า ไม่มีสาระแก่นสารอะไรเลย เต็มไปด้วยภัยเต็มไปด้วยทุกข์นานาประการ มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น จึงจำเป็นต้องแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ทางนั้นก็ได้แก่มัคคสัจ ดังนั้น มรรค จึงแปลว่า ธรรมอันบุคคลผู้ต้องการพระนิพพานพึงแสวงหา เพราะเมื่อพบหนทางสายนี้แล้ว ก็จะเดินไปสู่สิวโมกขอมตมหานิพพานโดยปลอดภัย

๕. **มรรค** แปลว่า **ฆ่ากิเลส** ดังหลักฐานว่า

กิเลเส มาเรตีติ โม ฯ คจฺฉตีติ โค ฯ โม จ โส โค จาติ มคฺโค ฯ

แปลว่า ***ธรรมที่ฆ่ากิเลสไป ชื่อว่า มรรค*** หมายความว่า ธรรมนั้นมีมากมายหลายอย่าง แต่ธรรมสำหรับพุทธบริษัทได้ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ เพื่อกำจัดกิเลส เพื่อฆ่ากิเลส เพื่อทำลายกิเลสนั้น สมเด็จพระบรมโลกเชษฐ์ได้ตรัสบอกไว้แล้วว่า ได้แก่ มรรค เมื่อผู้ใดได้บำเพ็ญมัคคสัจนี้ถูกต้องดีแล้ว ผู้นั้นจะฆ่ากิเลสได้โดยเด็ดขาด คือฆ่าความโลภ ความโกรธ ความหลง อันเป็นกิเลสที่ทำให้สัตว์โลกได้รับความเดือดร้อนอยู่ทุกมุมเมือง ได้อย่างแน่นอน เช่น เมื่อมัคคสัจบริบูรณ์ครั้งที่ ๑ จะฆ่ากิเลสคือโลภะตายไป ๔ ฆ่าโมหะตายไป ๑ รวมเป็น ๕ เมื่อบำเพ็ญมัคคสัจให้บริบูรณ์ครั้งที่ ๒ ฆ่ากิเลสได้เท่าเดิม แต่สามารถทำกิเลสที่เหลืออยู่คือ โลภะ ๔ โทสะ ๒ โมหะ ๑

ให้เบาบางลง เมื่อบำเพ็ญมัคคสัจให้บริบูรณ์ครั้งที่ ๓ จะฆ่าโทสะ ๒ ที่เหลือได้โดยเด็ดขาด และสามารถทำกิเลสที่ยังเหลืออยู่ ๕ คือ โลภะ ๔ โมหะ ๑ ให้เบาบางลง เมื่อบำเพ็ญมัคคสัจให้บริบูรณ์ครั้งที่ ๔ จะฆ่ากิเลสที่ยังเหลืออยู่อีก ๕ คือ โลภะ ๔ โมหะ ๑ ให้หมดสิ้นไปโดยไม่มีเหลือเลย เป็นอันว่า กิเลสน้อยใหญ่ที่จะก่อภพ ก่อชาติ ทำความเดือดร้อนให้แก่บุคคลนั้น เป็นอันไม่มีอีกแล้ว ดังนั้น มรรคจึงแปลว่า ฆ่ากิเลสไป

สรุปความว่า **มรรค** แปลว่า **ทำกิเลสให้หมดไป** ๑ แปลว่า **หนทางไปสู่พระนิพพาน** ๑ แปลว่า **พาหนะสำหรับนำไปสู่พระนิพพาน** ๑ แปลว่า **ธรรมอันผู้ต้องการพระนิพพานพึงแสวงหา** ๑ แปลว่า **ฆ่ากิเลสไป** ๑

ถาม. มัคคสัจ โดยองค์ธรรม ได้แก่อะไร ?

ตอบ. ได้แก่ มรรค ๘ คือ :-

๑. **สมฺมาทิฏฺฐิ** เห็นชอบ
๒. **สมฺมาสงฺกปฺโป** ดำริชอบ
๓. **สมฺมาวาจา** วาจาชอบ
๔. **สมฺมากมฺมนฺโต** การงานชอบ
๕. **สมฺมาอาชีโว** เป็นอยู่ชอบ
๖. **สมฺมาวายาโม** เพียรชอบ
๗. **สมฺมาสติ** ระลึกชอบ
๘. **สมฺมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ

ถาม. มรรคทั้ง ๘ นี้ จะย่อให้สั้น ๆ จำง่าย ๆ ได้หรือไม่ ถ้าได้จงย่อมาดู ?

ตอบ. ย่อให้สั้นๆ กว่านี้ก็ได้ คือย่อให้เหลือ ๓ ย่ออย่างนี้

๑. **เห็นชอบ ดำริชอบ** ย่อลงเป็น ปัญญา

๒. **วาจาชอบ การงานชอบ เป็นอยู่ชอบ** ย่อลงเป็น ศีล

๓. **เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ** ย่อลงเป็น สมาธิ

ถาม. มรรค ๘ หรือที่เรียกย่อ ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นี้มีบัญญัติ หรือมีปรมัตถ์ เป็นอารมณ์ ?

ตอบ. ในบุพภาคมรรค คือมรรคเบื้องต้น มีปรมัตถ์ คือรูปนามเป็นอารมณ์ ในอริยมรรค คือมรรคเบื้องสูง มีนิพพานเป็นอารมณ์

ถาม. ศีลในองค์มรรคนั้น เรียกว่า ศีลอะไร มีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. เรียกว่า **อธิศีล** มี ๓ คือ **สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว**

ถาม. **สมฺมาวาจา** มีกี่อย่าง อะไรบ้าง อย่างไหนจัดเข้าในองค์มรรค อย่างไหนไม่จัดเข้าในองค์มรรค ?

ตอบ. **มี ๓ อย่าง** คือ :-

๑. **เจตนาสมฺมาวาจา ตั้งใจกล่าวชอบ** คือกล่าวให้เป็นธรรมเป็นวินัย ข้อนี้ไม่จัดเป็นองค์มรรค เป็นเพียงกรรมบถเท่านั้น

๒. **กถาสมมวาจา กล่าวชอบ** คือกล่าวถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดธรรม ไม่ผิดวินัย ข้อนี้ไม่จัดเข้าในองค์มรรค เป็นเพียงกรรมบถเท่านั้น

๓. **วิรตีสมฺมาวาจา** จะพูดหรือไม่พูดก็ตาม แต่งดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ได้เด็ดขาด ข้อนี้ จัดเข้าในองค์มรรค เป็นโลกุตตระมีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น

ถาม. **สมฺมากมฺมนฺโต** มีกี่อย่าง อะไรบ้าง อย่างไหน จัดเข้าในองค์มรรค อย่างไหนไม่จัดเข้าในองค์มรรค ?

ตอบ. **มี ๓ อย่าง** คือ :-

๑. **เจตนาสมฺมากมฺมนฺโต** ตั้งใจจะทำการงานให้ดี

๒. **ยถาพลสมฺมากมฺมนฺโต** ทำการงานชอบ คือ ทำตามสมควรแก่กำลังของตน

ทั้ง ๒ ข้อนี้ ไม่จัดเข้าในองค์มรรค เป็นเพียงกุศลกรรมบถเท่านั้น

๓. **วิรตีสมฺมากมฺมนฺโต** ทำการงานชอบ โดยงดเว้นเด็ดขาดจากกายทุจริต ๓ ได้แก่ ผู้นั้นกำลังนั่งทำการงานฝึกจิตอยู่อย่างเต็มที่ จนมัคคญาณเกิดขึ้นแล้ว พอมัคคญาณเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นแหละ จึงจะเป็น**วิรตีสมฺมากมฺมนฺโต** คืองดเว้นได้อย่างเด็ดขาด ข้อนี้จัดเข้าในองค์มรรค เป็นโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดเฉพาะแก่ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น

ถาม. **สมฺมาอาชีโว** มีกี่อย่าง อะไรบ้าง อย่างไหน จัดเข้าในองค์มรรค อย่างไหนไม่จัดเข้าในองค์มรรค ?

ตอบ. **มี ๒ อย่าง** คือ :-

๑. **วิริยสมฺมาอาชีโว** เป็นอยู่ชอบโดยอาศัยความเพียร เช่น เพียรทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ไม่เพียรเลี้ยงชีพในทางผิด ข้อนี้จัดเป็นเพียงกุศลกรรมบถเท่านั้น ไม่จัดเข้าในองค์มรรคได้

๒. **วิรตีสมฺมาอาชีโว** เป็นอยู่ชอบประกอบด้วยความเพียรในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยงดเว้นเด็ดขาดจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ข้อนี้ จัดเข้าในองค์มรรค เป็นโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเฉพาะแก่ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น

ถาม. สมาธิในองค์มรรค หมายเอาอะไร มีกี่อย่าง อะไรบ้าง ?

ตอบ. **หมายเอาอธิสมาธิ** มี ๓ อย่าง คือ :-

๑. **สมฺมาวายาโม** เพียรชอบ

๒. **สมฺมาสติ** ระลึกชอบ

๓. **สมฺมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ

ถาม. เพียรชอบนั้น หมายความแค่ไหน ปฏิบัติถึงตรงไหนจึงจะจัดเป็นอธิสมาธิได้ ?

ตอบ. เพียรชอบ นั้น จำแนกเป็น ๓ ขั้น คือ ขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง

๑. **เพียรชอบขั้นต้น** ได้แก่ เพียรทำกิจการงานต่าง ๆ บรรดามีในโลก เพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔

๒. **เพียรชอบขั้นกลาง** ได้แก่ เพียรไหว้พระ สวดมนต์ เจริญสมถกรรมฐาน

๓. **เพียรชอบขั้นสูง** ได้แก่ เพียรชอบในที่ ๔ สถาน เรียกว่า สัมมัปปธาน ความเพียร ๔ คือ :-

(๑) **สังวรปธาน** เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน

(๒) **ปหานปธาน** เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป หมายเอาละอนุสัยกิเลส

(๓) **ภาวนาปธาน** เพียรบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญา ให้เกิดขึ้นติดต่อกันไป

(๔) **อนุรักขนาปธาน** เพียรรักษาใจให้อยู่กับรูปนามอยู่เสมอ

ต้องปฏิบัติถึงญาณที่ ๕ เป็นต้น จึงจะจัดเป็นอธิสมาธิได้

ถาม. สัมมาสติ แปลว่า ระลึกชอบนั้น หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. หมายความว่า ให้ระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น จึงจะถูกต้องตามมรรค ๘

ถาม. ความระลึกชอบมีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี ๓ คือ ระลึกชอบขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง

๑. **ระลึกชอบขั้นต้น** ระลึกถึงชีวิตประจำวัน เช่น จะออกจากบ้านไป ไม่ลืมลูกกุญแจ ไม่ลืมดับไฟ ไม่ลืมเงินค่ารถ ดูถนนหนทางให้ดีเสียก่อนจึงข้าม จะปลอดภัย เป็นต้น

๒. **สติขั้นกลาง** ได้แก่ สติของท่านผู้ที่ไม่ประมาทในการสร้างกุศล เช่น หมั่นระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ระลึกถึงทาน ศีล ภาวนา บ่อย ๆ เป็นต้น

๓. **สติขั้นสูง** ได้แก่ สติของท่านผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน หรือท่านผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔

ถาม. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือเจริญฌานทั้ง ๒ ได้แก่ ?

ตอบ. การเจริญฌาน ๒ คือ :-

๑. **อารัมมณูปนิชฌาน** เพ่งอารมณ์ ๔๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. **ลักขณูปนิชฌาน** เพ่งพระไตรลักษณ์ คือเพ่งรูปนามให้เห็นพระไตรลักษณ์ ตั้งใจชอบในมรรค ๘ ท่านหมายเอาลักขณูปนิชฌานเท่านั้น

ถาม. สัมมาสมาธิ ในองค์มรรค กับ สัมมาสมาธิ ในฌานของสมถะ เหมือนกันหรือต่างกัน ถ้าต่างกันจงแยกว่า ต่างกัน

อย่างไร ถ้าเหมือนกันกับมรรคที่ ๘ ที่ดำเนินไปสู่พระนิพพานนั้น ก็หมายความว่า มรรค ๘ มีอยู่ก่อนพุทธกาลแล้วใช่ไหม ?

ตอบ. ต่างกัน สัมมาสมาธิในองค์มรรค แบ่งออกเป็น ๒ คือ บุพภาคมรรค ๑ อริยมรรค ๑

๑. **บุพพภาคมรรค** มีรูปนามเป็นอารมณ์

๒. **อริยมรรค** มีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นโลกุตตระ ละกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน คือละได้โดยเด็ดขาด ส่วนสัมมาสมาธิในฌานของสมถะ เป็นโลกียะ ได้บัญญัติเป็นอารมณ์ ละกิเลสได้เพียงตทังคปหาน กับวิกขัมภนปหานเท่านั้น มรรค ๘ นั้น มีอยู่เฉพาะพุทธกาลเท่านั้น หามีก่อนพุทธกาลไม่

ถาม. ปัญญาในองค์มรรค หมายเอาปัญญาอะไร มีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. หมายเอาอธิปัญญา คือปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ มีอยู่ ๒ อย่าง คือ :-

๑. **สมฺมาทิฏฺฐิ** เห็นชอบ

๒. **สมฺมาสงฺกปฺโป** ดำริชอบ

ถาม. คำว่า **"สมฺมาทิฏฺฐิ"** แปลว่า ความเห็นชอบนั้น มีเท่าไร อะไรบ้าง นอกพุทธศาสนามีอยู่หรือไม่ ?

ตอบ. มี ๖ คือ **กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิ ๑ ฌานสมฺมาทิฏฺฐิ ๑ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ ๑ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ๑ ผลสมฺมาทิฏฺฐิ ๑ ปจฺจเวกฺขณสมฺมาทิฏฺฐิ ๑** มีอธิบายดังนี้ :-

๑. **กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิ ความเห็นชอบ** คือ เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ใครทำกรรมอันใดไว้ ตนจักต้องได้รับผลของกรรมอันนั้นแน่นอน

๒. **ฌานสมฺมาทิฏฺ** คือเห็นว่า การเจริญสมถะเป็นของดี แล้วลงมือเจริญจนได้ฌานสมาบัติ

๓. **วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ ความเห็นชอบ** คือ เห็นว่าการเจริญวิปัสสนา เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้รู้รูปนาม รู้พระไตรลักษณ์ รู้เห็นความเกิดดับของรูปนาม เกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมาตามลำดับ นับตั้งแต่ญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๓ คือ โคตรภูญาณ จัดเป็นวิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ

๔. **มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ความเห็นชอบ** ได้แก่ มัคคญาณ เห็นพระนิพพาน คือมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นโลกุตตระ คือญาณที่ ๑๔

๕. **ผลสมฺมาทิฏฺ** คือ ผลญาณ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นโลกุตตระ คือญาณที่ ๑๕

๖. **ปจฺจเวกฺขณสมฺมาทิฏฺฐิ ความเห็นชอบ** คือ พิจารณากิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ พิจารณามรรค ผล นิพพาน ญาณนี้เป็นโลกียะ คือญาณที่ ๑๖

สัมมาทิฏฐิ นอกพุทธศาสนาก็มี เรียกว่า พาหิรกสัมมาทิฏฐิ เช่น สัมมาทิฏฐิข้อที่ ๑-๒ คือ กัมมัสสกตาฌานสัมมาทิฏฐิ ฌานสัม - มาทิฏฐิ นอกพระพุทธศาสนาก็มี ในพระพุทธศาสนาก็มี ส่วนข้อที่ ๓ ถึงข้อที่ ๖ มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ถาม. สัมมาทิฏฐิ มีลักษณะเป็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. **มีลักษณะ ๗ ประการ** คือ :-

๑. **สมฺมาทสฺสนลกฺขณา** มีความเห็นถูกเป็นลักษณะ ได้แก่สัมมาทิฏฐิ ๖ ประการ

๒. **ธมฺมสภาวปฏิเวธลกฺขณา** มีการแทงตลอดสภาวธรรมเป็นลักษณะ ได้แก่ เห็นปัจจุบันธรรม เห็นรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์ เห็นมรรค ผล นิพพาน

๓. **โอภาสลกฺขณา** มีความสว่างเป็นลักษณะ ได้แก่ รู้ทาง ๗ สายได้แจ่มแจ้งดี

๔. **ปชานนลกฺขณา** มีความรู้ชัดเป็นลักษณะ ได้แก่ รู้วิสุทธิ ๗

๕. **ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขณา** มีการแทงตลอดสภาวธรรมตามความเป็นจริงเป็นลักษณะ ได้แก่ รู้วิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้ชัดเจนแจ่มแจ้งดี

๖. **อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขณา** มีการแทงตลอดอย่างไม่พลั้งพลาดเป็นลักษณะ ได้แก่ แทงตลอดอริยสัจธรรม ทั้ง ๔

๗. **เฉทนลกฺขณา** มีการตัดเป็นลักษณะ ได้แก่ ตัดกิเลส ๑,๕๐๐ ตัณหา ๑๐๘

ถาม. สัมมาทิฏฐิ มีหน้าที่เป็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. มีหน้าที่อย่างนี้ คือ :-

๑. **อวิชฺชนฺธการวิทฺธสนรสา** มีการกำจัดความมืดมน อนธการ คือ อวิชชาเป็นหน้าที่

๒. **ธมฺมานํ สภาวปฏิจฺฉาทโมหนฺธการวิทฺธํ สนรสา** มีการกำจัดอันธการ คือโมหะ อันปก

	ปิดซึ่งความเป็นจริงแห่งธรรมทั้งหลายเป็นหน้าที่
๓. **ตถปฺปกาสนรสา**	มีการประกาศความจริง เป็นหน้าที่
๔. **ปรมตฺถปปกาสนรสา**	มีการประกาศปรมัตถธรรม ๔ เป็นหน้าที่
๕. **จตุสจฺจวิภาวนกิจฺจา**	มีการยังอริยสัจ ๔ ให้เกิดให้มีขึ้นเป็นหน้าที่

รส ๒ คือ :–

๑. **กิจฺจรโส**

๒. **สมฺปตฺติรโส**

รส ๔ คือ :–

๑. **ธมฺมรโส**

๒. **อตฺถรโส**

๓. **วิมุตฺติรโส**

๔. **อายตนรโส**

ถาม. สัมมาทิฏฐิ มีผลปรากฏเป็นอย่างไร ?

ตอบ. **อสมฺโมหปจฺจุปฏฺฐานา** มีความไม่หลงเป็นผลปรากฏ

ถาม. สัมมาทิฏฐิ มีอะไรเป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้เกิดขึ้น ?

ตอบ. **สมาธิปทฏฺฐานา** มีสมาธิเป็นบาทใกล้ชิดที่จะให้สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น

ถาม. เหตุที่จะให้สัมมาทิกฐิเกิด มีเพียงเท่านี้หรือ หรือยังมีอยู่อีก ถ้ามีอะไรบ้าง ?

ตอบ. ยังมีอยู่อีก คือ :–

๑. **ปญฺญาสํวตฺตนิกกมฺมุปนิสฺสยตา** มีอุปนิสัยได้สั่งสมกรรมอันให้เกิดปัญญามาแต่ภพก่อนชาติก่อน

๒. **อพฺยาปชฺฌปปตฺติ** เกิดในโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน

๓. **อินฺทฺริยปริปากตา** มีอินทรีย์แก่กล้า

๔. **กิเลสทูรตา** ห่างไกลจากกิเลสเพราะเจริญกรรมฐาน

๕. **โย หิ ปเรสํ ธมฺมํ เทเสติ** แสดงธรรมแก่คนอื่น

๖. **อนวชฺชานิ สิปฺปายตนวิชาฏฺฐานานิ สิกฺขเปติ** ได้สอนศิลปะ การงาน วิชาชีพ ซึ่งปราศจากโทษให้แก่คนอื่น

๗. **ธมฺมกถิกํ สกฺการํ กตฺวา ธมฺมํ กถาเปติ** นิมนต์พระธรรมกถึกมาแสดงธรรม แล้วถวายสักการะบูชาธรรม

๘. **อายตึ ปญฺญวา ภวิสฺสามิ** เวลาทำบุญได้ตั้งความปรารถนาไว้ว่า ขอให้ข้าพเจ้ามีปัญญาเฉลียวฉลาด จนรู้แจ้งแทงตลอดกระทั่งถึงพระนิพพาน

๙. **ปุพฺพปโยโค** มีบุพพประโยคอันได้บำเพ็ญมา คือ ได้เคย เจริญสมถะและวิปัสสนา มาแต่ภพก่อนชาติก่อน

๑๐. **พาหุสจฺจํ** เป็นพหุสูต

๑๑. **เทสภาสา** ฉลาดในภาษาต่าง ๆ มีภาษาบาลีเป็นต้น

๑๒. **อาคโม** ได้ศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์มามาก

๑๓. **ปริปุจฺฉา** หมั่นสอบถามท่านผู้รู้บ่อย ๆ

๑๔. **อธิคโม** ได้ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุผลดีมาแล้ว

๑๕. **ครุสนฺนิสฺสโย** อยู่ในสำนักของครูอาจารย์

๑๖. **มิตฺตสมฺปตฺติ** ได้มิตรดี

๑๗. **วตฺถุวิสทกิริยา** ทำวัตถุภายนอก และวัตถุภายในให้สะอาด

๑๘. **อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา** ยังอินทรีย์ ๕ ให้สม่ำเสมอกัน

๑๙. **ทุปฺปญฺญาปุคฺคลปริวชฺชนตา** เว้นบุคคลผู้โง่เขลาเบาปัญญา

๒๐. **ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนตา** คบหาสมาคมแต่ท่านผู้มีปัญญาดี

๒๑. **คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา** พิจารณาวิปัสสนาภูมิ ๖

๒๒. **ตทธิมุตฺตตา** น้อมใจไปในอารมณ์ ของพระกรรมฐาน นั้น ๆ เช่น น้อมใจไปในสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น

๒๓. **โยนิโสมนสิกาโร** ทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย

๒๔. **พหุลีกาโร** พยายามฝึกฝนอบรมบ่อย ๆ คือทำให้มาก ๆ

ถาม. อะไรเป็นนิมิตของสมาธิในฌานของสมถะ ?

ตอบ. กสิณ

ถาม. อะไรเป็นนิมิตของสัมมาสมาธิ ?

ตอบ. สติปัฏฐาน ๔

ถาม. วิตกในองค์ฌาน กับวิตกในสัมมาสังกัปปะ เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. ต่างกัน คือ วิตกในองค์ฌาน มีกสิณเป็นอารมณ์ วิตกในสัมมาสังกัปปะ มีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์

ถาม. คำว่า **"เนกขัมมสังกัปปะ"** ที่ว่าออกจากกามนั้น อยากทราบว่า สภาพที่ออกจากกามนั้น คือออกจากอะไร และการออกบวชนั้นจะถือว่าเป็น เนกขัมมสังกัปปะได้ไหม เพราะเหตุไร ?

ตอบ. คือออกจากความยินดี ความใคร่ การออกบวชนั้นถ้าจะพูดในมรรคแล้ว เป็นเนกขัมมสังกัปปะไม่ได้ เพราะในมรรคต้องมีสติปัฏฐานด้วย หมายความว่า ยกจิตออกจากกามแล้ว คือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนมัคคญาณเกิดขึ้นแล้ว

ถาม. พระอริยบุคคลที่ยังครองเรือนอยู่นั้น ท่านมีเนก - ขัมมสังกัปปะด้วยหรือเปล่า เพราะท่านยังมิได้ออกบวช ถ้าหากจะถือว่า เนกขัมมสังกัปปะ ได้แก่ การออกบวชแล้ว พระอริยบุคคลจำพวกนี้ ก็คงไม่มีมรรค ๘ หรืออย่างไร ?

ตอบ. พระอริยบุคคลจำพวกนี้ ก็มีมรรค ๘ อยู่เต็มที่ ถ้าไม่มีมรรค ๘ ก็เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ เพราะเนกขัมมสังกัปปะ มิได้หมายความว่า ออกบวชเป็นสามเณรหรือเป็นพระ หมายถึงการออกจากกิเลสกามและวัตถุกามด้วยอำนาจแห่งมรรค ดังมีหลักฐานในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรครับรองไว้ว่า

"กามโต นิสฺสโฏติ เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป"

ความดำริใดออกไปแล้วจากกิเลสกามและวัตถุกาม ความดำรินั้น ชื่อว่าเนกขัมมสังกัปปะ ข้อนี้เป็นได้ทั้งโลกียะและโลกุตตระ

ถาม. คำว่า **"ออกจากวิหิงสา, พยาบาท"** นั้น หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. หมายความว่า ออกจากความเบียดเบียน ออกจากความยินร้าย หมายเอาทั้งโลกียะและโลกุตตระในฝ่ายโลกียะนั้น เช่น ในขณะที่กำลังเจริญวิปัสสนาอยู่ ตั้งแต่ญาณต่ำ คือญาณที่ ๑ จนถึงญาณสูง คือ ญาณที่ ๑๒ ชื่อว่า ออกจากความเบียดเบียนและความพยาบาทแล้ว ด้วยอำนาจแห่งโลกิยมรรค แต่เป็นเพียง ตทังคปหาน คือออกได้ชั่วคราวเท่านั้น ในฝ่ายโลกุตตระนั้น พอถึงมัคคญาณ คือญาณที่ ๑๔ ชื่อว่า ออกจากความเบียดเบียน ออกจากพยาบาทแล้ว ด้วยอำนาจแห่งโลกุตตรมรรค ละกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน คือละได้โดยเด็ดขาด ออกจากกิเลสได้โดยเด็ดขาด ดังหลักฐานในปฏิสัมภิทามรรคแสดงไว้ว่า

"วิหึสาย นิสฺสโฏติ อวิหึสาสงฺกปฺโป"

ความดำริใดออกไปแล้วจากความเบียดเบียน เพราะฉะนั้น ความดำรินั้น ชื่อว่า อวิหิงสาสังกัปปะ

"พฺยาปาทโต นิสฺสโฏติ อพฺยาปาทสงฺกปฺโป"

ความดำริใด ออกไปแล้วจากพยาบาท เพราะฉะนั้น ความดำรินั้น ชื่อว่า อัพยาปาทสังกัปปะ

ถาม. สภาพของวิตกที่ว่า ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์นั้น อยากทราบว่า วิตกคือสัมมาสังกัปปะนั้น ยกจิตขึ้นสู่อะไร ?

ตอบ. ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ คือ ขันธ์ ๕ (สติปัฏฐาน ๔)

ถาม. มรรค ๘ เป็นโลกียะหรือเป็นโลกุตตระ หรือเป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง ถ้าเป็นได้จงแยกว่าต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. เป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง ต่างกันอย่างนี้ คือ :-

๑. มรรค ๘ ที่เป็นโลกียะ มีรูปนาม พระไตรลักษณ์เป็นอารมณ์

๒. มรรค ๘ ที่เป็นโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์

ถาม. มรรค ๘ กับ มรรค ๔ ต่างกันหรือเหมือนกัน ขอให้อธิบายว่าเหมือนกันอย่างไร ต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. ต่างกันที่สภาวะ คือ มรรค ๘ เป็นเจตสิก มรรค ๔ เป็นจิต

ถาม. คำว่า **"ถึงมรรคผล"** นั้น หมายความว่าถึงอะไร เพราะผู้ปฏิบัติที่ลงมือเจริญอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญานั้นจะไม่เรียกว่า ผู้ถึงมรรคดอกหรือ ?

ตอบ. หมายความว่า ถึงนิพพาน ผู้ที่ลงมือปฏิบัติไตรสิกขาอยู่นั้น ยังเรียกว่าถึงมรรคไม่ได้ จะเรียกได้ต่อเมื่อถึงอธิศีล อธิจิต อธิปัญญาแล้ว คือถึงมรรคถึงผลแล้ว

ถาม. มรรค ๘ ที่ว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือเป็นทางสายกลางนั้น อยากทราบว่าเป็นกลางอยู่ที่ไหน และเป็นกลางเมื่อไร ?

ตอบ. กามสุขัลลิกานุโยค ประกอบตนให้พัวพันอยู่กับกามเป็นทางซ้าย อัตตกิลมถานุโยค ประกอบตนให้ลำบาก เป็นทางขวา ถ้าใครเดินตามทาง ๒ เส้นนี้ ไม่สามารถจะไปถึงมรรค ผล นิพพานได้ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางสายกลาง คือกลางอยู่ในระหว่าง กามสุขัลลิกานุโยค กับ อัตตกิลมถานุโยค ถ้าจะกล่าวให้ชัด ๆ ก็เป็นกลางอยู่ที่ขันธ์ ๕ นั่นเอง เพราะมัชฌิมาปฏิปทา ได้รูปนามเป็นอารมณ์ เป็นกลางเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูก

ต้องเย็นร้อนอ่อนแข็ง ใจนึกคิดธรรมารมณ์ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรม กำหนดได้ปัจจุบันธรรม พร้อมด้วยองค์ ๓ คือ มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะแล้ว ย่อมจะละเสียได้ซึ่งความโลภ ความโกรธ ความหลง ดังนั้น มรรค ๘ จึงได้ชื่อว่า เป็นทางสายกลาง เพราะไม่แวะไปทางซ้าย ไม่เวียนมาทางขวา มีแต่มุ่งตรงไปสู่พระนิพพานแห่งเดียว เท่านั้น

ถาม. อยากทราบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา คือมรรค ๘ นั้น จะต้องเจริญกันทีละคราวหรือ หรือว่าทำพร้อมกันไปในขณะเดียวกันทั้ง ๘ ?

ตอบ. เจริญคราวเดียวกัน ทำพร้อมกันในขณะเดียวกันทั้ง ๘ เช่น ในขณะที่กำหนดรูปนาม คือ ท้องพองยุบอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติมีกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ บริสุทธิ์ เพราะกำลังนั่งหลับตาอยู่กับที่ จัดเป็นศีล และในขณะนั้น ใจก็ไม่เผลอจากรูปนาม คือพองยุบ จัดเป็นสมาธิ เรียกว่า **ขณิกสมาธิ** ในขณะนั้นก็จะรู้ได้ว่า อาการพองกับอาการยุบของท้องเป็นคนละอัน พองอันหนึ่ง ยุบอันหนึ่ง ใจที่รู้พร้อมทั้งสติที่กำหนด พอง ยุบ เป็นคนละอัน อย่างนี้จัดเป็นปัญญาในขั้นต้น อยู่ในเขตจินตามยปัญญา ถ้าถึงขั้นภาวนาแล้ว เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดพองยุบ ติดต่อกันไปไม่ขาดสาย สามารถจะเห็นรูปนามดับลงไป จริง ๆ ในตอนพอง ตอนยุบ หรือบางที ถ้าสติ สมาธิ ปัญญา แก่กล้าสามารถจะรู้ได้จนกระทั่งว่า ดับลงไปตอนสุดพองหรือสุดยุบ อย่างนี้จัดเป็นภาวนามยปัญญา จะรู้ได้อย่างนี้เฉพาะผู้ปฏิบัติถึง เท่านั้น คนอื่นตั้งหมื่นตั้งแสน จะมานั่งดูก็ไม่สามารถจะรู้ได้เหมือนกับผู้ปฏิบัติ ถ้าทำถูกคือปฏิบัติติดต่อกันไปจริง ๆ ปัญญาขั้นนี้ก็จะเปลี่ยนขึ้นไป

ตามลำดับ ๆ จนถึงอนุโลมญาณ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ เพราะฉะนั้น มรรค ๘ หรือไตรสิกขานั้น ต้องเจริญไปพร้อมกันดังที่ได้อธิบายมานี้ มิใช่ว่าจะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ดีเสียก่อนแล้ว จึงจะลงมือเจริญสมาธิต่อภายหลัง เจริญสมาธิดีแล้วจึงจะลงมือเจริญปัญญาต่อไปอีก ต้องเจริญไปพร้อมกันจึงจะถูกต้อง ถ้ามิเช่นนั้น มรรค ๘ ก็ไม่มีโอกาสเป็นมัคคสมังคีได้เลย

ถาม. เมื่อได้ปฏิบัติมรรค ๘ แล้ว จะต้องเจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ อีกหรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ไม่ต้องเจริญอีก เพราะอยู่ด้วยกันแล้ว คือ ปฏิบัติมรรค ๘ ก็คือ เจริญสติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ นั่นเอง

ถาม. อยากทราบว่า มรรค ๘ ก็ดี สติปัฏฐาน ๔ ก็ดี โพชฌงค์ ๗ ก็ดี มีอยู่ที่ไหน ?

ตอบ. มีอยู่ที่อารมณ์

ถาม. ถ้าผู้ปฏิบัติต้องการจะเจริญมรรค ๘ นั้น จะกำหนดอย่างไร และจะให้กำหนดที่ไหน กำหนดอะไร ?

ตอบ. ให้กำหนดรู้ทุกข์ฯ กำหนดที่ขันธ์ ๕ กำหนดอารมณ์

ถาม. ศีล ๕-๘-๑๐-๒๒๗ ที่บุคคลรักษากันอยู่ทุกวันนี้ จะสงเคราะห์เป็นศีลในองค์มรรคได้หรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ไม่ได้ เพราะไม่เป็นอธิศีล และเพราะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ส่วนศีลในองค์มรรคนั้น เป็นอธิศีล และมีปรมัตถ์เป็นอารมณ์

ถาม. ลักษณะของศีล กับ อธิศีล นั้น ต่างกันอย่างไร และคำที่ว่า ศีลรักษากายวาจาให้เรียบร้อยนั้น คือกายอะไรที่ถูกศีลวิรัติรักษา และกายเรากับต้นไม้ต่างกันที่ตรงไหน ?

ตอบ. ศีลรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ได้แก่ ศีล ๕-๘-๑๐ - ๒๒๗ ซึ่งมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ส่วนอธิศีลนั้น รักษากายวาจาใจให้เรียบร้อยและให้ได้ผลเต็มร้อยเปอร์เซ็น มีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ ได้แก่ ศีล ๕-๘-๑๐-๒๒๗ ของผู้ที่ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน นับตั้งแต่ภังคญาณเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงมัคคญาณ ผลญาณ กายวาจาที่ถูกศีลวิรัติรักษานั้น ได้แก่ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ กายเราต่างจากต้นไม้ ตรงที่มีวิญญัติ และไม่มีวิญญัติ

ถาม. มรรค ๘ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้น เป็นขันธ์ ๕ ด้วยหรือเปล่า ถ้ามัคคสัจเป็นขันธ์ ๕ จะเป็นขันธ์ไหน ก็ปัญจขันธ์เป็นตัวทุกข์มิใช่หรือ แต่ทำไมขันธ์นี้จึงไม่เป็นทุกข์ กลับมาเป็นมัคคเสียอีก ?

ตอบ. มรรค ๘ เป็นสังขารขันธ์ เพราะขันธ์นี้เป็นตัวกำหนดทุกข์ โดยที่นิโรธสัจ มรรคสัจเป็นโลกุตตระ

ถาม. มรรคสัจนั้น โดยกิจอยู่ในธรรมประเภทไหนและผู้ปฏิบัติมีหน้าที่จะต้องทำอย่างไรในมัคคสัจนี้ ?

ตอบ. อยู่ในประเภทภาเวตัพพกิจ ผู้ปฏิบัติมีหน้าที่ต้องเจริญบ่อย ๆ

ถาม. เอาอะไรมาเป็นผู้กำหนดรู้ มาละ มาทำให้แจ้งมาเจริญ ?

ตอบ. เอามัคคสัจมากำหนดรู้ มาละ มาทำให้แจ้งและเจริญ คือ มัคคสัจ กำหนดรู้ ละ ทำให้แจ้ง แล้วเขาก็เจริญตัวเขาเอง

ถาม. คำว่า **“รู้”** กับ **“กำหนดรู้”** ต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. ต่างกันอย่างนี้ คือ รู้ **หมายเอารู้ธรรมดา** ส่วนกำหนดรู้

หมายเอาปริญเญยยกิจ คือ กำหนดรู้รูปนาม มีอุปมาดังนี้ คือ นาย ก. กับ นาย ข. นัดพบกันที่โรงเรียน ครั้น นาย ก. ไปถึงก่อนก็คอยดู นาย ข. เท่านั้น ใครจะมาก็ตาม เขามิได้สนใจเลยเขาคอยแต่จะดูว่า นาย ข. จะมาเมื่อไร มาแล้วหรือยังเท่านั้น หรืออีกอุปมาหนึ่ง เช่น มีคนสองคนมาพูดติเตียนเราอยู่ใกล้ ๆ ได้ยินบ้าง ไม่ได้ยินบ้าง เราต้องจ้องฟังอยู่อย่างตั้งใจที่สุด เพราะอยากรู้เรื่องนั้น ขณะนั้นใจจะแน่วแน่จดจ่ออยู่กับเสียงนั้น ข้อนี้ฉันใด ปริญเญยยกิจก็ฉันนั้น

ถาม. ทุกข์เอาอะไรมากำหนด ?

ตอบ. เอามรรคสัจมากำหนดรู้ ?

ถาม. สมุทัยสัจเอาอะไรมาละ ?

ตอบ. เอามัคคสัจมาละ คือ เมื่อกำหนดรู้ทุกข์ไปจนเห็นว่าไม่ดีแล้ว ตัวอยากคือ โลภะ ก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อโลภะไม่เกิดขึ้น ก็เป็นอันละสมุทัยเท่านั้น เพราะเห็นว่าเป็นทุกข์

ถาม. ที่ว่า มรรค ๘ เป็นเอกายนมรรคนั้น คือ เป็น อย่างไร ?

ตอบ. คือ ขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ มรรค ๘ เป็นองค์ที่ว่าเป็นเอกายนมรรคนั้น คือ มรรค ๘ ไปจับขันธ์ ๕ พร้อมกัน อธิบายว่า ขันธ์ ๕ นั้นย่อลงมาได้แก่รูปกับนาม มรรค ๘ ย่อลงมา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา นี้แหละไปจับรูปนาม ยึดรูปนามเป็นอารมณ์จนกว่าจะถึงพระนิพพาน

ถาม. คำว่า มรรค ๘ เป็นมัคคสมังคี คือพร้อมเพรียงกันนั้น ไปเป็นตอนไหน ?

ตอบ. ไปเป็นตอนเลยญาณที่ ๑๑ คือ สังขารุเปกขาญาณ

กำลังอยู่ในญาณที่ ๑๒ คือ สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณก็เรียก แต่ยังไม่เต็มที่ ได้เพียง ๙๙ เปอร์เซ็นเท่านั้น จะได้เต็ม ๑๐๐ เปอร์เซ็น ก็ต่อเมื่อถึงญาณที่ ๑๔ คือมัคคญาณ

ถาม. ผู้ปฏิบัติที่ยังมีนิวรณ์อยู่ จะทำวิปัสสนากรรมฐานได้หรือไม่ ?

ตอบ. ทำได้ คือข่มนิวรณ์ด้วยหลักจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานและธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ยกตัวอย่าง เช่น เวลาเกิดความสงสัยให้ใช้สติกำหนดลงไปตรงหทยวัตถุรูป แล้วภาวนาว่า สงสัยหนอ สงสัยหนอ จนกว่าจะหายสงสัย ถ้าภาวนาไปโดยวิธีนี้ จะไม่ถึง ๕ นาที ความสงสัยนั้นก็จะหายไป ถ้าผู้นั้นปฏิบัติถึงอุทยัพพยญาณก็จะเห็นความสงสัยนั้นดับวูบลงไปจริง ๆ ซึ่งคนอื่นอีกตั้งหมื่นคนแสนคน ก็ไม่สามารถจะทราบได้ ผู้ปฏิบัติที่ได้พบได้เห็นด้วยปัญญาของตนเองเท่านั้น จึงจะทราบได้โดยไม่ต้องถามใคร เข้าในหลักพระบาลีว่า **"ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ" ธรรมนั้น อันนักปฏิบัติผู้มีปัญญาเข้าขั้นพึงรู้ได้เฉพาะตัวคนเดียวเท่านั้น** เรียกว่า ใครทำใครก็ได้รู้ ใครดูใครก็ได้เห็น ใครกินใครก็ได้อิ่ม จะดู จะรู้ จะเห็น จะอิ่มแทนกันไม่ได้เป็นอันขาด ผู้ที่กำหนดนิวรณ์ ๕ ข้อ ใดข้อหนึ่ง จนเห็นความเกิดดับอย่างนี้ก็สามารถจะถึง มรรค ผล นิพพาน ได้ ดุจกำหนดกายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา นั่นเอง ท่านอุปมาไว้ว่า

พระนิพพาน เหมือนกับตัวเมือง ในเมืองนั้นมีประตูเข้าไปได้ ๔ ด้าน คือด้านทิศตะวันออก ด้านทิศตะวันตก ด้านทิศเหนือ ด้านทิศใต้ ใครจะเดินทางมาจากทิศไหน ก็สามารถเข้าไปสู่เมืองนั้นได้

ข้อนี้ฉันใด การปฏิบัติธรรมเพื่อไปสู่พระนิพพานก็ฉันนั้น พระนิพพานเปรียบเหมือนตัวเมือง สติปัฏฐานทั้ง ๔ เปรียบเหมือนประตูทั้ง ๔ ด้าน ใครจะกำหนดกายานุปัสสนา เช่น ท้องพอง ยุบ ก็สามารถจะถึงพระนิพพานได้ ใครจะกำหนดเวทนานุปัสสนา ก็สามารถจะถึงพระนิพพานได้ ใครจะกำหนดจิตตานุปัสสนา ก็สามารถจะถึงพระนิพพานได้ ใครจะกำหนดธัมมานุปัสสนา ก็สามารถจะถึงพระนิพพานได้เช่นเดียวกัน

ถ. มัคคสัจ มีลักษณะอย่างไรบ้าง ?

ต. มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ :-

๑. **นิยยานตโถ** มีลักษณะนำสัตว์ออกจากสงสาร ออกจากกิเลสและกองทุกข์

๒. **เหตวตโถ** มีลักษณะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

๓. **ทสสนตโถ** มีลักษณะเห็นพระนิพพานหรือเห็นอริยสัจ ๔ เพราะมีปัญญาเป็นประธาน

๔. **อธิปเตยยตโถ** มีลักษณะเป็นอธิบดีในการยังความเร่าร้อนเพราะอำนาจแห่งกิเลสให้เข้าไปสงบระงับ และยังมีลักษณะยังกองทุกข์ทั้งปวงให้เข้าไปสงบระงับโดยการเห็นอริยสัจ ๔

ถาม. ในมรรคสัจนี้ มีญาณเท่าไร ?

ตอบ. **มีญาณ ๓** คือ :-

๑. **สัจจญาณ** ปรีชาหยั่งรู้ว่านี่เป็นมรรค

๒. **กิจจญาณ** ปรีชาหยั่งรู้ว่ามรรคนี้ควรเจริญ

๓. **กตญาณ** ปรีชาหยั่งรู้ว่ามรรคได้เจริญแล้ว

ถาม. มัคคสัจจะบริบูรณ์ได้ในจิตดวงไหน ?

ตอบ. ในมัคคจิต

ถาม. คนชนิดไหนจึงจะนำมัคคสัจให้บริบูรณ์ได้ ?

ตอบ. ติเหตุกบุคคลที่ได้ลงมือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนถึงมัคคญาณแล้ว ถึงมัคคญาณเมื่อใดเมื่อนั้นแหละจึงจะได้ชื่อว่าทำมัคคสัจให้บริบูรณ์

ถาม. เวลาที่ทำกิจของมัคคสัจอยู่นั้น กิจของสัจจะอื่นอีก ๓ จะเข้าด้วยหรือไม่ ถ้าเข้าด้วยจะเข้าด้วยอย่างไร ถ้าไม่เข้าก็ต้องเจริญทีละคราวใช่ไหม ถ้าเป็นดังนั้น คำที่ว่า อริยสัจ นั้น แจ้งใน จิตดวงเดียวกัน และขณะเดียวกัน ก็เป็นอันผิดไปกระมัง หรือข้อนี้เป็นอย่างไร ?

ตอบ. กิจของสัจจะอีกทั้ง ๓ ก็ต้องเข้าด้วย เพราะการเข้าสู่มรรคนั้น มีอยู่ ๓ ทาง คือ :-

๑. **เข้าสู่มรรคทางอนิจจัง** ได้แก่ ในเวลาที่กำหนดรูปนามอยู่นั้น รูปนามจะปรากฏเร็วขึ้น ๆ นั่นคือ แสดงให้เห็นว่า ไม่ เที่ยง แล้ว ก็เข้าสู่มรรคไปเลย เรียกว่า **อนิจจานุปัสสนา** ส่วนมรรค เรียกว่า **อนิมิตตมรรค**

๒. **เข้าสู่มรรคทางทุกขัง** คือ พอถึงสังขารเปกขาญาณแล้ว ตามธรรมดาไม่มีเวทนาเลย แต่ครั้นจะเข้าสู่มรรค จะรู้สึกว่าไม่สบาย อึดอัด แน่น ๆ ฝืด ๆ แล้วก็เข้าสู่มรรคไปเลย เรียกว่า **ทุกขานุปัสสนา** ส่วนมรรค เรียกว่า **อัปปณิหิตมรรค**

๓. **เข้าสู่มรรคทางอนัตตา** คือ เวลากำหนดอยู่นั้น อารมณ์สม่ำเสมอกัน หรือแผ่วเบาลง แล้วก็เข้าสู่มรรคไปเลย เรียกว่า **อนัตตานุปัสสนา** ส่วนมรรค เรียกว่า **สุญญตมรรค**

ความรู้สึกครั้งสุดท้ายก่อนที่จะเข้าสู่มรรค เรียกว่า อนุโลม - ญาณ

อารมณ์และจิตที่กำหนดดับลงไปพร้อมกัน เรียกว่า โคตร - ภูญาณ

เมื่อดับลงไปแล้วตั้งอยู่ ๑ ขณะจิต ตอนนี้เรียกว่า มัคคญาณ จัดเป็นญาณทัสสนวิสุทธิ คือวิสุทธิข้อที่ ๗ หลังจากนั้นตั้งอยู่ ๒ ขณะสำหรับมันทบุคคล ตั้งอยู่ ๓ ขณะสำหรับติกขบุคคล เรียกว่า ผลญาณ ต่อจากนั้นไป ผู้ปฏิบัติก็จะใช้จิตมหากุศล พิจารณากิเลสที่ละที่เหลือ เป็นต้น เรียกว่า ปัจจเวกขณญาณ การดับลงไปนั้น คือ นิโรธสัจ อีก ๓ สัจจะก็เป็นไปพร้อมกัน อุปมาดังนี้ คือ เมื่อเวลาเราเอาไฟจุดเทียนลักษณะ ๔ อย่างจะต้องเป็นไปพร้อมกัน คือ :-

๑. **ไส้เทียนหมดไป**

๒. **ขี้ผึ้งหมดไป**

๓. **แสงสว่างของไฟปรากฏออกมา**

๔. **มืดหายไป**

ข้อนี้ฉันใด อริยสัจ ๔ ก็ต้องทำกิจพร้อมกัน คือไม่ก่อนไม่หลังกัน ฉันนั้น

ถาม. ถ้าการเจริญอริยสัจ ๔ ทำไปคราวเดียวกัน กิจก็เข้าพร้อมกันทั้ง ๔ ในขณะเดียวกัน ดังกล่าวมานั้น จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้ผลเช่นนั้น และจะเข้าไปรวมกันที่ไหน ?

ตอบ. ให้กำหนดรู้ทุกข์ จะเข้ารวมกันที่อารมณ์

ถาม. เมื่อผู้ปฏิบัติลงมือเจริญมรรค ๘ ในครั้งแรกจะได้อารมณ์อะไรก่อน ที่เป็นความรู้เกิดขึ้นจากอารมณ์ของมรรค แล้วต่อมาครั้งที่ ๒-๓ จะมีความรู้อย่างไร ?

ตอบ. ในครั้งแรกได้อารมณ์คือรูปนาม ครั้งที่ ๒ รู้พระไตรลักษณ์คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของรูปนาม ครั้งที่ ๓ จะรู้มรรค ผล นิพพาน

ถาม. ทำไมมรรค ๘ จึงสงเคราะห์เข้าในกองศีล สมาธิ ปัญญาได้ แต่ศีล สมาธิ ปัญญาสงเคราะห์เข้าในกองมรรค ๘ ไม่ได้ ?

ตอบ. เพราะศีล สมาธิ ปัญญามีมาก อาจไม่เป็นมรรคก็มี เช่น ศีล สมาธิ ปัญญาภายนอกพุทธศาสนา

ถาม. ทางที่จะไปสู่พระนิพพานนั้น มีทางเดียวหรือมีอยู่หลายทาง คือ หมายความว่า ใครอยากจะปฏิบัติอย่างไรก็ได้ ผลสุดท้ายก็จะถึงพระนิพพานเหมือนกันทั้งนั้น ?

ตอบ. มีทางเดียวเท่านั้น คือ หนึ่งไม่มีสอง ถ้าใครเข้าใจว่าจะปฏิบัติอย่างไร ๆ ก็จะได้ผลเหมือนกันคือผลสุดท้ายก็จะถึงพระนิพพานเหมือนกันเช่นนั้นเป็นความเข้าใจที่ยังผิดอยู่มาก

ถาม. ที่กล้าตอบอย่างนี้ ถืออะไรเป็นหลัก หรือด้นเดาเอาเอง ?

ตอบ. ถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก มิได้ด้นเดาเอาเองเลย ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ หน้า ๓๒๕ และพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ หน้าที่ ๑๐๕ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ว่า

"เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา" ดังนี้เป็นต้น ใจความว่า

ดูก่อนท่านผู้เห็นภัยในวัฏสงสารทั้งหลาย ทางสายนี้ เป็นทางสายเอก คือเป็นทางสายเดียวเท่านั้นที่เป็นไปพร้อมเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกเศร้าปริเทวนาการ เพื่อดับทุกข์โทมนัส เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน ทางสายนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔

พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธาธิบาย ได้แก้ต่อไปว่า **"น เทฺวธาปโถ"** ไม่ใช่ทาง ๒ แพร่ง คือไม่มีทางอื่นอีกเลยที่จะไปสู่พระนิพพานได้ มีอยู่ทางเดียวเท่านี้

ถาม. ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ว่า เป็นเอกายนมรรค คือเป็นทางสายเดียวนั้น ก็พอจะเข้าใจได้อยู่ แต่เพราะเหตุผลอย่างไร พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงไว้ถึง ๔ อย่าง คำต้นกับคำท้ายดูเหมือนจะขัดกันอยู่ หรือข้อนี้เป็นอย่างไร ?

ตอบ. ถ้าฟังแล้วเข้าใจและรู้ดีก็ไม่ขัดกัน ถ้าฟังไม่เข้าใจก็ดูจะขัดกันอยู่ อันที่จริงพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้อย่างละเอียดแจ่มแจ้งดีอยู่ทุกประการแล้ว ที่ว่าเป็นทางสายเดียวนั้น เพราะเหตุว่า ถ้าใครเดินตามทางนี้จริง ๆ โดยไม่หลงทางแล้ว จะไปสู่ที่แห่งเดียวเท่านั้น คือพระนิพพาน อย่างนี้เรียกว่าทรงแสดงไว้โดยที่ประชุม คือประชุมลงสู่ที่แห่งเดียว ไปรวมที่เดียวเท่านั้นที่ทรงแสดงไว้ว่า มีสี่อย่าง ได้แก่สติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้นว่า ด้วยอำนาจอารมณ์ คือใครจะเอากายานุปัสสนาเป็นอารมณ์ก็จะถึงพระนิพพานได้ ใครจะเอาจิตตานุปัสนาเป็นอารมณ์ ก็จะถึงพระนิพพานได้ ใครจะเอาเวทนานุปัสนาสเป็น

อารมณ์ ก็จะถึงพระนิพพานได้ ใครจะเอาธัมมานุปัสสนาเป็นอารมณ์ ก็จะถึงพระนิพพานได้อุปมาเหมือนกันกับประตูเมืองทั้ง ๔ ด้าน ดังที่ได้บรรยายมาแล้วข้างต้นนั้น

ถาม. คำว่า **"มรรค"** แปลว่า **ทาง** นั้น เป็นทางของอะไร และได้แก่อะไร ?

ตอบ. เป็นทางของจิต ได้แก่ อารมณ์

ถาม. ผู้ปฏิบัติก่อนที่จะลงมือเจริญมรรคนั้น จำเป็นจะต้องศึกษาให้รู้เสียก่อนหรือไม่ว่า จะทำอย่างไรและสิ่งจำเป็นที่ควรจะต้องศึกษาให้รู้ก่อนนั้น ควรจะต้องรู้อะไรในกิจที่ควรรู้ ทั้งจะมีธรรมอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดฉันทะพอใจ ในการที่จะเจริญมรรคให้บริบูรณ์ได้เต็มที่ จนกระทั่งถึงที่สุดแห่งทุกข์ ?

ตอบ. จำเป็นต้องศึกษาก่อน ถ้าไม่ศึกษาก่อนก็ไม่สามารถจะปฏิบัติได้ แต่การศึกษานั้นมีอยู่ ๒ วิธี คือ วิธีสันโดษ ๑ วิธีอันดับ ๑

๑. **ศึกษาโดยวิธีสันโดษ** นั้น คือสอนให้ขณะนั้นแล้วลงมือปฏิบัติในทันทีเลยก็ได้ เช่น สอนให้เดินจงกรมว่า ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ สอนให้นั่งกำหนดที่ท้องว่า พองหนอ ยุบหนอ สอนให้กำหนดเวทนา สอนให้กำหนดจิต เป็นต้น โดยใช้เวลาเพียง ๑๐-๒๐ นาที ก็พอแล้ว เรียกว่า เรียนน้อยแต่ปฏิบัติมาก

๒. **ศึกษาโดยวิธีอันดับ** คือ ในเมื่อผู้นั้นมีเวลามากยังไม่มีโอกาสจะได้เข้าปฏิบัติง่าย ควรศึกษาวิปัสสนาภูมิ ๖ ก่อน คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ส่วนธรรมที่จะให้ผู้ปฏิบัติพอใจในการเจริญมรรคนั้น คือ ต้องเห็นทุกข์

ถาม. ก่อนแต่อริยมรรคมีองค์ ๘ จะเกิดขึ้นมานั้นมีบุพพนิมิตรกี่ประการ อะไรบ้าง ?

ตอบ. มี**บุพพนิมิตร ๗ ประการ** คือ :-

๑. **กลฺยาณมิตฺตตา** ได้มิตรดี
๒. **สีลสมฺปทา** ถึงพร้อมด้วยศีล
๓. **ฉนฺทสมฺปทา** มีความพอใจ
๔. **อตฺตสมฺปทา** น้อมตนเข้าไปหา
๕. **ทิฏฺฐิสมฺปทา** มีความเห็นถูก
๖. **อปฺปมาทสมฺปทา** ไม่ประมาท
๗. **โยนิโสมนสิการสมฺปทา** ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ

ถาม. อุปมาเหมือนอะไร ?

ตอบ. เหมือนพระอาทิตย์ คือเวลาพระอาทิตย์จะขึ้นสู่ขอบฟ้าเขาเขียว ย่อมมีแสงอรุณขึ้นไปก่อน ฉันใด เมื่ออริยมรรคมีองค์ ๘ จะเกิดขึ้น ก็มีบุพพนิมิตร ๗ ประการเกิดขึ้นก่อน ฉันนั้นเหมือนกัน

ถาม. ที่ตอบมานี้มีอะไรเป็นหลักอ้าง ขอให้ยกมาเป็นหลักฐานอ้างอิงด้วย ?

ตอบ. มีพระบาลีในพระไตรปิฎก คือ เล่มที่ ๑๙ หน้า ๓๖ เป็นหลักอ้างว่า

"สุริยสฺส ภิกฺขเว อุทยโต เอตํ ปุพฺพงฺคมํ เอตํ ปุพฺพนิมิตฺตํ ยทิทํ อรุณุคฺคํ เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาทาย เอตํ ปุพฺพงฺคมํ เอตํ ปุพฺพนิมิตฺตํ ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา สีลสมฺปทา ฉนฺทสมฺปทา อตฺตสมฺปทา ทิฏฺฐิสมฺปทา อปฺปมาท - สมฺปทา โยนิโสมนสิการสมฺปทา.

ดูก่อนท่านผู้เห็นภัยในวัฏสงสารทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้นไปสู่ขอบฟ้าเขาเขียว ย่อมมีบุพพนิมิตรคือแสงอรุณปรากฏขึ้นไปก่อน ฉันใด เมื่ออริยมรรคมีองค์ ๘ จะเกิดขึ้นแก่ท่านผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร คือผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมมีบุพพนิมิตรปรากฏขึ้นก่อนถึง ๗ ประการ มีกัลยาณมิตตาเป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น

ถาม. ผู้ปฏิบัติตามมรรค ๘ ก่อนจะลงมือปฏิบัติจะต้องเจริญในมรรคข้อไหนก่อน เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ต้องเจริญสัมมาสติก่อน เพราะสติกำหนดรูปนาม

ถาม. เมื่อผู้ปฏิบัติลงมือกำหนดรูปนาม ตามสติปัฏฐาน ๔ อยู่นั้น จะชื่อว่ากำหนดมรรค ๘ ได้ไหม ถ้าได้เอาตรงไหนเป็นมรรค ๘ ?

ถาม. ชื่อว่า กำหนดมรรค ๘ ได้ดังนี้ คือ :-

๑. ในขณะที่กำหนดพอง ยุบ อยู่นั้น ปัญญารู้อาการพองขึ้นและยุบลงของท้อง แยกรูปนามได้ เห็นความดับไปของรูปนาม เป็นต้น จัดเป็นสัมมาทิฏฐิ

๒. ในขณะที่รู้สภาวะของรูปนามอยู่นั้น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่บังเกิดขึ้น จัดเป็นสัมมาสังกัปปะ

๓. ในขณะที่กำหนดพอง ยุบ อยู่นั้น ไม่มีการกล่าวมุสวาทา ไม่มีการกล่าวคำหยาบ ไม่มีการพูดส่อเสียด ไม่มีการพูดเพ้อเจ้อ จัดเป็นสัมมาวาจา มีรูปนามเป็นอารมณ์

๔. ในขณะที่กำหนดพอง ยุบ อยู่นั้น เป็นการทำงานที่ชอบในทางพระพุทธศาสนา เพราะเว้นจากกายทุจริต ๓ จัดเป็น สัมมากัมมันโต

๕. ในขณะที่กำหนดพอง ยุบ อยู่นั้น ไม่ได้ล่วงละเมิดในกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ จัดเป็นสัมมาอาชีโว

๖. ในขณะที่กำหนดพอง ยุบ อยู่นั้น ย่อมมีความเพียรพยายามระมัดระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดแล้วให้เสื่อมไป เพียรบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญาให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ เพียรรักษาใจให้อยู่กับรูปนาม อยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อประหานสรรพกิเลสน้อยใหญ่ให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดานของตน จัดเป็นสัมมาวายาโม

๗. ในขณะที่กำหนดพอง ยุบ อยู่นั้น ต้องมีสติจดจ่อต่อรูปนาม อยู่เสมอ ไม่เผลอไปจากกายเวทนา จิตธรรม จัดเป็นสัมมาสติ

๘. ในขณะที่กำหนดพอง ยุบ อยู่นั้น มีจิตตั้งมั่นอยู่กับรูปนาม กับพระไตรลักษณ์ ไม่เผลอหรือเผลอน้อย จัดเป็นสัมมาสมาธิ

ถาม. มีบางคนเกิดความสงสัยขึ้นมาว่า เวลาเราจะตายจะกำหนดพองยุบดี หรือจะกำหนด **พุทฺโธ** ดี ทั้ง ๒ อย่างนี้ อย่างไหนจะถูกดี ?

ตอบ. ถูกดีด้วยกันทั้ง ๒ อย่าง แต่ดีคนละอย่าง คำว่า **พุทฺโธ** นั้น เป็นอารมณ์ของสมถะ ถ้าตายในขณะนั้นย่อมไปสู่สุคติ โลกสวรรค์ เช่น มัฏฐกุณฑลีเทพบุตร เป็นตัวอย่าง ส่วนคำว่า พอง ยุบ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา มีอานิสงส์อย่างสูงทำให้ผู้นั้นเข้าถึงโลกุตตระ คือเข้าถึงมรรค ผล นิพพาน อย่างต่ำก็ไปสุคติโลกสวรรค์ได้

ถาม. บางคนสงสัยว่า อริยสัจ ๔ นี้ ไม่เป็นอภิธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้ อภิธรรมกับอริยสัจก็เป็นคนละอันใช่ไหม ?

ตอบ. ไม่ใช่ อภิธรรมกับอริสัจยเป็นอันเดียวกัน

ถาม. ถ้าผู้ปฏิบัติต้องการจะกำหนดอภิธรรม แต่ลงมือกำหนดพอง ยุบ จะถูกอภิธรรมไหม เพราะเหตุไร ?

ตอบ. ถูกร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะว่าอภิธรรมนั้น ก็คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน การกำหนดพอง ยุบ นั้น เมื่อเริ่มปฏิบัติ จิต เจตสิก รูป ก็มีอยู่พร้อมแล้วขาดแต่พระนิพพานเท่านั้น เมื่อปฏิบัติถึงมรรคผลเมื่อใด ก็ถึงพระนิพพานเมื่อนั้น

ถาม. การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผู้ปฏิบัติจะกำหนดทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ได้ใช่ไหม ?

ตอบ. ใช่ กำหนดได้ทุก ๆ ทาง โบราณท่านว่า ไม่หนี ไม่สู้ ไม่อยู่ ไม่ไป เป็นวิสัยของนักปฏิบัติ

ถาม. เมื่อเป็นเช่นนั้น ขณะที่ตาเห็นรูป ผู้ปฏิบัติกำหนดว่า เห็นหนอ ๆ อย่างนี้ เอาตรงไหน เป็นอริยสัจ ๔ ?

ตอบ. ขณะที่รูปคือสี ปรากฏแต่ตา กำหนดว่า เห็นหนอ ๆ ตรงที่อาการเห็นเกิดขึ้นนั่นแหละ เรียกว่า ชาติ ชาตินั่นแหละคือ สมุทัยสัจ อาการเห็นดับไป เรียกว่า ชรามรณะ ชรากับมรณะนั่นแหละ เรียกว่า ทุกขสัจ ทั้งสมุทัยและทุกข์ดับลงไป เป็นนิโรธสัจ ปัญญาที่ตามรู้ทันในขณะนั้นว่า ดับลงไปตอนไหนเมื่อไร เป็นมัคคสัจ

แม้ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อริยสัจ ๔ ก็สามารถเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติได้เช่นกัน ในการเดินจงกรมภาวนาว่า ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ เป็นต้น อริยสัจ ๔ ก็สามารถเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติได้ เช่นเดียวกันนี้

ถาม. ท่านกล่าวอุปมาอริยสัจ ๔ ไว้อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. **ท่านกล่าวอุปมาอริยสัจ ๔ ไว้อย่างนี้** คือ :-

๑. **ทุกขสัจ** อุปมาเหมือนภัย

๒. **สมุทัยสัจ** อุปมาเหมือนเหตุเกิดของภัย

๓. **นิโรธสัจ** อุปมาเหมือนการปราศจากภัย

๔. **มรรคสัจ** อุปมาเหมือนอุบายเป็นเหตุให้ปราศจากภัย

อีกอุปมาหนึ่ง ท่านกล่าวเปรียบไว้อย่างนี้ คือ :-

๑. **ทุกขสัจ** อุปมาเหมือนฝั่งนี้

๒. **สมุทัยสัจ** อุปมาเหมือนห้วงน้ำใหญ่

๓. **นิโรธสัจ** อุปมาเหมือนฝั่งโน้น

๔. **มัคคสัจ** อุปมาเหมือนความพยายามที่ยังตนให้ถึงฝั่งโน้น

มัคคสัจ จบ

ปกิณณกธรรมที่ควรรู้

๑. เดช ๕ คือ :-

๑. **จรณเตโช** เดชคือจรณะ ได้แก่ ศีล และจรณะ ๑๕

๒. **คุณเตโช** เดชคือคุณ

๓. **ปญฺญาเตโช** เดชคือปัญญา

๔. **ปุญฺญเตโช** เดชคือบุญ

๕. **ธมฺมเตโช** เดชคือพระธรรม

(๓๑/๑๕๑)

๒. ลักษณะห้วงน้ำ คือพระธรรม ๕

๑. **สีลติตฺโถ** มีความเย็นเป็นท่า

๒. **อนาวิโล** ไม่ขุ่นมัว

๓. **ปสตโถ** สัตบุรุษสรรเสริญ

๔. **อนุลลคตฺตา** ลงอาบได้ไม่เปียก

๕. **ปารํ ตรนฺติ** ข้ามฝั่งได้

(๑๕/๒๔๙)

อาชีวัฏฐมกศีล (ศีล ๘)

๑. **ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

๒. **อทินนาทานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

๓. **กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

๔. **มุสาวาทา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

๕. **ผรุสาย วาจาย เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

๖. **ปิสุณาย วาจาย เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

๗. **สมฺผปฺปลาปา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

๘. **มิจฺฉาอาชีวา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ**

สรุปศีล

"อิมานิ อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ อาชีวฏฺฐมกสีลวเสน สาธุกํ อปฺปมาเทน รกฺขิตพฺพานิ (รับว่า อาม ภนฺเต) สีเลน สุคตึ ยนฺติ, สีเลน, โภคสมฺปทา, สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ, ตสฺมา สีลํ วิโสธเย"

๔. อานิสงส์แผ่เมตตา ๑๑ ประการ คือ :-

๑. **สุขํ สุปติ** นอนหลับสบายคล้ายเข้าผลสมาบัติ

๒. **สุขํ ปฏิพุชฺฌติ** เมื่อตื่นก็สบายคล้ายกับออกจากผลสมบัติ

๓. **น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ** ไม่ฝันเห็นสิ่งที่ชั่ว และเรื่องที่น่าเกลียดน่ากลัว ฝันเห็นแต่สิ่งที่ดี ที่น่าปลื้มใจ ไม่ฝันร้าย

๔. **มนุสฺสานํ ปิโย โหติ** เป็นที่รักของคนทั้งหลาย

๕. **อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ** เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย มีเทวดาเป็นต้น

๖. **เทวตา รกฺขนฺติ** เทวดาย่อมรักษา

๗. **นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติ** ไฟ หรือยาพิษ หรือศาสตราอาวุธต่าง ๆ ทำร้ายไม่ได้

๘. **ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ** มีใจตั้งมั่นได้เร็วคือมีใจสงบได้เร็ว

๙. **มุขวณฺโณ วิปฺปสีทติ** มีหน้าตาผ่องใส

๑๐. **อสมฺมุฬฺโห กาลํ กโรติ** เมื่อเวลาตาย จิตไม่ฝั่นเฟือน คือไม่หลงตาย ตายอย่างมีสติ ตายอย่างไม่ประมาท

๑๑. **อุตฺตรึ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต พฺรหฺมโลกูปโค โหติ** แม้ว่ายังไม่ได้บรรลุผลอันประเสริฐในภพนี้ก็ตาม ถ้าได้รูปฌานก็จักไปบังเกิดในพรหมโลก

๕. พรหมจรรย์ ๑๒ คือ :–

๑. **ทาน** ได้แก่ ทานทั้ง ๒ อย่าง คือ อามิสทาน ๑ ธรรมทาน ๑

๒. **เวยยาวัจจะ** ได้แก่ การช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ

๓. **ปัญจสีละ** ได้แก่ การสมาทานศีล ๕ เป็นนิจศีล คือรักษาศีล ๕ ตลอดชีวิต

๔. **อุโปสถสีละ** ได้แก่ การรักษาอุโบสถศีล หรือรักษาอาชีวัฏฐมกศีล

๕. **อัปปมัญญา** ได้แก่ การเจริญพรหมวิหาร ธรรมทั้ง ๔ มีเมตตาเป็นต้น

๖. **เมถุนวิรัติ** ได้แก่ การงดเว้นจากเมถุนธรรม

๗. **สทารสันโดษ** ได้แก่ การยินดีพอใจเฉพาะภรรยาของตน

๘. **วิริยะ** ได้แก่ความเพียรระวังบาปไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป เพียรเจริญไตรสิกขา เพียรรักษาไตรสิกขา

๙. **อริยมรรค** ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนเป็นมัคคสมังคี

๑๐. **ศาสนา** ได้แก่ ศีลสมาธิปัญญา

๑๑. **ธรรมเทศนา** ได้แก่ การแสดงพระสัทธรรม๓ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ

๑๒. **อัชฌาสัย** ได้แก่ การสั่งสอนอบรมทาน ศีล ภาวนา จนเป็นอุปนิสัยปัจจัยให้ได้สมบัติ ๓ ประการ

๖. น้ำปานะ ๑๖ อย่างคือ :–

๑. **อมฺพปานํ** น้ำมะม่วง ปรุงด้วยน้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด การบูร

๒. **ชมฺพูปานํ** น้ำผลหว้า คือน้ำที่ทำจากผลหว้า

๓. **โจจปานํ** น้ำกล้วยมีเมล็ด คือน้ำที่ทำจากผลกล้วยมีเมล็ด

๔. **โมจปานํ** น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด คือน้ำที่ทำจากผลกล้วยไม้มีเมล็ด

๕. **มธุกปานํ** น้ำมะทราง คือน้ำที่ทำจากผลมะทราง ต้องเจือน้ำจึงควร

๖. **มุทฺทิกปานํ** น้ำผลจันทร์ คือน้ำที่ทำจากผลจันทร์

๗. **สาลุกปานํ** น้ำเง่าบัว คือน้ำที่ทำจากเง่าบัวแดงเง่าบัวเขียว

๘. **ผารุสกปานํ** น้ำมะปราง คือน้ำที่ทำจากผลมะปราง เหมือนน้ำมะม่วง

๙. **โกสมฺพปานํ** น้ำเล็บเหยี่ยว คือน้ำที่ทำจากผลเล็บเหยี่ยว

๑๐. **โกลปานํ** น้ำพุทราเล็ก คือน้ำที่ทำจากผลพุทราเล็ก

๑๑. **พทรปานํ** น้ำพุทราใหญ่ คือน้ำที่ทำจากผลพุทราใหญ่

๑๒. **ฆฏปานํ** น้ำเปรียง ได้แก่ น้ำเนยใส

๑๓. **เตลปานํ** น้ำมันเงา คือน้ำมันที่ทำจากเงา
๑๔. **ยาคุปานํ** น้ำยาคู คือน้ำข้าวยาคู มีรสเปรี้ยวเป็นต้น
๑๕. **ปโยปานํ** น้ำนม คือน้ำนมวัว น้ำนมแพะ น้ำนมควาย
๑๖. **รสปานํ** น้ำรส คือน้ำปรุงด้วยรสมีรสผักดอกเป็นต้น

(๒๙/๔๕๐)

๗. ฆราวาสธรรม ธรรมะของผู้ครองเรือน ๒๑ ประการ คือ

๑. **น สาธารณทาโร** ไม่คบคนสาธารณ์ คือไม่ผิดสามีภรรยาคนอื่น
๒. **น ภุญฺเช สาธุเมกโก** ไม่บริโภคอาหารดี มีรสอร่อยแต่ผู้เดียว
๓. **น เสเว โลกายติกํ** ไม่ควรเกี่ยวข้องกับสิ่งอันให้เกิดความฉิบหาย คือ อบายมุข ๖
๔. **สีลวา เป็นผู้มีศีล** รักษากายวาจาให้เรียบร้อย คือมีศีล ๕ มั่นเป็นนิตย์
๕. **วตฺตสมฺปนฺโน** สมบูรณ์ด้วยอาจาระสมบัติและจริยาวัตรอันดีงาม
๖. **อปฺปมตฺโต** ไม่ประมาทในกิจน้อยใหญ่ และไม่ประมาทในกุศลธรรม

๗. **วิจกฺขโณ**	มีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง มองหาสมบัติ ๓ ประการ
๘. **นิวาตวุตฺติ**	มีความประพฤติละมุนละม่อมเคารพอ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญ โดยวัย โดยคุณ โดยชาติ
๙. **อตฺถทฺโธ**	ไม่เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่งทะนงตัว
๑๐. **สุรโต**	ยินดีแต่ในทางที่ชอบ ประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม
๑๑. **สขิโล**	มีถ้อยคำน่าฟัง ฝังไมตรีจิตรมิตรภาพ ซาบซึ้งตรึงใจ
๑๒. **มุทุ**	มีอัธยาศัยอ่อนโยน น่ารัก นุ่มนวลชวนคบหาสมาคม
๑๓. **สงฺคเหตา**	สงเคราะห์กัลยาณมิตรด้วยจิตเป็นกุศลในทานเป็นต้น
๑๔. **สํวิภาคี**	โอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเจือจาน ใจบุญสุนทาน
๑๕. **วิธานวา**	จัดการงานดี เมตตาปราณี มีใจเบิกบาน ขยันเอาการ ไม่ยอมท้อถอย
๑๖. **ตปฺเปยฺย**	บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ อาจหาญรื่นเริง บันเทิงในบุญ

๑๗. **ธมฺมกาโม** เป็นผู้ใคร่ธรรม นำมาศึกษาค้าหาความจริง เป็นมิ่งมงคล มีผลเป็นสุข

๑๘. **สุตาธโร** จำธรรมที่ได้สดับ รับมาปฏิบัติขจัดโลภ โกรธ หลง

๑๙. **ปริปุจฺฉโก** หมั่นสอบถามท่านผู้รู้ ถือท่านเป็นครูทั้งภาค ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ

๒๐. **สกฺกจฺจํ** เข้าไปหาท่านผู้มีศีล ชินวินัยใจเยือกเย็น เป็นบัณฑิต ด้วยจิตเคารพ

๒๑. **สจฺจวาที** มีวาจาสัตย์ ระมัดระวัง ตั้งอยู่ในธรรม นำตนให้พ้นทุกข์ ถึงสุขสวัสดี

(จากวิธุรชาดก)

๘. มงคล ๓๘ ประการ คือ :-

๑. ไม่คบคนพาล

๒. คบบัณฑิต

๓. บูชาผู้ที่ควรบูชา

๔. อยู่ในประเทศอันสมควร

๕. ทำบุญไว้ในก่อน

๖. ตั้งตนไว้ชอบ

๗. เป็นพหูสูต

๘. มีศิลปะ
๙. มีวินัยที่ศึกษาดีแล้ว
๑๐. วาจาสุภาษิต
๑๑. เลี้ยงดูมารดาบิดา
๑๒. เลี้ยงดูบุตร
๑๓. เลี้ยงดูภรรยา
๑๔. ทำการงานไม่คั่งค้าง
๑๕. ทำเพ็ญทาน
๑๖. ประพฤติธรรม
๑๗. สงเคราะห์ญาติ
๑๘. ทำงานไม่มีโทษ
๑๙. งดเว้นบาป
๒๐. ไม่ดื่มน้ำเมา
๒๑. ไม่ประมาท
๒๒. มีสัมมาคารวะ
๒๓. เจียมตัว
๒๔. สันโดษ
๒๕. กตัญญู
๒๖. ฟังธรรม
๒๗. อดทน
๒๘. ว่าง่ายสอนง่าย
๒๙. พบปะสมณะ
๓๐. สนทนาธรรม

๓๑. บำเพ็ญตบะ
๓๒. ประพฤติพรหมจรรย์
๓๓. เห็นอริยสัจ
๓๔. ทำนิพพานให้แจ้ง
๓๕. จิตไม่หวั่นไหว
๓๖. จิตไม่เศร้าโศก
๓๗. จิตปราศจากกิเลส
๓๘. จิตเกษม

๙. อิติปิ โส นวหรคุณ

อิติปิ โส ภควา	แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น
๑. **อรหํ**	เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้ควรไหว้ควรบูชา
๒. **สมฺมาสมฺพุทฺโธ**	เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง
๓. **วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน**	เป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยวิชชาและจรณะ
๔. **สุคโต**	เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว
๕. **โลกวิทู**	เป็นผู้รู้แจ้งโลก
๖. **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ**	เป็นผู้ฝึกบรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
๗. **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ**	เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. **พุทฺโธ** เป็นผู้เบิกบานแล้ว
๙. **ภควาติ** เป็นผู้จำแนกธรรม เป็นผู้มีภคธรรม ๖ ดังนี้

๑. แก้บท อรหํ

"อารกตฺตา กิเลเสหิ สวาสเนหิ โส มุนิ
สพฺพปูชารหตฺตา จ วิทิโต อรหํ อิติ"

พระมุนีพระองค์นั้น อันบัณฑิตรู้แจ้งแล้วว่า เป็นพระอรหันต์ ดังนี้ เพราะความเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย กับทั้งวาสนา และเพราะความเป็นผู้ควรซึ่งบูชาทั้งปวง

๒. แก้บท สมฺมาสมฺพุทฺโธ

"สมฺมา สามญฺจ สจฺจานิ พุทฺโธ จ อญฺญโพธโน
เตเนส สมฺมาสมฺพุทฺโธ สพฺพธมฺเมสุ จกฺขุมา"

พระมุนีพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้วซึ่งของจริงทั้งหลายเองโดยชอบด้วย ให้ผู้อื่นตรัสรู้ได้ด้วย เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธมีจักษุในธรรมทั้งหลายทั้งปวง

๓. แก้บท วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน

"วิชฺชาหิ จรเณเหส สมฺมเทว สมาคโต
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน อุตฺตโม เทวมานุเส"

พระมุนีนั้น มาพร้อมแล้วด้วยวิชชาและจรณะโดยชอบทีเดียว จึงชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชา ๓-๘ และจรณะ ๑๕ เป็นผู้สูงสุดในเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

๔. แก้บทสุคโต

"สพฺพเกลฺสปฺปหาแนน คโต โส สุคโต มุนิ
สมฺมา กาเยน วาจาย มนสา สุคโต คโต"

พระมุนีนั้น เสด็จไปแล้วด้วยการละกิเลสทั้งปวง จึงชื่อว่าสุคตเสด็จไปแล้วด้วยกาย วาจา ใจ โดยชอบ จึงชื่อว่าสุคต

๕. แก้บท โลกวิทู

"โลกํ วิภูตโต สพฺพํ ญาเณนญฺญาสิ สพฺพถา
นาโถ โลกสฺส สมฺมาว เตน โลกวิทู ชิโน"

พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก ได้รู้แล้วซึ่งโลกทั้งปวงโดย ความเป็นของแจ้งชัดด้วยพระญาณ โดยประการทั้งปวง โดยชอบเทียว เพราะเหตุนั้น พระชินเจ้า จึงชื่อว่าผู้รู้แจ้งโลก

๖. แก้บท อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ

"สาเรตา นรทมฺมานํ อกุปฺปาย วิมุตฺติยํ
ตโต อนุตฺตโร นาโถ ปุริสทมฺมสารถิ

พระองค์ผู้ยังชนควรทรมานให้แล่นไปแล้ว ในปัญญาเครื่องพ้นวิเศษ อันไม่กำเริบ เพราะเหตุนั้น พระองค์ผู้เป็นที่พึ่ง จึงชื่อว่าเป็นสารถีของบุรุษควรทรมาน ไม่มีสารถีอื่นยิ่งกว่า

๗. แก้บท สตฺถา เทวมนุสฺสานํ

"โลกิเยหิ จ อตฺเถหิ อโถ โลกุตฺตเรหิ จ
สตฺถา เทวมนุสฺสานํ สาสิตา เทวมานุเส"

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงสั่งสอนซึ่งเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยประโยชน์ทั้งหลายเป็นโลกีย์ด้วย เป็นโลกุตตระ ด้วย จึงชื่อว่าเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. แก้บท พุทฺโธ

"สมฺพุชฺฌิตา จ สจฺจานิ เกลสนิทฺทา ปพุชฺฌิตา
สพฺพโส คุณวิกาสมฺ ปตฺโต พุทฺโธ นรุตฺตโม"

พระองค์เป็นผู้รู้พร้อม ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยเป็นผู้ตื่นจากความหลับคือกิเลสด้วย เป็นผู้สูงสุดกว่าชน ถึงแล้วซึ่งความเบิกบานด้วยพระคุณโดยประการทั้งปวง จึงชื่อว่าพุทธะ

แก้บทพุทโธ ๑๒ นัย

๑. **สพฺพํ พุทฺธวาติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวง

๒. **วิสิฏฺฐา พุทฺธิ อสฺสาติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะมีพระปัญญาอันประเสริฐสุด

๓. **พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้อริยสัจ ๔

๔. **โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะยังหมู่สัตว์

ให้ตรัสรู้

๕. **ปารมิตา ปริภาวิตาย ปญฺญาย สพฺพมฺปิ เณยฺยํ อพุชฺฌีติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้เญยยธรรมทั้งปวงด้วยพระปัญญาที่ได้ทรงสั่งสมอบรมมาดีแล้ว โดยทรงสร้างพระบารมี ๓๐ ทัศ มาอย่างสมบูรณ์บริบูรณ์

๖. **สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควาติ อธิคตคุณวิเสเสหิ ขีณาสเวหิ พุชฺฌิตพฺโพติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบแล้วยังพระสงฆ์และพุทธบริษัท ทั้งหลายให้ตรัสรู้ตามคุณวิเศษที่พระองค์ ได้ทรงบรรลุแล้ว คือ ยังพุทธบริษัทให้สิ้นอาสวกิเลส ดุจพระองค์

๗. **อปริมิตกปฺโปจิตปารมิตาสมฺภูตาย ปญฺญาย สพฺเพ สํขตาสํขตธมฺเม อพุชฺฌีติ พุทฺโธ** ชื่อว่าพุทธะ เพราะได้ตรัสรู้สังขตธรรม อสังขตธรรมทั้งปวง ด้วยพระปัญญาอันทรงสั่งสมอบรมมาแล้วตลอดกัปป์นับไม่ถ้วน

๘. **สวาสนสมฺโมหนิทฺทาย พุชฺฌติ ปพุชฺฌติ ปพุชฺฌนํ กโรตีติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงตื่นจากหลับ คือ โมหะพร้อมทั้งวาสนา

๙. **ทินกรกิรณสมาคเมน ปรมรุจิรสิริโสภคฺคปฺปตฺติยา วิสกสิตมิว ปทุมํ อคฺคมคฺคญาณ สมาคเมน อปริมิตคุณคณา - ลงฺกต สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปตฺติยา พุชฺฌติ วิกสติ พุชฺฌนํ วิกสนํ กโรตีติ พุทฺโธ** ชื่อว่าพุทธะ เพราะทรงตรัสรู้ เบิกบาน แจ่มใสเพราะความถึงพร้อมด้วยสิริโสภาคย์อันรุ่งเรืองงดงามอย่างยิ่ง ดุจดอกปทุมที่แย้มบานเพราะแสงแห่งทินกรฉะนั้น และเพราะ ทรงถึงพร้อมด้วยอรหัตตมัคคญาณ ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ

อันประดับด้วยหมู่แห่งคุณซึ่งจะนับจะประมาณมิได้

๑๐. **เทฺว วฏฺฏมูลานิ อนญฺญุทฺธราปิโต หุตฺวา ขนฺธสนฺ - ตานโต สยเมว มหาสมุทฺทโต วาลิกุทฺธรณํ วิย อุทฺธรตีติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงรื้อถอนวัฏมูลทั้งสองออกจากขันธสันดานของพระองค์เอง ด้วยพระองค์เอง ไม่มีผู้อื่นใด มาช่วยให้รื้อถอนดุจบุคคลขนทราย รื้อทรายขึ้นจากมหาสมุทร ฉะนั้น

๑๑. **ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกสฺขาเต อตฺเถ อุทฺธริตวา ธาเรตีติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงไว้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๓ คือประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์โลกหน้า ประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน

๑๒. **พุชฌตีติ พุทโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้อริยสัจ ๔ **(อภิธานปฺปทีปิกาสูจิ)**

แก้บท พุทโธ ๑๕ นัย

๑. **พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้อริยสัจ ๔

๒. **โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะยังสัตวโลกผู้มีบารมีสมควร จะได้ตรัสรู้ให้ตรัสรู้อริยสัจธรรม

๓. **สพพญฺญุตาย พุทโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะมีพระบวรพุทธสันดาน ทรงพระคุณคือพระสัพพัญญุตญาณ อันสามารถตรัสรู้เญยยธรรมทั้งปวง

๔. **สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงพระคุณคือ พระอรหัตตมัคคญาณ อันหักราญกองกิเลสเป็น สมุจเฉทปหาน

หาเศษมิได้

๕. **อภิญเญยยตาย พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้พระจตุราริยสัจด้วยพระองค์เอง หาผู้อื่นจะบอกกล่าวมิได้

๖. **วิกสิตาย พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงเบิกบานด้วยพระอรหัตตมัคคญาณ เปรียบประดุจดอกปทุมชาติอันบานใหม่ด้วยแสงพระสุริยเทพบุตร เหตุได้พระอรหัตแล้ว พระวิเศษญาณทั้งปวง มีอนาวรญาณเป็นต้น ก็เกิดพร้อมด้วยพระอรหัตตมัคคญาณนั้น

๗. **ขีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะสิ้นจากอาสวะทั้ง ๔ มีกามาสวะเป็นต้น

๘. **นิรุปกฺกิเลสงฺขาเตน พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะมีพระบวรพุทธสันดาน ปราศจากกิเลส ๑,๕๐๐

๙. **เอกนฺตวีตราโคติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะมีพระบวรพุทธสันดานทรงพระคุณคือ ปราศจากราคะ

๑๐. **เอกนฺตวีตโทโสติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะมีพระบวรพุทธสันดานปราศจากโทสะ

๑๑. **เอกนฺตวีตโมโหติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะมีพระบวรพุทธสันดานปราศจากโมหะ

๑๒. **เอกฺนตนิกฺกิเลโสติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะตื่นจากหลับคือกิเลส เปรียบประดุจบุรุษที่ตื่นจากหลับฉะนั้น

๑๓. **เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะเสด็จไปสู่พระนิพพานโดยทางสายเอก คือ มัชฌิมาปฏิบัติ

๑๔. **เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ** ชื่อว่าพุทธะ เพราะตรัสรู้พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง

หาผู้จะถึงบ่อมิได้ คือหาผู้เปรียบมิได้

๑๕. **อพุทธิวิหตตตา พุทธิปฏิลาภา พุทโธ** ชื่อว่า พุทธะ เพราะพระองค์มีพระบวรพุทธสันดานได้ซึ่งพุทธิคือ พระอรหัตต มัคคญาณเหตุประหารเสียซึ่งอพุทธิ คือ อวิชชา

(๓๑/๒๗๑)

๙. แก้บท ภควา

"ภาเคยน ภคธมฺเมหิ　　สมงฺคี จาตุโล มุนิ
ครุคารวยุตฺโต จ　　วิสุสุโต ภควา อิติ"

พระมุนีผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยภาคบุญ ด้วยภาคธรรมทั้งหลาย ไม่มีผู้ใดเปรียบด้วย เป็นผู้ประกอบด้วยคุณน่าเคารพอันหนักด้วย จึงปรากฏว่า ภควา ดังนี้

๑๐. อิติปิ โส รตนมาลา หรือ พุทธคุณ ๔๖

๑. อิ

"อิฏฺโฐ สพฺพญฺญุตญาณํ　　อิจฺฉนฺโต อาสวกฺขยํ
อิฏฺฐํ ธมฺมํ อนุปฺปตฺโต　　อิทฺธิมนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ปรารถนาแล้วซึ่งพระสัพ - พัญญุตญาณ ปรารถนาอยู่ซึ่งธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะ ถึงโดยลำดับ แล้ว ซึ่งธรรมอันพระองค์ปรารถนาแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมซึ่ง พระพุทธเจ้าผู้มีฤทธิ์ พระองค์นั้นฯ

๒. ติ

“ติณฺโณ โย วฏฺฏทุกฺขมฺหา ติณฺณํ โลกานมุตฺตโม
ติสฺโส ภูมี อติกฺกนฺโต ติณฺณโอฆํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้ามแล้วจากทุกข์ในวัฏฏะ ผู้สูงสุดกว่าโลกทั้งสาม ผู้ก้าวล่วงแล้วซึ่งภูมิทั้งสาม ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ข้ามแล้วซึ่งโอฆะทั้ง ๔ มีกาโหฆะเป็นต้น ฯ

๓. ปิ

“ปิโย เทวมนุสฺสานํ ปิโย พรหมานมุตฺตโม
ปิโย นาคสุปณฺณานํ ปิณินฺทฺริยํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้เป็นที่รักของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เป็นที่รักอันสูงสุดของพรหมทั้งหลาย ผู้เป็นที่รักอันสูงสุดของนาคและครุฑทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้มีอินทรีย์บริบูรณ์

๔. โส

“โสกา วิรตฺจิตฺโต โย โสภมาโน สเทวเก
โสกปฺปตฺเต ปโมเทนฺโต โสภวณฺณํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้มีจิตปราศจากความเศร้าโศก ผู้งามในโลกทั้งเทวโลก ยังสัตว์ทั้งหลายผู้ถึงแล้วซึ่งความเศร้าโศกให้บันเทิงอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มี

วรรณะอันงาม

๕. ภ

"ภชฺชิตา เยน สทฺธมฺมา ภคฺคปาเปน ตาทินา
ภเย สตฺเต ปหาเสนฺโต ภยสนฺตํ นมามิหํ"

พระสัทธรรมทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ทรงแจกแล้ว ผู้มีบาปอันหักเสียแล้วผู้คงที่ ยังสัตว์ทั้งหลายผู้กลัวให้รื่นเริงอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้มีภัยอันสงบแล้ว

๖. ค

"คมิโต เยน สทฺธมฺโม คมาปิโต สเทวกํ
คจฺฉมาโน สิวํ รมฺมํ คมฺยธมฺมํ นมามิหํ"

พระสัทธรรมอันพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ถึงแล้ว ผู้ยังสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวดาให้ถึงแล้ว ผู้ถึงอยู่ซึ่งพระนิพพาน เป็นที่ยินดี เป็นที่เกษม ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้มีธรรมอันถึงแล้ว

๗. วา

"วานา นิกฺขมิ โย ตณฺหา วาจํ ภาสติ อุตฺตมํ
วานนิพฺพาปนตฺถาย วายมนฺตํ นมามิหํ"

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ผู้ออกไปจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมตรัสซึ่งวาจาอันสูงสุด เพื่อประโยชน์แก่อันยังตัณหาเครื่องร้อยรัดให้ดับไป ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระองค์นั้นผู้เพียรอยู่

๘. อ

"อนสฺสาสกสตฺตานํ อสฺสาสํ เทติ โย ชิโน
อนนฺตคุณสมฺปนฺโน อนฺตคามึ นมามิหํฯ"

พระชินะอรหันตะเจ้าพระองค์ใด ให้อยู่ซึ่งความหายใจคล่องแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้หายใจไม่คล่อง ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยคุณไม่มีที่สุด ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระชินะอรหันตะเจ้าพระองค์นั้น ผู้ถึงซึ่งที่สุด ธรรม

๙. ร

"รโต นิพฺพานสมฺปตเต รโต โส สตฺตโมจเน
รมฺมาเปตีธ สตฺเต โย รณจาคํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงยินดีแล้วในธรรมอันถึงพร้อมซึ่งพระนิพพาน ยินดีแล้วในอันยังสัตว์ให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ย่อมยังสัตว์ทั้งหลาย ให้ยินดีในพระนิพพานนี้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้กำจัดเสียซึ่งข้าศึกคือกิเลส

๑๐. หํ

"หญฺญเต ปาปเก ธมฺเม หํสาเปติ ปรํ ชนํ
หํสมานํ มหาวีรํ หนฺตปาปํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมฆ่าเสียซึ่งธรรมทั้งหลายอันลามก ยังชนอื่นให้รื่นเริงอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ยังหมู่สัตว์ให้ร่าเริงอยู่ ผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ ผู้มีบาป

อันฆ่าเสียแล้ว

๑๑. สม

"สํขตาสํขเต ธมฺเม สมฺมา เทเสสิ ปาณินํ
สํสารํ สํวิฆาเฏติ สสมฺพุทฺธํ นมามิหํ"

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ได้ทรงแสดงแล้วโดยชอบซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะและอสังขตะ แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมกำจัดเสียซึ่งสังสารทุกข์ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ตรัสรู้ชอบเอง

๑๒. มา

"มาตาว ปาลิโต สตฺเต มานถทฺเธ ปมทฺทิโน
มานิโต เทวสํเฆหิ มานฆฏํ นมามิหํ"

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็นประดุจมารดา ผู้เลี้ยงซึ่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้ย่ำยีเสียซึ่งความกระด้างด้วยมานะทั้งหลาย ผู้อันหมู่แห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนับถือแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ขจัดเสียได้ซึ่งมานะ

๑๓. สมฺ

"สญฺจยํ ปารมี สมฺมา สญฺจิตฺวา สุขมตฺตโน
สํขารานํ ขยํ กตฺวา สนฺตคามึ นมามิหํ"

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ก่อสร้างพระบารมีโดยชอบ สั่งสมแล้วซึ่งสุขเพื่อตนกระทำแล้วซึ่งธรรมเป็นเหตุ

สิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลาย ถึงพระนิพพานอันสงบระงับ

๑๔. พุท

"พุชฺฌิตฺวา จตุสจฺจานิ　　พุชฺฌาเปติ มหาชนํ

พุชฺฌาเปนฺตํ สิวํ มคฺคํ　　พุทฺธเสฏฺฐํ นมามิหํ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ตรัสรู้แล้วซึ่งสัจจะสี่ ยังมหาชนให้รู้อยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ยังสรรพสัตว์ให้รู้อยู่ซึ่งทางอันเกษม ผู้ประเสริฐสุด

๑๕. โธ

"โธติ ราเค จ โทเส จ　　โธติ โมเห จ ปาณินํ

โธตาสวํ มหาวีรํ　　โธตเกลสํ นมามิหํ"

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมขจัดเสียซึ่งราคะ โทสะ โมหะแห่งสัตว์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอาสวะอันขจัดแล้ว ผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ ผู้มีกิเลสอันขจัดแล้ว

๑๖. วิชฺ

"วิวิจฺเจว อสทฺธมฺมา　　วิจิตฺวา ธมฺมเทสนํ

วิเวเก ฐิตจิตฺโต โย　　วิทิตนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด มีจิตตั้งอยู่แล้วในวิเวกสงัดแล้วจากอสัทธรรม ร้อยกรองแล้วซึ่งพระธรรมเทศนา ข้าพเจ้าขอนอบน้อม

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้รู้แล้ว

๑๗. ชา

"ชาติธมฺโม ชราธมฺโม ชาติอนฺโต ปกาสิโต
ชาติเสฏฺเฐน พุทฺเธน ชาติโมกฺขํ นมามิหํ"

ชาติธรรม ชราธรรม ที่สุดแห่งชาติ อันพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้มีชาติอันประเสริฐสุด ผู้รู้แล้วประกาศแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้พ้นจากชาติ

๑๘. จ

"จยเต ปุญฺญสมฺภาเร จเยติ สุขสมฺปทํ
จชนฺตํ ปาปกมฺมานิ จชาเปนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด สั่งสมอยู่ซึ่งสัมภาระเป็นบุญทั้งหลาย ก่อสร้างอยู่ซึ่งความถึงพร้อมแห่งสุข ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ละอยู่ ผู้ให้ละอยู่ ซึ่งกรรมอันลามกทั้งหลาย

๑๙. ร

"รมิตํ เยน นิพฺพานํ รกฺขิตํ โลกสมฺปทํ
รชโทสาทิเกฺลเสหิ รหิตํ ตํ นมามิหํ"

พระนิพพาน อันพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงยินดีแล้ว ความถึงพร้อมในโลกอันพระพุทธเจ้าพระองค์ใดรักษาแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เว้นแล้วจากกิเลสมีความ

ยินดีและความคิดประทุษร้ายเป็นต้น

๒๐. ณ

"นมิโตเยว พรหฺเมหิ นรเทเวหิ สพฺพทา
นทนฺโต สีหนาทํ โย นทนฺตํ ตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อันมนุษย์ เทวดา และพรหมทั้งหลายนอบน้อมแล้ว ในกาลทุกเมื่อ บันลือสีหนาทอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้บันลืออยู่

๒๑. สมฺ (ส)

"สํขาเร ติวิเธ โลเก สญฺชานาติ อนิจฺจโต
สมฺมานิพฺพานสมฺปตฺโต สมฺปสฺสนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด รู้พร้อมอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลายในโลกสาม โดยความเป็นของไม่เที่ยง ถึงพร้อมแล้วซึ่งพระนิพพานโดยชอบ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เห็นอยู่โดยชอบ

๒๒. ปน (มป)

"ปกฺกเต โพธิสมฺภาเร ปสฏฺโฐ โส สเทวเก
ปญฺญาย อสโม โหติ ปสนฺนํ ตํ นมามิหํ"

ครั้นเมื่อโพธิสมภาร อันพระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงสร้างมาแล้ว พระองค์เป็นผู้อันมนุษย์และเทวดาสรรเสริญแล้ว ทั้งในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก หาผู้เสมอด้วยพระปัญญาบ่มิได้มี ข้าพเจ้า

ขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ผ่องแผ้วแล้ว

๒๓. โน (นโน)

"โน เทติ นิรยํ คนตุ โน จ ปาปํ อการยิ
โน สโม อตฺถิ ปญฺญาย โนนธมฺมํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมไม่ให้เพื่อจะไปนรกอนึ่ง ไม่ได้ให้กระทำแล้วซึ่งบาป ไม่มีใครเสมอด้วยปัญญา ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีธรรมอันยิ่ง

๒๔. สุ

"สุนฺทโร วรรูเปน สุสฺสโร ธมฺมภาสเน
สุทุทฺทสํ ทิสาเปติ สุคตนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด งามด้วยพระรูปอันประเสริฐมีพระกระแสเสียงอันไพเราะในอันตรัสซึ่งธรรม ให้เห็นอยู่ซึ่งธรรมที่บุคคลเห็นได้ยากนนัก ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพรองค์นั้น ผู้เสด็จไปดีแล้ว

๒๕. ค

"คจฺฉนโต โลกิยํ ธมฺมํ คจฺฉนโต อมตํ ปทํ
คโต โส สตฺตโมเจตุํ คตญฺญู นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ถึงอยู่ซึ่งธรรมอันเป็นโลกีย์ถึงอยู่ซึ่งทางอันไม่ตาย พระพุทธองค์เสด็จไปแล้วเพื่อจะยังสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระญาณ

อันทรงบรรลุแล้ว

๒๖. โต

"โตเสนฺโต วรธมฺเมน โตสฏฺฐาเน สิเว วเร
โตสํ อกาสิ ชนฺตูนํ โตลจิตฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ให้สรรพสัตว์ยินดีอยู่ด้วยพระธรรมอันประเสริฐได้กระทำแล้วซึ่งความยินดีในที่ควรยินดี อันเกษมประเสริฐ แก่สัตว์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีจิตเที่ยงตรง ดุจตราชั่ง

๒๗. โล

"โลเภ ชหติ สมฺพุทฺโธ โลกเสฏฺโจ คุณากโร
โลเภ สตฺเต ชหาเปติ โลภสนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็นผู้ตรัสรู้เองแล้ว ย่อมละเสียซึ่งโลภะทั้งหลาย ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งคุณ เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายในละเสียซึ่งโลภะ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้รำงับเสียซึ่งความโลภ

๒๘. ก

"กนฺโต โย สพฺพสตฺตานํ กตฺวา ทุกฺขกฺขยํ ชิโน
กเถนฺโต มธุรํ ธมฺมํ กถาสณฺหํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ชนะ ล่วงกันดารไปแล้วกระทำแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งทุกข์ เพื่อสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ตรัสรู้ซึ่งธรรมอันไพเราะ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีถ้อย

คำอันไพเราะเสนาะยิ่ง

๒๙. วิ

"วินยํ โย ปกาเสติ　　วิทฺธํเสตวา ตโย ภเว
วิเสสญฺญาณสมฺปนฺโน　　วิปฺปสนฺนํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ถึงพร้อมแล้วด้วยพระญาณอันวิเศษ กำจัดเสียซึ่งภพทั้งหลาย ประกาศอยู่ซึ่งอุบายเครื่องแนะนำ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ผ่องแผ้วแล้ว

๓๐. ทู

"ทูเส สตฺเต ปหาเสนฺโต　　ทูรฏฺฐานํ ปกาสติ
ทูรํ นิพฺพานมาคมฺม　　ทูสหานํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ยังสัตว์ผู้ประทุษร้ายให้รื่นเริงอยู่ ประกาศอยู่ซึ่งที่อันไกล อาศัยแล้วซึ่งพระนิพพานอันไกล ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ละเสียซึ่งความประทุษร้าย

๓๑. อ.

"อนฺตํ ชาติชราทีนํ　　อกาสิ ทฺปทุตฺตโม
อเนกุสฺสาหจิตฺเตน　　อสฺสาเสนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า ได้ทรงทำแล้วซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ทั้งหลาย มีชาติชราเป็นต้น ด้วยจิตมีความอุตสาหะมิใช่น้อย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ผู้ให้หายใจคล่องอยู่

๓๒. นุตุ

"นุเทติ ราคจิตฺตานิ นุทาเปติ ปรํ ชนํ
นุนอตฺถํ มนุสฺสานํ นุสาสนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมบันเทาเสียซึ่งราคะจิตทั้งหลาย ยังชนอื่นให้บรรเทาอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ตามสอนอยู่ซึ่งอรรถอันสละสลวยแก่มนุษย์ทั้งหลาย

๓๓. ต

"ตโนติ กุสลํ ธมฺมํ ตโนติ ธมฺมเทสนํ
ตณฺหาย วิจรนฺตานํ ตณฺหาฆาฏํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมแผ่ไปซึ่งธรรมอันเป็นกุศล ย่อมแผ่ไปซึ่งพระธรรมเทศนา เพื่อสัตว์ทั้งหลายผู้ต้องเที่ยวไปอยู่ด้วยตัณหา ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ฆ่าเสียซึ่งตัณหา

๓๔. โร

"โรเสนฺเต เนว โกเปติ โรเส เหว น กุชฺฌติ
โรคานํ ราคอาทีนํ โรคสนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ไม่โกรธเลย ซึ่งสัตว์ทั้งหลายผู้โกรธอยู่ ไม่เคืองอยู่ซึ่งสัตว์ทั้งหลายผู้เคืองอยู่ทีเดียว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีโรคทั้งหลายมีราคะเป็นต้น อันระงับ

แล้ว

๓๕. ปุ

"ปุณฺณนฺตํ อตฺตโน ปาปํ ปุเรนฺตํ ทสปารมี
ปุญฺญวนฺตสฺส ราชสฺส ปุตฺตภูตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า ผู้ละอยู่ซึ่งบาปของพระองค์ ยังบารมี ๑๐ ให้เต็มอยู่ ผู้เป็นบุตรของพระราชาผู้มีบุญ

๓๖. ริ

"ริปุราคาทิภูตํว ริทฺธิยา ปฏิหญฺญติ
ริตฺตํ กมฺมํ ม กาเรตา ริยวํสํ นมามิหํ

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมขจัดเสียซึ่งกิเลสมีราคะ ดังข้าศึกเป็นต้นด้วยฤทธิ์ ไม่ให้สรรพสัตว์ทำกรรมอันเหลวไหล ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นอริยวงศ์

๓๗. ส

"สมฺปนฺโว วรสีเลน สมาธิปวโร ชิโน
สยมฺภูญาณสมฺปนฺโน สณฺหวาจํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็นผู้ชนะ ถึงพร้อมแล้วด้วยศีลอันประเสริฐ มีสมาธิอันประเสริฐ ถึงพร้อมแล้วด้วยพระญาณแห่งบุคคลผู้รู้เอง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระวาจาไพเราะ

๓๘. ทมฺ

"ทนฺโต โย สกจิตตานิ ทมิตฺวาปิ สเทวกํ

ทนฺโต อมตํ เขมํ ทนฺตินฺทฺริยํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ฝึกอยู่ซึ่งจิตทั้งหลายของพระองค์ แม้ทรงทรมานแล้วซึ่งสัตว์โลกเป็นไปกับด้วยเทวโลก ประทานอยู่ซึ่งอมตธรรมอันเกษม ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอินทรีย์อันทรมานแล้ว

๓๙. ม

“มหุสฺสาเหน สมฺพุทฺโธ มหนฺตํ ญาณมาคมิ
มหิตํ นรเทเวหิ มโนสุทฺธํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็นผู้ตรัสรู้เอง บรรลุแล้วซึ่งพระญาณอันใหญ่ ด้วยพระอุสสาหะอันใหญ่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้อันนรชนและเทวดาทั้งหลายบูชาแล้ว ผู้มีพระทัยหมดจดแล้ว

๔๐. สา

“สารํ เทตีธ สตฺตานํ สาเรติ อมตํ ปทํ
สารถี วิย สาเรติ สารธมฺมํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ประทานอยู่ซึ่งสาระประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ให้ดำเนินไปอยู่สู่ทางอันไม่ตาย ดังนายสารถียังสัตว์พาหนะให้แล่นไปฉะนั้น ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีสารธรรม

๔๑. ธ

“ธมฺมตาริยสทฺธมฺเม ธมฺมาเปติ สสาวกํ

รมฺเม ฐาเน วสาเปนฺตํ รณหนฺตํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ยังสาวกของพระองค์ให้ยินดีแล้วในพระสัทธรรม อันพระอริยะยินดีแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ยังสาวกให้อยู่ในสถานอันรื่นรมย์ ผู้ขจัดเสียซึ่งข้าศึกคือกิเลส

๔๒. ถิ

“ถิโต โย วรนิพฺพาเน ถิเร ฐาเน สสาวโก
ถิรํ ฐานํ ปกาเสติ ถิตธมฺมํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด กับทั้งพระสาวกดำรงอยู่แล้วในพระนิพพาน เป็นสถานอันมั่นคง ทรงประกาศแล้วซึ่งสถานอันมั่นคง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีธรรมอันดำรงอยู่แล้ว

๔๓. สตฺ

“สทฺธมฺมํ เทสยิตฺวาน สนฺตํ นิพพานปาปกํ
สมาหิตํ สสาวกํ สนฺตจิตฺตํ นมามิหํ”

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า กับทั้งพระสาวกผู้แสดงแล้วซึ่งพระสัทธรรม อันยังสรรพสัตว์ให้ถึงซึ่งพระนิพพาน อันระงับแล้ว ผู้มีจิตตั้งมั่น มีจิตสงบแล้ว

๔๔. ถา

“ถานํ นิพฺพานสํขาตํ ถาเมนาธิคโต มุนิ

ถาเน สคฺคสิเว รมฺเม ถาเปนฺตํ ตํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็นมุนี บรรลุแล้วซึ่งสถานอันบัณฑิตนับพร้อมแล้วว่าพระนิพพาน ด้วยความเพียร ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ยังสัตว์ทั้งหลายให้ดำรงอยู่ในสวรรค์และพระนิพพาน อันเป็นสถานน่ารื่นรมย์

๔๕. เท

“เทนฺโต โย สคฺคนิพฺพานํ เทวมนุสฺสปาณินํ

เทนฺตํ ธมฺมวรํ ทานํ เทวเสฏฺฐํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ประทานอยู่ซึ่งสวรรค์และนิพพานแก่เทวดา มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ ผู้ประทานอยู่ซึ่งพระธรรม อันประเสริฐเป็นทาน

๔๖. ว

“วนฺตราคํ วนฺตโทสํ วนฺตโมหํ อนาสวํ

วนฺทิตํ เทวพฺรหฺเมหิ วรํ พุทฺธํ นมามิหํ”

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้มีราคะ โทสะ โมหะ อันคายเสียแล้ว ไม่มีอาสวะ ผู้อันเทวดาและพรหมทั้งหลายถวายบังคมแล้ว

๔๗. ม

“มหตา วิริเยนาปิ มหนฺตํ ปารมึ อกา

มนุสฺสเทวพฺรหฺเมหิ มหิตํ ตํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ก่อสร้างซึ่งพระบารมีอันยิ่งใหญ่ แม้ด้วยความเพียรอันใหญ่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้อันมนุษย์เทวดาและพรหมทั้งหลายบูชาแล้ว

๔๘. นุสฺ

“นุนธมฺมํ ปกาเสนฺโต นุทนฺตฺกาย ปาปกํ

นุนทุกฺขาธิปนฺนานํ นุทาปิตํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ประกาศอยู่ซึ่งพระธรรมอันสละสลวย เพื่ออันบันเทาเสียซึ่งกรรมอันลามก แก่สัตว์ทั้งหลายผู้นอนจมแล้ว ในทุกข์โดยแท้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ยังทุกข์ให้บรรเทาแล้ว

๔๙. สา

“สาวกานํ นุสาเสติ สารธมฺเม จ ปาณินํ

สารธมฺมํ มนุสฺสานํ สาสิตํ ตํ นมามิหํ”

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงพร่ำสอนอยู่ซึ่งพระธรรมอันเป็นสาระทั้งหลาย แก่สาวกและสัตว์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้สั่งสอนแล้วซึ่งพระธรรมอันเป็นแก่นสารแก่มนุษย์ทั้งหลาย

๕๐. นํ

"นนฺทนฺโต วรสทฺธมฺเม นนฺทาเปติ มหามุนิ
นนฺทภูเตหิ เทเวหิ นนฺทนียํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็นมหามุนี บันเทิงอยู่ในพระสัทธรรมอันประเสริฐ ยังสรรพสัตว์ให้บันเทิงอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้อันเทวดาผู้มีความยินดีทั้งหลายพึงชื่นชม

๕๑. พุทฺ

"พุชฺฌิตาริยสจฺจานิ พุชฺฌาเปติ สเทวกํ
พุทฺธญาเณหิ สมฺปนฺนํ พุทฺธํ สมฺมา นมามิหํ

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ยังสัตวโลกกับทั้งเทวโลก ให้ตรัสรู้อยู่ซึ่งอริยสัจ อันพระองค์ตรัสรู้แล้วทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยพระญาณของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

๕๒. โธ

"โธวิตพฺพํ มหาวีโร โธวนฺโต มลมตฺตโน
โธวิตฺวา ปาณินํ ปาปํ โธตเกฺลสํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ ชำระอยู่ซึ่งมลทินควรชำระของพระองค์ ชำระแล้วซึ่งบาปของสัตว์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีกิเลศอันชำระแล้ว

๕๓. ภ

"ภยมาปนฺนสตฺตนํ ภยํ หาเปติ นายโก
ภเว สพฺเพ อติกฺกนฺโต ภยสนฺตํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ได้กล่าวล่วงแล้วซึ่งภพทั้งปวง เป็นนายกผู้แนะนำของสัตว์ทั้งหลายที่ถึงแล้วซึ่งภัย ให้ละอยู่ซึ่งภัยได้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีภัยอันสงบแล้ว

๕๔. ค

"คธิโต เยน สทฺธมฺโม คตญฺญาเณน ปาณินํ
คณหนียํ วรธมฺมํ คณหาเปนฺตํ นมามิหํ

พระสัทธรรมอันพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ได้ตรัสรู้แล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ยังสรรพสัตว์ให้ถือเอาอยู่ ซึ่งธรรมอันประเสริฐที่ควรถือเอา ด้วยพระญาณอันพระองค์ทรงบรรลุแล้ว

๕๕. วา

"วาปิตํ ปวรํ ธมฺมํ วานโมกฺขาย ภิกฺขูนํ
วาสิตํ ปวเร ธมฺเม วานหานํ นมามิหํ"

พระธรรมอันบวร อันพระพุทธเจ้าพระองค์ใดให้ทรงแพร่หลายไปแล้ว แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่ออันให้พ้นจากตัณหาเครื่องร้อยวัด ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ถึงความเป็นผู้มีอำนาจในธรรมอันบวร ผู้ละเสียซึ่งตัณหาเครื่องร้อยรัดทั้งมวล

๕๖. ติ

"ติณฺโณ โส สพฺพปาเปหิ ติณฺโณ สคฺคา ปติฏฺฐิโต
ติเร นิพฺพานสํขาเต ติกฺขญาณํ นมามิหํ"

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด พ้นแล้วจากบาปทั้งปวงพ้นแล้วจากสวรรค์ ตั้งมั่นแล้วที่ฝั่งคือ พระนิพพาน ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระญาณอันเฉียบแหลม

๑๑. อิ ติ ปิ โส เต็มที่

อิติปิ โส ภควา อรหํ
อิติปิ โส ภควา สมฺมาสมฺพุทฺโธ
อิติปิ โส ภควา วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน
อิติปิ โส ภควา สุคโต
อิติปิ โส ภควา โลกวิทู
อิติปิ โส ภควา อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ
อิติปิ โส ภควา สตฺถา เทวมนุสฺสานํ
อิติปิ โส ภควา พุทฺโธ
อิติปิ โส ภควา ภควาติ

๑๒. อิ ติ ปิ โส แปดทิศ

อิ	ร	ชา	ค	ต	ร	สา
ติ	หํ	จ	โต	โร	ถิ	นํ
ปิ	สมฺ	ร	โล	ปุ	สตฺ	พุทฺ
โส	มา	ณ	ก	ริ	ถา	โธ
ภ	สมฺ	สมฺ	วิ	ส	เท	ภ
ค	พุทฺ	ปนฺ	ทู	ทมฺ	ว	ค

วา โธ โน อ ม ม วา

อ วิชฺ สุ นุตฺ สา นุสฺ ติ

๑๓. อิ ติ ปิ โส แปลงรูป

ก วิ โล ทู โต อ ค นุต สุ ต โน โร ปนปุ

สมฺ ริ ณ ส ร ทมฺ จ ม ชา สา วิช ร โธ ถิ

พุทฺ สตฺ สมฺ ถา มา เท สมฺ ว หํ ม ร นุสฺ อ สา

วา นํ ค พุทฺ ภ โธ โส ภ ปิ ค ติ วา อิ ติ

๑๔. อิ ติ ปิ โส กรีงไตรภพ

อิ ติ ติ วา ปิ ค โส ภ ภ โธ ค พุท วา นํ

อา สา ร นุส หํ ม สม ว มา เท สม ถา พุทสต

โธ ถิ วิช ร ชา สา จ ม ร ทม ณ ส สม ริ

ปนฺ ปุ โน โร สุ ต ค นุตฺ โต อ โล ทู ก วิ

๑๕. อิ ติ ปิ โส นารายณ์คายจักร์

ติ อิ วา ติ ค ปิ ภ โส โธ ภ พุทฺ ค นํ วา

สา อ นุสฺ รม หํ ว สมฺ เท มา ถา สมฺ สตฺ พุทฺ

ถิ โธ ร วิช สา ชา ม จ ทมฺ ร ส ณ ริ สมฺ

ปุ ปนฺ โร โน ต สุ นุตฺ ค อ โต ทู โล วิ ก

๑๖. หัวใจอิติปิโส

อ คือ อรหํ

สํ คือ สมฺมาสมฺพุทฺโธ

วิช	คือ	**วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน**
สุ	คือ	**สุคโต**
โล	คือ	**โลกวิทู อนุตฺตโร**
ปุ	คือ	**ปุริสทมมสารถิ**
ส	คือ	**สตฺถา เทวมนุสฺสานํ**
พุ	คือ	**พุทฺโธ**
ภ	คือ	**ภควา**

ข้าพเจ้าขอตั้งความปรารถนาต่อหน้าพระภิกษุสงฆ์ไว้ดังนี้

ด้วยผลบุญที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญมานี้ ขอจงเป็นพลวปัจจัยอันแก่กล้าให้ข้าพเจ้าได้พบพระพุทธเจ้า พระนามว่า **"ศรีอริยเมตไตร"** ซึ่งจะมาตรัสข้างหน้านี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้ฟังธรรมต่อพระพักตร์ของพระองค์ และขอให้ข้าพเจ้าได้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน โดยเร็วที่สุด

ธมฺมทานมิทํ โหตุ อคฺคผลาวหญฺจ เม
อุปฺปชฺชนฺตุ วิโมกฺขา เม อภิญฺญาปฏิสมฺภิทา ฯ
ปุญฺญภาคํ อหํ เทมิ สตฺตานํ เกวลํ สทา
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทาติ ฯ

รายนามเจ้าภาพพิมพ์หนังสือธรรมะชื่อ

"วิปัสสนาญาณโสภณ"

รจนาโดย พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๙)

อดีตพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

❖ ❖ ❖ ❖ ❖

ท.พ.ชาญชัย-คุณวราภรณ์ ทนต์ประเสริฐเวช

น.ต.ยุทธนา-คุณวรพรรณ-คุณภคพงศ์-คุณญาณภา สังขปรีชา

คุณมยุรี เอี่ยมสกุลรัตน์

ด.ญ.ชวิศา ควรผดุง

คุณพรเลิศ ควงผดุง

คุณอัจฉรา โทนุพล

คุณพรรษพร เกตุชิจักร

คุณอรุณศรี ทองชะอุ่ม

คุณสุชานันท์ น้องเดชา

คุณอัจฉรา จงไพศาล

คุณวรรณา ทุ่น

คุณณฐนนท์ งามอุดมเกียรติ

คุณพ่อจำ-คุณอุตตรา อรัณยกานนท์

พล.ต.ต.อดุลย์-คุณอรัญญา แสงสิงแก้ว

คุณณฤดี-คุณบุญยะฉัตร กฤษณวรรณ

น.อ.ดุษฎี-คุณพ่อจิต สังขปรีชา

คุณกมลกาญจน์ สังขปรีชา

คุณทรงจักร-คุณวัฒนา ชัยมาลา

คุณเจตนิพัทธ์-คุณพรทิพย์-ด.ช.วิสิษกุล ประพจน์สกุล

คุณสุวรรณา ฤทธิแผง

คุณสุวรรณา มณีรัตน์

คุณวรินทิพย์ หาญรักษ์, เจนซี่, โซดา

คุณขวัญใจ รินทะ

คุณชัชสรัล เตชะวีรากร

คุณปิยนาภา เจริญทอง

คุณตุ๊กตา ชลศึกษ์-ด.ช.ศักดิ์ชัย ชลศึกษ์

คุณมงคล อภิบาลพลธรรม และครอบครัว

คุณสุธิพร ศรีสุภัควงศ์ และครอบครัว

คุณสมบัติ ศรีนิศานต์สกุล

คุณนารีลักษณ์ ธนกาญจน์

คุณอุมาพร-ด.ญ.สุชานรี บุตรศรีภูมิ

คุณพรรชวุฒิ-คุณปทุมนารีย์ ธนกาญจน์	คุณสิริมา บุญนิธิ
ด.ญ.อาภาพิชญ์ บุญนิธิ	ด.ช.พรพัฒน์ บุญนิธิ
ด.ช.พลวัฒน์ บุญนิธิ	ท.พ.สุทธิศักดิ์ บุญนิธิ
คุณกิติมา ศิริมังคละ	คุณสุวัฒน์ โชติวรรณ
คุณณัญญา โชติวรรณ	คุณณัชชา โชติวรรณ
คุณกุสุมน-คุณโชค-คุณก้องภพ-คุณกานต์มณี ณ ระนอง	
คุณอมรา จันทรสมบูรณ์	คุณอัจฉรีย์-คุณนัฐวุฒิ วิเศรษฐศิริ
คุณสมศักดิ์ ศิริโกศินาพร และคณะ	ด.ช.กฤษฎา-ด.ช.ฐาปกรณ์ ชื่นตา
คุณสมเกียรติ กาญจนชาติ	คุณบุษกร เหาตะวานิช
คุณวนิดา เหาตะวานิช	ด.ช.ณชวนนท์ เหาตะวานิช
คุณสมบูรณ์ อมรญาติ	คุณวนิดา อมรญาติ
คุณพัชรีวรรณ อมรญาติ	คุณทศพล อมรญาติ
คุณชัยวัฒน์ กุลแพทย์	คุณขวัญเมือง ศรีรัตน์
คุณหนูแดง อมรญาติ	คุณสุรีย์ อมรญาติ
คุณประจวก-คุณอัจฉรา วานิชชัชวาล	บริษัท ซุปเปอร์ริช (ประเทศไทย) จำกัด
น.พ.วิวัฒน์ ชินพิลาศ และครอบครัว	น.พ.ทรงเกียรติ จิรัปปภา และครอบครัว
คุณเมตตา สุขศิริ และครอบครัว	คุณพิมพร-คุณสันติ พันธุ์ฤกษ์
คุณหรรษธร ตั้งมั่น และครอบครัว	คุณเดชศักดิ์ นาคะปักษิราช
คุณพิชัย นาคะปักษิราช	คุณสีม่วย แซ่เจีย
คุณทิพย์วรรณ ยังเสถียร	คุณสปัน เล็งเลิศ
คุณสุธารัตน์ ชัยเฉลิมศักดิ์	คุณขจตเกียรติ เจนบดินทร์
คุณกรวรรณ ตันอติชาติ	คุณสิริพร พานรัตนวดี
คุณมนพัทธิชา ลิลิตสุวรรณ	คุณศศลักษณ์ บุญมณีประเสริฐ

คุณกอบพร จันทร์ตรี
คุณโสรยา สุนทรวง และครอบครัว
บริษัท สยามเซ็นเตอร์ จิวเวลรี่ จำกัด
น.พ.เนาวรัตน์ ทองไทย
คุณฉัตรชัย ปันทรธานนท์
ครอบครัวสุนทรวร
คุณศรีจุฑา วงศ์วรรณ
คุณอศิราภ์ วงศ์วรรณ
คุณพรกมล มุตตามระ
คุณนภารัตน์ สิหนาถกถากุล
คุณมาลิน คุวานันท์
คุณกนกวรรณ อยู่ในศีล
คุณไมตรี ภู่เปี่ยม
คุณวาลี คณิตวรกุล
ด.ญ.พรทิพย์ อยู่ในศีล
คุณบัญชา เศรษฐสมบูรณ์
คุณวิฐูร เตชะศิริวรรณ
คุณพยงค์ และครอบครัวชาญวิทยาพงศ์
คุณอภิชาติ-คุณบุญพร้อม ว่องวัฒนสิน
คุณปรียาภรณ์ อาชาภิรมย์ศิลป์
คุณประไพ ชินพิลาศ
คุณอัครรัฐ-คุณณัฐพงศ์ วรรณรัตน์
คุณโอฬาร อุปสุ

คุณฐิตินันท์ เชาวน์วิวัฒน์
คุณเพียง แซ่แต้
คุณศักดิ์ชัย โตปรีชา
คุณอนุชิต พรนิมิตกุล
งานจัดการสินทรัพย์และหนี้สิน ธนาคารออมสิน
คุณอนุวัช วงศ์วรรณ
คุณอนรรม วงศ์วรรณ
คุณปวริศา มุตตามระ
คุณจิรวุฒิ คุวานันท์
BIG, ONE, BELL
คุณธนิต อยู่ในศีล
คุณพจน พงษ์รัณ
คุณลักษณาภรณ์ บริบูรณ์
คุณนิวัฒน์ อยู่ในศีล
ด.ช.วีระยุทธ อยู่ในศีล
คุณทวี ยงเจริญชัยสิทธิ์
คุณปัญญา พนากิจพานิช
คุณวิรังรอง ทัพพะรังสี
คุณเพ็ญพิมล แก้วยศ
ด.ช.ศศิน-ด.ญ.จินตะมัย สุนทรภูษิต
พลโทจิรพงศ์-คุณบุญเสริม วรรณรัตน์
คุณพัด พละชัย และคุณสงกรานต์ โพนพิบูล
คุณวรเชษฐ์ ยาสาพา

คุณอรุณ คำไชยสง

งานธุรการ ตราสาร ธนาคารออมสิน

คุณฮ่วงจู แซ่ตั้ง

อุทิศให้คุณไพฑูรย์ กิตติเดชานุภาพ

คุณสมพร-คุณนิรมล พรสวัสดิผล และครอบครัว

คุณกฤษดา-คุณธนิษตา แสงแก้ว และครอบครัว

คุณสมโชค-คุณบุญศรี พรสวัสดิผล และครอบครัว

คุณสมนึก พรสวัสดิผล

คุณนภดล บัวทอง-คุณคชาภรณ์ พรสวัสดิผล

คุณสรชา-คุณกฤตยา อินทร์ประเสริฐ และครอบครัว

คุณสิเรียม ภักดีดำรงฤทธิ์

คุณรมณี แสง-ชูโต

คุณจริยา ภักดีดำรงฤทธิ์

ด.ญ.นลนีย์ โอแกน

คุณเสาวลักษณ์ ก่อศักดิ์วัฒนา

คุณปรียาภา สุพันทพจน์

คุณบุญมา คงประเสริฐ

คุณวิฑูรย์ เตชะชัยพรพจน์

คุณลิซ่า ไปรพิศ

คุณสดุดี ศิริวรพจน์

คุณอุบล สุสุข

คุณสมประไพร บุปผามาลัย

คุณรัตน์ดาวัลย์ ลามเหลิ่ง

งานธุรการ ฝ่ายบริหารเงิน ธนาคารออมสิน

งานบริหารสภาพคล่อง ธนาคารออมสิน

คุณศิริลักษณ์ กิติเดชานุภาพ

คุณหล่อม คำอิ่นสม และครอบครัว

คุณคณิยา พรสวัสดิผล

คุณราจิต แสง-ชูโต

คุณจารุวรรณ ภักดีดำรงฤทธิ์

คุณเจียร ภักดีดำรงฤทธิ์

คุณภัคธิมา-คุณแม่บัวภา สาคีรี

คุณสายฝน ต้นบุญ

คุณชรัช ขาวล้ำเลิศ

คุณธัญยธรณ์ เฮี๊ยบพันธ์

คุณนิรัญ ช้างกลาง (โซเล่ย์ ดอกกระโดน)

คุณเฉลิมสวรรค์ ไพบูลย์พันธ์ (ฟิลิป มายากล)

คุณขนิษฐา อัครนิธิกุล

คุณสุทัศน์ บุปผามาลัย

คุณแต้น ล่าเกี่ยว

คุณสำลี ธงศีร

คุณน้อย แท่นทอง และคุณจำเนียร เอี่ยมดี
คุณจำปี รังกาปาณี
คุณวิชิต มีสมบูรณ์
คุณประพัฒน์พงษ์ มีสมบูรณ์
คุณปลิ้มจิตร์ ประสิทธิกุล
คุณธนวัฒน์ ประสิทธิกุล
คุณสุดารัตน์ อรรถวิโรจนากร
คุณอัญชลี อรรถวิโรจนากร
คุณนคร-คุณวัลลภา ปฐมวัฒน
ด.ญ.นราทิพย์ ปฐมวัฒน
คุณยุพดี ตุ้มทอง
คุณมณเฑียร เกตุนิรัตน์
คุณสุธียา ลิ้มวัฒนา
คุณวัชรินทร์ โฉมรุ่ง
คุณอารีย์ บัวสุวรรณ
คุณสุภาภรณ์ บริสุทธิ์
ด.ช.เจตสิน จูจันทร์
คุณพรศรี แจ้งเร็ง และครอบครัว
คุณปราณี บริบาล
คุณนภาพร ชะนะศรี
คุณพิเชษฐ์ คำสุข
คุณวราภรณ์ สุจริตพันธ์
คุณกัลยาณี แก้วทับ
คุณมัท ล่าเกี่ยว
คุณยุพาพร รังกาปาณี
คุณวนิดา มีสมบูรณ์
คุณมนตรี ประสิทธิกุล
คุณณัชดม ประสิทธิกุล
เฮ่งคล่องเคี้ยว
คุณสุจินดา อรรถวิโรจนากร
คุณธรรศ ปาริชาติดุสิต
คุณนราลักษณ์ ปฐมวัฒน
คุณนพพร จิตตศิลป์
ท.ญ.ปรารถนา รักษ์สุธี
ครอบครัวคุณอนันต์ ไชยยา
คุณบุญเรือน นิลเพชร
คุณจรรยา และครอบครัว
ทพ.ญ.จิตนภา มหาพล
ด.ญ.บุณิกา จูจันทร์
คุณพิมพ์พรรณธร บริสุทธิ์
คุณชัยชนะ พิมพ์ลิขิตศักดิ์
คุณอาทิตย์ แก้วกันทะ
คุณนัยนา นามทิพย์
คุณพินิจ สุทธิด้วง
คุณยุวณี สูงทรง
คุณทรงศักดิ์ เหล่าคุณ

คุณจำรัส พงษาชัย และครอบครัว
คุณประกิต-คุณนภาพร พาชีรัตน์

จสอ.ประชา นามทิพย์
คุณชัยรัตน์ อินทาคม

คุณพรพจน์ และภรรยาและบุตร
คุณสุวิทย์ อรัญดร

คุณกฤติมา คลี่ฉายา
คุณวัฒนาพร แสงสุรีย์ และครอบครัว

คุณศิวพร ศิริกูล และครอบครัว
คุณดวงมณี-คุณอ๊อดโต้ และครอบครัว

คุณนิพนธ์-คุณปานทิพย์ ปานทอง
คุณลาภ เพชรประดับ และครอบครัว

คุณพัทรี-ด.ช.สุเมธี ฟูเฟื่อง
คุณสุทิน อายุยืน และครอบครัว

คุณจิตราภรณ์ แต่งทรง และครอบครัว
คุณนีณุช กว้างขวาง

คุณสุวิมล ภูมิพฤกษ์ และครอบครัว
คุณจิราวรรณ ใจวรรณ และครอบครัว

คุณวงศ์วิภา เทพหัสดิน ณ อยุธยา
คุณสุมาลี ยิ้มสำรวย

คุณสืบวงศ์ สุขะมงคล
คุณเกศณี ทรงเจริญ

คุณสตปิยา เพชรรัตน์
คุณนิศารัตน์ ลาวัลยากุล

คุณจักรกฤช เล่าไพบูลย์
คุณจรีลักษณ์ กมลทิพย์

คุณพิกุลทอง อุปสุ
คุณดอน อุปสุ

คุณยวน อุปสุ
คุณน๊อต ชาติชาย จันทร์จิตร

พระประเสริฐพร ปเสฐวโร
คุณจิราภา หัตถพนม

คุณณพัฒน์ หัตถพนม
คุณเจนวิชญ์ หัตถพนม

คุณศุภลักษณ์ หัตถพนม
คุณอัจฉรา กระจ่างโลก

คุณทินกร ธนาภิสิทธิกุล
คุณวรเศรษฐ์-คุณดารารัตน์ ธนาภิสิทธิกุล

คุณบุญชัย-คุณลัดดาวัลย์ เตชะไตรศักดิ์ และครอบครัว

คุณวีรธิป ธนาภิสิทธิกุล
คุณรวิวรรณ ธนาภิสิทธิกุล

คุณพรรณภา ธนาภิสิทธิกุล
คุณเจษฎาภรณ์ ธนาภิสิทธิกุล

คุณพัชราวดี ธนาภิสิทธิกุล
ด.ญ.กุสุมา อรุณานนท์ชัย

ด.ช.อิศรา อรุณานนท์ชัย
คุณชัยณรงค์ ธนาภิสิทธิกุล
คุณธนะพงษ์ ธนาภิสิทธิกุล
คุณณุภา นิธิกุลตานนท์
คุณวิมลพรรณ ธนาภิสิทธิกุล
คุณมนตรี ประทุมสุวรรณ์
ด.ญ.ญาณิดา ประทุมสุวรรณ์
ด.ช.พีรธิป ประทุมสุวรรณ์
ด.ญ.ฐิปณีย์ ประทุมสุวรรณ์
ด.ญ.จุไรภัทร ประทุมสุวรรณ์
ด.ญ.ศศิรสา ประทุมสุวรรณ์
คุณเบญจวรรณ ธนาภิสิทธิกุล
คุณอารยา นิคมขำ
คุณพรทิพย์ เลียบไทสง
น.สพ.สุเมธ-คุณอันธิกา นราประเสริฐกุล
ด.ช.ศรัณย์-ด.ช.ณัฐนนท์ นราประเสริฐกุล
คุณเง็กฮั้ว แซ่โค้ว
คุณพ่อจุนเสียว แซ่เอียว
คุณสุรภี นราประเสริฐกุล
คุณพ่อพร-คุณแม่แมะ เตียแอก
คุณพรทิพย์-คุณประเสริฐ-คุณอ๊อฟ-คุณไอซ์ แห่งศรีสุวรรณ
น.สพ.ชูบศ เชาว์ศิริกุล
คุณชุติมา เพิ่มภักดีสกุล
คุณเสฏฐ์ภิสิทธิ์-คุณนงลักษณ์ จ้อยปาน
คุณสุรชัย-คุณวิศณี พรหมพันธุ์
คุณสุจินดา ศักยพันธ์
คุณนัยนา เตชะโสภณมณี
คุณวัลภา อานันทศุภกุล
คุณคนึงนุช ตราลักษมี
ครอบครัวหล่อสุวรรณกุล
คุณนวลจันทร์ หิ่งเตียว แซ่ตั้ง
คุณเฮียบฮุย แซ่เตีย-คุณอรดี ดีสมบัติ
คุณสัญชัย โกศลนิติวงศ์ และครอบครัว
คุณพวงรัตน์ รักษาจันทร์
คุณศศิธร เตชะมวลไววิทย์
คุณทรงศักดิ์ โสภิณ ชูศรียิ่ง และครอบครัว
คุณสมศักดิ์ แซ่ปึง
คุณจินดารัตน์ สุทธิปาโล
คุณปราณี บุญยเกตุ
คุณแง่ฟ้า มณีสุวรรณ
คุณทองใบ คำนาค
คุณอัญชลี ส่งคนอง และครอบครัว
คุณอุไรรัตน์ กันภัย และครอบครัว
คุณจรินดา ไสยาวงศ์ และครอบครัว
คุณฐานิต กายเพชร

คุณสมชาย แซ่ลี้	อนงค์พวา อ่อนแก้ว
คุณอนุพัทธ์ ตันดี	คุณธนาวุธ-คุณสุภาภรณ์ สุวรรณหิรัญ
คุณธนัญญา รัตนารมย์ และครอบครัว	คุณสุปราณี ลิ้มสกุล และครอบครัว
คุณดวงสมร-คุณอุบลเทพ เทศกร	คุณณันดา ลิ้มพรภักดี และครอบครัว
คุณยุวดี-คุณธนัทดา ตั้งฮัยตระกูล	คุณขวัญตะวัน รุจิพิสิฐ
คุณหวุ่นไท้ แซ่เจา	คุณชุติมา เพิ่มภักดีสกุล
คุณนพดล ทับทิมฉาย	คุณนงลักษณ์ พรรณรังษี
คุณวันเพ็ญ-คุณวัฒนา ศรีสรณ์	คุณดวงสมร-คุณอุบลเทพ เทศุกร
คุณน้อย-คุณสัมฤทธิ์ แร่ดี	คุณอรพรรณ พุ่มไพศาลชัย
คุณศุภัช-คุณณภัสกร หมั่นกุล	คุณหทัยรัตน์ แสงขจรเกียรติ
คุณทรงรัตน์-คุณสุมมา-ด.ช.ชนกันต์	คุณปรมาภรณ์ จุลกะ
คุณไอริณ เหล่าสุนทรียา	คุณทวีสิน เหล่าสุนทรียา
คุณกัญญาณัฐ เหล่าสุนทรียา	คุณก่องกาญจน์ ขจรฤทธิ์เดชา
พระมหาวรพจน์ จิตตวโร	คุณธรรมนา เหลือวรานันท์
คุณชุติมา ฉิมเงิน	คุณมณี ทรัพย์เจริญ
ด.ญ.ประไพวรรณ ลัดกลม	ด.ญ.ฉัตรตรี ตรีรัตน์ฤคเวท
คุณรังสรรค์ กิจณรงค์	คุณนริต กิจณรงค์
น.ต.หญิง ชัชสรัญ เอกดำรงบุตา	คุณณัฐภัสสร เลิศทวีวิทย์
คุณแก้ว-คุณบุญช่วย จันทร์ชูเสถียร	พระมหาเมืองคำ ปภากโร
คุณธานี สุขวัน	คุณอรุณี-ด.ช.ณัฐพงษ์ บุญทิพย์
คุณสมจิต-คุณประดับ ทินมณี	คุณสุทธิพร ทองเจริญ
คุณวรรณพร เจียมธรรมจินดา	คุณบุญศรี ลือลีจาโรจน์
คุณประภา นิ่มอนันตกุล	คุณประสิทธิ์ ยิ้มแซม

คุณธนวันต์ วิกรมประสิทธิ์ คุณสมพร และครอบครัว ชัยนิคม
พี่น้องทินมณี คุณมัตติกา ฤทธิประภา
คุณขนิษฐา ฤทธิประภา ครอบครัวฤทธิประภา
คุณเอี่ยมวิมล ฤทธิประภา พระครูมงคลศีลวัตร
คุณประภาวดี นวลแสง นอ.มาโช นิมิตรพันธ์
คุณสุวรรณี นาคงามอนงค์-แม่ชีณัฐธนารีย์ มีมงคล
พระสมภาร สมภาโร คุณเพ็ญ พันธุ์ไพร
คุณโยมประทิน ประกอบไวทยกิจ พระสว่าง ติกฺขวิโร และศิษยานุศิษย์
พระมหาประมวล อนุจารี และอุบาสกอุบาสิกา วัดพุทธวิปัสสนา เมืองลองบีช U.S.A.
พระครูวิมลธรรมรังสี คุณกิระนุช แสวงกิจ
คุณศิริมล-คุณโอฬาร-คุณอาทิมา และครอบครัว คุณสรารัตน์ อโหสิ
คุณทนนชัย วิปัสสา คุณขวัญใจ ต้นจันทร์
คุณวินิตย์ และคุณแม่สนัด คุณพจนา เหล่าแก้ว
คุณปิยะรัตน์ ฉิมจินดา สามี และบุตร คุณนวพร ไวเกษตรกรณ์
คุณป้าประเทือง จรัสวัฒน์ คุณชูพงศ์-คุณนันทนา-คุณโชติกา มณีน้อย
น.อ.โสภณ-คุณเสาวลักษณ์ จรัสวัฒน์ คุณธรรมนูญ-คุณเนาวรัตน์ จรัสวัฒน์
คุณไชยยันต์-คุณสุภาพรรณ ขวัญสุวรรณ คุณปรีดา-คุณวาสนา จรัสวัฒน์
คุณธวัชชัย สุทธิสำแดง คุณเปรมวดี วัฒนพิพัฒน์
คุณอนันต์ สอนกลาง คุณภัทรวิทย์ สุขดี
คุณสุรชัย หม้ายแท่น คุณปรีชา สังดา
คุณจำลอง วงศ์สาละม์ คุณธาตรี ราชกิจ
คุณจาตุรงค์ คำสิงห์ คุณเสน่ห์ สืบศรี
คุณสมชาย ปรางค์นอก คุณประดิษฐ์ แสนแก้ว

คุณปรีชา อ่อนปาน
คุณเจษฎา มาทัด
คุณวุฒิพงษ์ กระจ่างจิตร
คุณสาธิต กาลมิตร
คุณพิชิต แซ่ลิ้ม
คุณสมาน นาสา
คุณนรมน เอี่ยมสุภา
ด.ญ.ศีรดา เอี่ยมสุภา
คุณเมสินี จันทมยิ่งยง
คุณพนิดา ศุขะธรรม
คุณวงเดือน แสงชื่น
คุณขวัญเนตร คุณะวรรณพร
คุณบัวศรี กิจเจริญชัย

คุณรังสรรค์ น้อยขวัญ
คุณสโรชา พงศ์พิจิตร
คุณปิยะ โพธิ์ภักดี
คุณคธาหัส ทะพรม
คุณอุทัย พาสุข
คุณแถม สีอากาศ
คุณพรรษชล-คุณวิรัช-ด.ช.ธนภัทร บุญบำรุงชัย
คุณทิพยาวดี กันภัย
คุณปณิตา สารวิจตร
คุณจิราภรณ์ ศิริไพบูลย์
คุณอรุณรัตน์ สำรวยแสง
คุณบุญรักษ์ อุดมอิทธิพงศ์ และครอบครัว
คุณสุพัตรา จันทร์เทียน

คุณเบญจวรรณ-ด.ช.ศราวุฒิ-ด.ช.ธนโชติ พุกจินดา

คุณไพจิตร ยะกะเสม
คุณปุณณรัตน์ งามสม
คุณนงลักษณ์ ทนต์ประเสริฐเวช
คุณวาณี วงศ์วิริยะสิทธิ์
คุณดวงจันทร์ ทนต์ประเสริฐเวช
คุณประเสริฐ ทนต์ประเสริฐเวช
อุทิศ ร.ต.อ. อัมพร บุญอำพล
อุทิศให้ คุณพ่อทุเรียน สดใส

ด.ช.อติ พงศ์ภาชำนาญเวช
คุณนิสิตา งามสม
คุณไขศรี ภาณุมณีรัตน์
คุณขวัญใจ เตชะเสน และครอบครัว
คุณอัจฉรา ด่านวุฒิชวงศ์
ด.ต.พงษ์ศักดิ์ ปานขาว พร้อมครอบครัว
อุทิศให้ คุณแม่ก้อนทอง สดใส
เหลนอุทิศให้หลวงพ่อใย

คุณนพวรรณ-คุณสุเมธา-ด.ช.สุรพล คุณากรพิบูลย์

ด.ช.จักรวาล สวัสดี	ด.ช.รพีพงศ์ วงศ์กิจ
คุณนวลอนงค์ พลศิริพิพัฒน์	คุณอิสระพงษ์ พันธุรัตน์
คุณเพ็ญสินี จรัสสุรสิทเวศ	คุณกาญจนา กรประเสรฐวิทย์
คุณโสภา กรประเสริฐวิทย์	คุณพรกมล บุตตามระ
คุณธีรวัชน์ ทิพย์ภาระ	คุณวรางรัตน์-คุณมาร์ค โนวาสกี้
คุณนิลพร โตบัณฑิตย์	Mr. Thomas Karnsonal
ครอบครัว โตบัณฑิตย์	คุณก้อง พงศ์มฆพัฒน์
คุณอำนาจชัย มานะเลิศ	คุณกฤษฎา ศรียานงค์
คุณประยุทธ ลิขิตเลอสรวง	คุณกัลยกร ลิขิตเลอสรวง
ด.ช.พล ลิขิตเลอสรวง	ด.ญ.นฤพัชร ลิขิตเลอสรวง
ด.ช.ณวยศ ลิขิตเลอสรวง	ด.ช.อภิวิชญ์ จันทรส
คุณสุวรรณา อาญา	คุณหทัยชนก หุตางกูร
คุณธัญญาภรณ์ ธนาสมบัติ	คุณนิภา ขจรศักดิกุล
คุณทิมพร จันทร์สด	คุณจีรนุช นิ่มประดิษฐ
คุณนงนภัส รายนานนท์	คุณวัชรินทร์ มังคละคีรี
คุณธนารีย์ พาลสงวน	คุณพัชรินทร์ ปลื้มอารมย์

คุณประยุทธ-คุณกัลยกร ลิขิตเลอสรวง และครอบครัว

ด.ช.นิธิกร ปลื้มอารมย์	คุณหนูเพชร อ้วนอินทร์
คุณวิชัย กิจรุ่งสุวรรณ	คุณจรี กิจรุ่งสุวรรณ
ครอบครัว กิจรุ่งสุวรรณ	ครอบครัว ฉิมลายทอง
คุณสุกาญจน์ สงเคราะห์ผล และครอบครัว	คุณสุนัน-คุณมานัด เกิดหล่ำ

คุณวาสนา-ลูก-หลาน สกุลอนันทวี

คุณสิริมา-คุณศิรินทิพย์ สิงห์สำเริง และครอบครัว

คุณพวงพันธุ์ บูลภักดิ์ คุณเอกชัย บูลภักดิ์

คุณเพ็ญประภา บูลภักดิ์ คุณประเสริฐพงศ์ บูลภักดิ์

คุณชนินทร บูลภักดิ์ คุณจนัญญา บูลภักดิ์

คุณอภินันท์ ปัญญากร คุณสุนันท์ วิรุฬห์รัฐ

คุณกัญญา เหมสุลักษณ์ คุณอุ่นเรือน คนแก้ว

คุณวรกร ภัทรายานันท์ คุณณัฐพรพรรณ ภัทรายานันท์

คุณธิดา ศรีอดุลย์พันธุ์ คุณอติพร ศรีอดุลย์พันธุ์

คุณขจร ศิริมงคลเกษม คุณศรินทร์ ศิริมงคลเกษม

คุณนิสา ศิริมงคลเกษม คุณประกาศิต ลิขสิทธิ์

คุณประภาพร ลิขสิทธิ์ คุณประสิทธิ์สม ศิริธร

คุณจินตนา สุวรรณหงส์กุล คุณเกรียงศักดิ์ ทับทอง

คุณจามจุรี เชิดโฉม คุณวริษา ถือความตรง

คุณสมบูรณ์ วงศ์ชำนาญ และครอบครัว ทพ.ธีรชัย ชัยวัฒน์ และครอบครัว

ทพ.นิติโชติ นิลกำแหง ทพ.ญ.อรเอม เสมอวงศ์

คุณสนอง-คุณวันเพ็ญ เสมอวงศ์ และครอบครัว

คุณปรีชา-คุณวรรณา-คุณปวีณา-คุณวรพร-คุณวชิรญา เบญจาทิกุล

คุณกิตติ-คุณแสงเพ็ญ รุ่งเรืองระยับกุล และครอบครัว

คุณแม่ฉลอง-คุณจรินทร์-เรือโทจรัล สิทธิชาติ และครอบครัว

คุณชรอย-คุณแม่บุญช่วย พงษ์ประดิษฐ์ และครอบครัว

คุณสุวิทย์-คุณพรศรี พจนานุวัตร และครอบครัว

คุณเจษฎา บุตรราช และครอบครัว คุณภาณุ ปราบศากุน

ทพ.ชัยรัตน์-ชาลิณี เพชรไพบูลย์ ทพ.อนุรักษ์ ประทานพรตระกูล

ทพ.กิตติชัย-กรรณิกา-ด.ญ.กัญญาณัฐ ทิพย์ถิระพงศ์

คุณประพนธ์-อวัฐา ทองประเสริฐ และครอบครัว

คุณฉวีวรรณ อุดร	คุณประสิทธิ์ เลิศพงษ์ไพบูลย์
คุณลักขณา เพชรจิตร	คุณรัศมี ศรีบุปผา
คุณละเมียด ทรงประสิทธิโชค	ณัฏฐภา สกุลรุ่งเรืองชัย
คุณนำ ฟามภิ	คุณลิว ฟามภิ
คุณมาลี ประเสริฐกาญจนา	คุณพิชตินันท์ พิพัชร์สกุลเดช (กาวเท้)
คุณธัญญาวัลน์ พิพัชร์สกุลเดช	คุณกิติรัตน์ พิพัชร์สกุลเดช
คุณพีรพงศ์ พิพัชร์สกุลเดช	คุณธีรพันธ์ พิพัชร์สกุลเดช
คุณปิยานันท์ พิพัชร์สกุลเดช	คุณณิทชารีย์ พิพัชร์สกุลเดช
คุณนพอนันต์ พิพัชร์สกุลเดช	คุณจีรวัฒน์ พิพัชร์สกุลเดช
คุณพรปวีย์ พิพัชร์สกุลเดช	คุณทวีทรัพย์ นภากร
คุณจิรภา และครอบครัว	คุณสุพจน์-กฤษณา สิริธนาโชติ
คุณปลื้มจิตร จิระมงคลสกุล	คุณโสภา ยงสกุลจินดา
คุณโอสาร โชติชุติมา	คุณลิมเกียว แซ่ก้วย และครอบครัว
คุณตระกูล-คุณภัทรภรณ์ ติลกานนท์	คุณฐิติรัตน์-คุณพัชรี ศรีสอาน
คุณสุภาพ-คุณรัตติยา จรัลพัฒน์	
คุณชวลิต-คุณกนกวรรณ สุทธิเวสน์วรากุล	คุณปริชาติ ราวงเกิด
ด.ญ.วัลยา บัวอ่อน	ด.ญ.วัลภา บัวอ่อน
คุณกนกวรรณ ประสงเวสา	คุณเลียบ-คุณคำมูล ฟูใจ
คุณวันชัย พิกุลหอม	ครอบครัว พิกุลหอม
คุณวรดนัย พิกุลหอม	คุณพรรณี พิกุลหอม
คุณสันติ แซงบุญนาง	คุณจิรพงษ์ หอมเกษร
พลธกร เรืองตระกูล	คุณพิสิษฐ์-คุณสุทา สิทธิศิริ

พล.ร.ท.อาคม ศรีคชา และครอบครัว

นายแพทย์อนุรักษ์ โพธิทัต

คุณบุญเลิศ วงศ์พิทยาดิศัย

ด.ญ.จิลมิกา วงศ์พิทยาดิศัย

คุณจุ่งจิรัตน์ เหลืองอร่ามเวช

คุณอนันต์ ต.สุวรรณ

คุณปิยะ จิระศิริโสภณ และครอบครัว

คุณเสาวภา แสงช้าง

คุณสินี วงศ์พิทยาดิศัย

ด.ช.เป็นเลิศ วงศ์พิทยาดิศัย

คุณนรินทร์ ผลาดิกานนท์

คุณมงคลเลิศ ต.สุวรรณ

คุณกนกพันธ์ อดิเรกบุญจาริก และครอบครัว

พนักงานบริษัท กรุงไทย ไอบีเจ ลิสซิ่ง จำกัด

คณะเจ้าภาพผู้ร่วมทำบุญไม่ประสงค์ออกนาม

❖ ❖ ❖ ❖ ❖

หากมีการพิมพ์ สะกดชื่อ และนามสกุลผิดพลาด
ทางคณะผู้จัดทำหนังสือต้องขออภัยมา ณ โอกาสนี้ด้วย

วิปัสสนาญาณโสภณ รจนาโดย พระเทพสิทธิมุนี ญาณสิทธิเถร พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ